

**ZORBA VE MAĞDUR OLAN ORTAOKUL
ÖĞRENCİLERİNİN PSİKOLOJİK
DAYANIKLILIKLARININ İNCELENMESİ**

Besra GÜNDÜZ

Yüksek Lisans Tezi

Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı

2019

(Her hakkı saklıdır.)

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
EĞİTİM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
REHBERLİK VE PSİKOLOJİK DANIŞMANLIK BİLİM DALI

**ZORBA VE MAĞDUR OLAN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN PSİKOLOJİK
DAYANIKLILIKLARININ İNCELENMESİ**

(Examining the Resilience of Middle School Children Peer Bully and Victims)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Besra GÜNDÜZ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İsmail AY

Erzurum
Ağustos, 2019

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Besra GÜNDÜZ tarafından hazırlanan “Zorba ve Mağdur Olan Ortaokul Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıklarının İncelenmesi” başlıklı çalışması 23 / 08 / 2019 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Jüri Başkanı: Doç. Dr. Ahmet Ragıp ÖZPOLAT
Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi İsmail AY
Atatürk Üniversitesi

Jüri Üyesi: Dr. Öğr. Üyesi Muhammed ÇİFTÇİ
Atatürk Üniversitesi

Enstitü Yönetim
Kurulunun .../.../.... tarih ve
..... sayılı kararı.

Bu tezin Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddelerinde belirtilen şartları yerine getirdiğini onaylarım.

27 Ağustos 2019

Prof. Dr. Mustafa SÖZBİLİR

Enstitü Müdürü

ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Zorba ve Mağdur Olan Ortaokul Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıklarının İncelenmesi” başlıklı çalışmanın tarafımdan bilimsel etik ilkelere uyularak yazıldığını ve yararlandığım eserleri kaynakçada gösterdiğimi beyan ederim.

23 /08/ 2019

Besra GÜNDÜZ

- Tezle ilgili patent başvurusu yapılması / patent alma sürecinin devam etmesi sebebiyle Enstitü Yönetim Kurulunun ..../.../.... tarih ve ..... sayılı kararı ile teze erişim 2 (iki) yıl süreyle engellenmiştir.
- Enstitü Yönetim Kurulunun ..../.../.... tarih ve ..... sayılı kararı ile teze erişim 6 (altı) ay süreyle engellenmiştir.

TEŞEKKÜR

Akademik hayatım boyunca desteğini hiçbir zaman esirgemeyen ve çalışmanın her aşamasında bana yol gösteren saygıdeğer danıőmanım Dr. Öğr. Üyesi İsmail AY'a sabrı ve emeği için teőekkürü borç bilirim. Tez konumu belirlememde ve süreç içerisinde daima yanımızda olan değerli hocam Doç. Dr. İsmail SEÇER'e de teőekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her anında yanımda olan, bugünlere gelmemi sağlayan, desteklerini hep hissettiğim ve haklarını ödeyemeyeceğim değerli aileme; babam Murat GÜNDÜZ'e, annem Esmā GÜNDÜZ'e, kardeşlerim Ebru, Elifsu, Zeynep Sude GÜNDÜZ'e; kuzenim Hlyā ŐENOL' a; arkadaşlarıma ve üzerimde emeği olan herkese sonsuz teşekkür ederim.

Besra GÜNDÜZ

ÖZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ZORBA VE MAĞDUR OLAN ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN PSİKOLOJİK DAYANIKLILIKLARININ İNCELENMESİ

Besra GÜNDÜZ

Ağustos 2019, 95 Sayfa

Amaç: Bu araştırmada, ortaokul öğrencilerinde akran zorba ve mağdurların psikolojik dayanıklılığının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın temel problem cümlesi “Ortaokul öğrencilerinin zorba ve mağdur olmasıyla psikolojik dayanıklılık arasında ilişki var mıdır?” sorusu olmuştur.

Yöntem: Araştırmada psikolojik dayanıklılık ile zorba veya mağdur olma durumu arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik “karşılaştırmalı ilişkisel tarama” yöntemi kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu 2017-2018 öğretim yılında Erzurum iline bağlı 3 merkez ilçenin (Yakutiye, Palandöken, Aziziye) 5, 6, 7 ve 8. sınıfa devam eden 585 öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak Ergen Akran İlişkileri Belirleme Ölçeği, Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği ve Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Araştırma kapsamında veri setinin non-parametrik nitelik taşıdığı belirlendiği için veri analizinde Mann Whitney U testi, Kruskal Wallis-H Testi ve ise Spearman Korelasyon analizi uygulanmıştır.

Bulgular: Araştırmadan elde edilen bulgulara göre ortaokulda öğrenim gören öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarının cinsiyet, okul türü, kardeş durumu açısından aralarında anlamlı farklılaşma olmadığı ancak sınıf düzeyleri bakımından farklılaştığı belirlenmiştir. Ayrıca ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık puanları ile yaşları arasında negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Psikolojik dayanıklılık ile akran zorba ve mağdurluğu arasında anlamlı ve negatif yönde ilişki olduğu görülmüştür.

Sonuç: Bu bulgulara göre akran zorbalığı veya akran mağdurluğu arttıkça psikolojik dayanıklılığın azaldığı veya tam tersi olarak psikolojik dayanıklılık düzeyi arttıkça zorbalık ya da mağdurluk düzeyinin azalacağı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: akran zorbalığı, psikolojik dayanıklılık, zorba, mağdur

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

EXAMINING THE RESILIENCE OF MIDDLE SCHOOL CHILDREN PEER BULLY AND VICTIMS

Besra GÜNDÜZ

Ağustos 2019, 95 Pages

Purpose: In this study, it was aimed to investigate the resilience of peer bullies and victims in secondary school students. For this purpose, the main problem statement of the research was "Is there a relationship between resilience and being bully or victim of secondary school students."

Method: In the study, "comparative relational analysis" method was used to determine the relationship between resilience and being bully or victim. The sampling group of the study consists of 585 students attending 5th, 6th, 7th and 8th grades in 3 central districts (Yakutiye, Palandöken, Aziziye) of Erzurum in 2017-2018 academic year. Scale Of Determining Adolescent Peer Relationships, Child and Youth Resilience Measure and Personal Information Form were used as data collection tools. Since the data set was found non-parametric, Mann Whitney U test, Kruskal Wallis-H Test and Spearman Correlation analysis were used in the data analysis.

Findings: According to the findings of the study, it was found that there was no significant difference in terms of gender, school type, sibling status, but differed in terms of class levels. In addition, a significant negative correlation was found between middle school students' resilience scores and their ages. There was a significant and negative relationship between resilience and peer bullying and victimization.

Result: According to these findings, it can be said that resilience decreases as peer bullying or victimization increases or completely reverse.

Keywords: peer bullying, resilience, bully, victim

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	i
ETİK VE BİLDİRİM SAYFASI.....	ii
TEŞEKKÜR.....	ii
ÖZ.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLolar DİZİNİ.....	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	ix
BİRİNCİ BÖLÜM.....	1
Giriş.....	1
Araştırmanın Amacı.....	5
Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi.....	6
Araştırmanın Sınırlılıkları.....	7
Varsayımlar.....	7
Terim ve Tanımlar.....	7
İKİNCİ BÖLÜM.....	9
Kuramsal Çerçeve ve İlgili Araştırmalar.....	9
Sosyal-Ekolojik Yaklaşım (Social-Ecological Perspective).....	11
Zihinsel Çerçeve Kuramı (Theory of the Mind Framework).....	13
Ahlaki Gelişim Kuramı (Moral Development Theory).....	14
Zorbalığın Saldırganlık ve Şiddetle Olan İlişkisi.....	16
Zorbalık Türleri.....	17
Zorbalığın Etkileri.....	19
Zorbalığın hemen ardından oluşan sonuçlar.....	19
Zorbalığın uzun süren sonuçları.....	20
Zorbaların Özellikleri.....	20
Mağdurların Özellikleri.....	21
Zorba-Mağdurların Özellikleri.....	22
Zorbaların Türleri.....	23
Kendinden emin zorba.....	23

Sosyal zorba.	23
Tedbirli zorba.	24
Hiperaktif zorba.	24
Zorbalığa maruz kalan zorba.	24
Grup zorbalığı.	24
Pasif zorba.	24
Mağdur Türleri	25
Masum mağdur.	25
Pasif mağdur.	25
Kışkırtıcı mağdur.	25
Olası mağdur.	26
Akran Zorbalığının Yaygınlığı.....	26
Akran Zorbalığına Dair Yapılmış Olan Araştırmalar	27
Psikolojik Dayanıklılık	30
Psikolojik Dayanıklılığı Etkileyen Faktörler	32
Risk faktörleri.....	32
Koruyucu faktörler.	33
Psikolojik Olarak Dayanıklı Bireylerin Özellikleri	34
Psikolojik Dayanıklılığa İlişkin Kuramsal Açıklamalar	34
Psikolojik Dayanıklılığa Dair Yapılmış Olan Araştırmalar	36
Psikolojik Dayanıklılık ve Akran Zorbalığı.....	37
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	40
Yöntem	40
Araştırma Yöntemi.....	40
Çalışma Grubu	40
Veri Toplama Teknikleri/Araçları.....	42
Ergen akran ilişkileri ölçeği zorba ve kurban formu.....	42
Çocuk ve genç psikolojik sağlamlık ölçeği.....	42
Kişisel bilgi formu.	43
Veri Analizi.....	43
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	45
Bulgular ve Tartışma	45
Ortaokul Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıklarında Cinsiyete Göre Fark Olup Olmadığına İlişkin Bulgular.....	45

Ortaokul Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıklarının Okul Türlerine Göre Farklılaşma Gösterip Göstermediğine İlişkin Bulgular	46
Ortaokul Öğrencilerinin Yaşı ile Psikolojik Dayanıklılıkları Arasında İlişki Olup Olmadığına Dair Bulgular	47
Ortaokul Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıklarının Sınıf Düzeyine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bulgular	49
Ortaokul Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıklarının Kardeş Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bulgular	51
Ortaokul Öğrencilerinde Psikolojik Dayanıklılık ile Akran Zorbalığı Puanları Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular	52
Ortaokul Öğrencilerinde Psikolojik Dayanıklılık ile Akran Mağdurluğu Puanları Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular	54
BEŞİNCİ BÖLÜM	56
Sonuç ve Öneriler	56
Sonuç	56
Öneriler	57
KAYNAKÇA	59
EKLER	73
EK 1. Ergen Akran İlişkileri Ölçeği Zorba Formu	73
EK 2. Ergen Akran İlişkileri Ölçeği Mağdur Formu	74
EK 3. Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği (ÇGPSÖ-12).....	75
EK 4. Kişisel Bilgi Formu.....	76
EK 5. İzin Yazısı	77
ÖZ GEÇMİŞ	83

TABLULAR DİZİNİ

Tablo 1. <i>Zorbalık Türlerinin Sınıflandırılması</i>	18
Tablo 2. <i>Çalışma Grubunun Cinsiyet Dağılımları</i>	41
Tablo 3. <i>Araştırma Grubunun Yaş Dağılımları</i>	41
Tablo 4. <i>Araştırma Grubunun Öğrenim Görüğü Okul Türü Dağılımları</i>	42
Tablo 5. <i>Araştırma Sürecinde Kullanılan Ölçeklerin Alt Boyutlarının Normallik Değerleri</i> ..	44
Tablo 6. <i>Cinsiyet Değişkenine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları</i>	45
Tablo 7. <i>Okul Türü Değişkenine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları</i>	46
Tablo 8. <i>Yaş Düzeyi Değişkenine İlişkin Bulgular</i>	48
Tablo 9. <i>Öğrencilerin Sınıf Düzeyleri Açısından Psikolojik Dayanıklılıklarına İlişkin Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları</i>	49
Tablo 10. <i>Öğrencilerin Sınıf Düzeyleri Açısından Psikolojik Dayanıklılıklarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları</i>	50
Tablo 11. <i>Kardeş Durumu Açısından Psikolojik Dayanıklılığa İlişkin Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları</i>	51
Tablo 12. <i>Psikolojik Dayanıklılık ile Akran Zorbalığı Arasındaki İlişkiye dair Sperman Korelasyon Testi Sonuçları</i>	53
Tablo 13. <i>Psikolojik Dayanıklılık ile Akran Mağdurluğu Puanları Arasındaki İlişkiye Dair Sperman Korelasyon Testi Sonuçları</i>	54

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1. Zorbalığın sosyal-ekolojik çerçevesi (Espelage & Swearer, 2003).....	11
Şekil 2. Saldırganlık, şiddet ve zorbalık arasındaki ilişki (Olweus, 1993).....	17

BİRİNCİ BÖLÜM

Giriş

Sağlıklı bir eğitim-öğretim ortamı için öğrencilerin birbirleriyle uyumlu ilişkiler kurması ve kendilerini güvende hissetmesi önemli bir yere sahiptir. Okullar, çocukların sorumluluğunu, mutluluğunu, iş birliğini artıran ve bilişsel, sosyal ve duygusal gelişimi yönünden önemsenen kritik bir role sahiptir (Durlak & Weissberg, 2010; Akt., Özer, Totan & Atik, 2011).

Öğrencilerin okuldayken kendini güvende hissedememesi ve kapasitesini ortaya koymasına engel olabilecek pek çok unsur vardır. Bu unsurlardan biri de zorbalıktır. Zorbalık, okullarda öğrencilerin karşısına çıkan en yaygın saldırganlık türüdür ve okul iklimini etkilediği gibi öğrenme ortamını da olumsuz yönde etkilemektedir. Araştırmalar okul zorbalığı çocukların okul katılımını azalttığı, okuldan kaçma gibi riskli davranışlar gösterdiklerini, fiziksel ve psikolojik sağlıklarının olumsuz etkilendiğini vurgulamaktadır (Ekşi & Yaman, 2010).

Okul zorbalık davranışları ve mağdurluk deneyimlerinin psikoloji araştırmalarına konu olarak önem kazanması Olweus'un 1970'lerde İskandinavya'daki çalışmalarıyla olmuştur (Sanders & Phye, 2004). O zamandan bu yana çok sayıda çalışma yapılmıştır ve zorbalık davranışlarının ve mağdurluk deneyiminin çoğu ergen için riskli olduğuna dair kanıtlar bulunmaktadır (Eslea *vd.*, 2004).

Yapılan araştırmalar, mağdur olmanın psikolojik ve psikosomatik rahatsızlıklara neden olduğunu; birçok problem içeren duygusal ve sosyal tepkilere yol açtığını belirtmiştir (Bauman, Toomey, & Walker, 2013; Klomek, Marracco, Kleinman, Schonfeld, & Gould, 2007; Kowalski & Limber, 2013; Takizawa, Maughan, & Arseneault, 2014). Bu problemler arasında yeme bozuklukları, kronik hastalıklar, zayıf ilişkiler, okuldan kaçma, okula gitmekten korkma ve yalnızlık sayılabilir (Striegel-Moore, Dohm, Pike, Wilfley, & Fairburn, 2002).

Bilim adamları zorbalığı çeşitli şekillerde tanımlamışlardır. Zorbalık, tartışmalı bir konudur ve standart bir zorbalık tanımı bulunmamaktadır. Tüm zorbalık davranışlarını içeren bir tanım belirlemek zordur (Lines, 2008). Olweus (1993)'a göre zorbalık, güç dengesizliği ile tanımlanan kişilerarası ilişkide zaman içerisinde ve defalarca yapılan kasıtlı kötülük ya da

saldırğan davranış olarak tanımlanabilir. Yine zorbalık terimi sürekli tekrar eden, kasıtlı olarak zarar verme ya da sıkıntıya neden olmayı amaçlayan sözel, fiziksel ya da psikolojik saldırğanlık olarak da tanımlanmaktadır (Clarkson *vd.*, 2016; Evans, Fraser & Cotter, 2014). Zorbalık genellikle, bir birey ya da grubun kasıtlı olarak ve tekrar tekrar nispeten güçsüz bir kişiye zaman içerisinde zarar vermesine dayalı olarak saldırğan davranışların bir alt türü şeklinde ele alınmaktadır (Sainio, Veenstra, Huitsing, & Salmivalli, 2010; Salmivalli & Peets, 2009). Rigby (2002) zorbalığın tanımındaki değişiklikler, zorbalık ve saldırğanlığın karıştırılması gibi nedenlerden dolayı bazı araştırmalardaki tutarsız sonuçlara yol açtığını belirtmiştir.

Genellikle zorbalık oranları, ilkököl sürecinde doğrusal bir eğilim gösterir ve lisede azalır (Jantzer, Hoover, & Narloch, 2006; O'Moore, Kirkham, & Smith, 1997). Bu eğilime göre ortaoköl çağında olan çocukların zorbalığa karışma ihtimali en fazladır (Atria, Strohmeier, & Spiel, 2007; Nansel *vd.*, 2001).

İlkoköl ve ortaoköllerde zorbalığın varlığıyla ilgili Alavi *vd.* (2017) tarafından yapılan araştırmalardan birinde katılımcılardan %77 sinin zorbalıkla mağdur edilmiş oldukları bulunmuştur. Amerika Adalet Bakanlığı 2017 yılında, her ay çocukların %25 ine bir akran tarafından zorbalık edildiğini dile getirmiştir. Ayrıca 2017 yılında Amerikan Okul Psikologları Derneği 160.000'den fazla çocuğun zorbalığa uğramaktan korktuğu için her gün okuldan kaçtığını belirtmiştir (Boedeker, 2018).

Sapouna ve Wolke (2013), zorbalığın ilkökulda gittikçe artarken, ortaokölün ilk yıllarında (12-14 yaşlarında) yeni akran grupları içinde pozisyonlarını yeniden oluşturmak için en yoğun şekilde yaşandığını ve ergenliğin sonlarında azaldığını belirtmiştir.

Türkiye'de zorbalığın yaygınlığına dair tahminlere bakıldığında da son derece değişkenlik göstermektedir. Zorbalığa karışma oranı zorbalılar için %3,3 ile %33 arasında, mağdurlar için %9,8 ile %79,6 ve zorba-mağdurlar için %4,8 ile %30,2 arasında değişmektedir (Özer, Atik, & Totan, 2011).

Özer *vd.* (2011) araştırmasında İzmir'deki ortaoköllerden 721 öğrencinin zorbalığa karışma (zorba, mağdur, zorba-mağdur ve karışmamış) ve cinsiyet, akademik başarı, öz-yeterlik (akademik, sosyal ve duygusal yeterlik) arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırmaya göre kızlar zorbalığa karışmamış ya da mağdur, erkekler ise zorba ya da hem zorba hem mağdur olma eğilimindedir.

Akran zorbalığının, yıllardır araştırmacılar, eğitimciler, öğrenciler ve aile bireyleri için sosyal bir kaygı durumuna geldiği düşünölmektedir. Okul çağındaki çocuklarda akran zorbalığının çok sık meydana gelen yaygın bir problem olma ihtimali yüksek görölmektedir.

Gökler (2009) zorbalık davranışlarının öğrencilerin sosyal ve eğitimsel iyi oluşları için yıkıcı bir unsur olduğunu, çocuğu sadece okul yıllarında değil; hayatın sonraki dönemlerinde de etkilemeye devam etme riskinin fazla olduğunu belirtmiştir. Ayrıca zorbalığın yalnız zorba davranışa hedef olan bireyleri değil zorbalığa tanık olan ve zorba davranışları alışkanlık haline getiren kişileri de etkilediği söylenebilir.

Middelton-Moz ve Zawadski (2002; akt. Boedeker, 2018), zorbalığın çocukluk çağındaki intihar teşebbüslerine tetikleyici olarak listenin başında olduğunu belirtmiştir. Buradan hareketle zorbalığın araştırmacılar ve profesyoneller tarafından ele alınması gereken yaygın bir davranış olduğu açıktır.

Zorbalığın psikolojik ve fiziksel sağlığı azaltan olumsuz sonuçları bulunmaktadır (Adams & Lawrence, 2011; Blood & Blood, 2016; Connolly, 2017; Akt., Boedeker, 2018). Zorbalığın genellikle yüksek kaygı düzeyinin yanı sıra düşük özsaygı ve düşük yaşam doyumuna neden olduğunu belirten araştırmaya göre bu değişkenler psikolojik sağlığı etkilemektedir (Boedeker, 2018). Zorbalık yaygın bir durum olmasına rağmen, mağdurların hepsi aynı şekilde etkilenmeyebilir. Araştırmalar, mağdurlarda oluşan farklılıkları neyin etkilediğine odaklanmalıdır ki böylece daha olumlu sonuçlar sağlayan değişkenler tanımlanabilir ve geliştirilebilir.

Genelde zorbalığa karşı yaklaşımlar patojeniktir ve uzmanlar risk faktörlerini azaltmaya ve bireyin yaşamındaki eksiklikleri belirleme ve iyileştirmeye odaklanırlar. Zorbalığın ve risk faktörlerinin patojenine odaklanmak yerine öğrencinin güçlü yönlerine odaklanma daha iyi sonuçlar verebilir (Hinduja, & Patchin, 2017).

Mağdur çocukların psiko-sosyal uyumları ve mağdurluk etkilerini iyileştirmek için kullandıkları koruyucu faktörlerin incelendiği bir araştırmaya göre, bazı kurbanlar kendilerini akranlarından uzaklaştırmaya çalışırken; bazıları ise akranlarıyla arkadaşlıklarını korumakta, ancak bazı kurbanlar mağdurluk etkisiyle başa çıkmak için kendi yetenek ve psikolojik dayanıklılıklarına güvenmektedir (Narayanan & Betts, 2014).

Çocuklardan bazıları zorbalığın olumsuz etkilerine karşı benimseme ya da dışa vurmada güçlük yaşarken bazıları ise bu tür güçlüklere karşı psikolojik olarak dayanıklıdır. Olumsuz durumlar karşısında kendini koruyabilme psikolojik dayanıklılığın yüksek olduğunu gösterir. Psikolojik dayanıklılık, bireylerin stresli yaşam olaylarından sonra çabucak

iyileşebilme ve uyum sağlayabilmelerini kolaylaştıran bir kişilik özelliğidir (Tusaie & Dyer, 2004).

Wagnild ve Young (1993) psikolojik dayanıklılığı, ani bir değişiklik ya da herhangi bir aksilikle başarılı bir şekilde başa çıkmada bireysel, karakteristik ya da beceri farklılığı olarak tanımlar. Wagnild ve Young (1993)'un tanımına göre, psikolojik olarak sağlam bireylerin özgüvenlerinin daha fazla olması ve kendi güç ve sınırlılıklarını bilmeleri muhtemeldir. Sıkıntılı bir süreçten sonra dengeyi yeniden kursalar da önceki performanslarını tekrar kazanmaları beklenmeyebilir.

Psikolojik dayanıklılık, zorluklar karşısında etkili baş etme stratejileri oluşturma ve olumlu uyum sağlamaya dayalı dinamik bir süreçtir (Luthar, Cicchetti, & Becker, 2000). Walsh (2003), psikolojik dayanıklılığı, yıkıcı yaşam zorluklarına karşı direnme ve bunlardan kurtulması olarak ifade etmektedir.

Psikolojik dayanıklılık, zorbalığın mağdurlar üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabilen bir değişken olabilir. Psikolojik dayanıklılığı geliştirmenin, psikoloji ve eğitim alanlarında önemli bir değere sahip olduğu söylenebilir. Psikolojik dayanıklılığın alt boyutlarının daha iyi bilinmesi, okul tabanlı zorbalığı tespit etmede sosyal desteğin artırılması gibi ek ya da alternatif yöntemlere olanak sağlayabilir.

Psikolojik dayanıklılık ciddi sıkıntılar yaşanmasına rağmen bireylerle ilişkilerde olumlu uyumu sürdürme olarak tanımlanabilir. Psikolojik dayanıklılık, önemli tehdit ya da ciddi zorluklara maruz kalma ve bu önemli tehdiye rağmen olumlu uyum sağlamayı gerektirir (Narayanan & Betts, 2014). Ayrıca psikolojik dayanıklılık farklı isteklere sahip bir dizi sosyal durumlara çeşitli ve esnek bir tutum içerisinde tepki verme yeteneği olarak da kavramsallaştırılır (Overbeek, Zeevalkink, Vermulst, & Scholte, 2010). Psikolojik dayanıklılığı artırma mağdurluğun etkilerini azaltmak için bir yol olarak önerilmiştir (Beightol, Jeverson, Gray, Carter, & Gass, 2009). Zorbalık davranışlarında bulunan ve mağdurluk deneyimi olan çocukların psiko-sosyal uyum güçlükleri vardır fakat bazıları bu olumsuz etkilere karşı dayanıklıdırlar (Bowes, Maughan, Caspi, Moffitt, & Arseneault, 2010).

Psikolojik dayanıklılığın zorbalıkla karşılaşmayı önlemede ve etkilerini azaltmada güçlü bir koruyucu faktör olduğunu belirten araştırma bulguları vardır (Hinduja & Patchin, 2017). Buna ek olarak Moore ve Woodcock (2017), ilköğretim ve lise öğrencilerinin zorbalık ve psikolojik dayanıklılık deneyimlerini incelediği araştırmasında, yüksek düzeyde psikolojik dayanıklılığın alt boyutlarının depresyon ve anksiyeteye ilgili koruyucu bir faktör olduğunu bulmuştur. Başka bir araştırmada yüksek düzeyde psikolojik dayanıklılığı olan öğrencilerin mağdur olma ya da saldırgan davranışlarda bulunma ihtimali daha az olduğu bulunmuştur

(Donnon, 2010). Hindistan’da ergenlerin katıldığı bu araştırma sonucuna göre, ergen erkeklerde zorbalık davranışları ve öz-yeterlik arasındaki ilişkiye psikolojik dayanıklılığın aracılık ettiği ortaya çıkmıştır.

Psikolojik dayanıklılık ve zorbalık araştırmalarında cinsiyetin rolü belirsizdir. Örneğın Beightol vd. (2009), zorbalık araştırmasında kadınlarda erkeklerle kıyaslandığında belirgin ölçüde daha yüksek psikolojik dayanıklılık gösterdiklerini bulmasına rağmen Narayanan ve Betts (2014) erkeklerde psikolojik dayanıklılığın özyeterlik ve zorba davranışlar arasındaki ilişkiye aracılık ettiği ancak kadınlarda aracılık etmediğini belirtmiştir. Diğer araştırmada zorba davranışların nasıl sergilendiğiyle ilgili cinsiyet farklılıkları olduğu görülürken, zorbalık bakımından psikolojik dayanıklılığı geliştirmede önemli bir faktör olmadığı görölmektedir (Garner & Boulton, 2016)

Zorbalık bağlamında psikolojik dayanıklılık kavramına dair çok az araştırma yapılmıştır. Psikolojik dayanıklılık konusunda önceki araştırmalara bakıldığında, bu değişkenin zorbalıkla ilgili olumsuz etkilerle muhtemelen mücadele edebileceği iddia edilebilir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, ortaokul öğrencilerinde akran zorba ve mağdurların psikolojik dayanıklılığının incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın problem cümlesi şöyledir: “Ortaokul öğrencilerinin zorba ve mağdur puanlarıyla psikolojik dayanıklılık puanları arasında ilişki var mıdır?”

Araştırmanın Alt Problemleri

1. Ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları cinsiyetlerine göre anlamlı farklılaşma göstermekte midir?
2. Ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları okul türlerine göre anlamlı farklılaşma göstermekte midir?
3. Ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ile yaş düzeyleri arasında ilişki var mıdır?
4. Ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları sınıf düzeylerine göre anlamlı farklılaşma göstermekte midir?
5. Ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları kardeş durumlarına göre anlamlı farklılaşma göstermekte midir?
6. Ortaokul öğrencilerinde psikolojik dayanıklılık ile akran zorbalığı arasında anlamlı ilişki var mıdır?

7. Ortaokul öğrencilerinde psikolojik dayanıklılık ile akran mağdurluğu arasında anlamlı ilişki var mıdır?

Araştırmanın Önemi ve Gerekçesi

Günümüzde okullarda daha çok başarı üzerine odaklanıldığından dolayı saldırganlık durumları görmezden gelinmekte veya cezalandırma yoluna gidilmektedir. İşe yaramayan bu klasik yöntemler şiddetle baş edilmesinde etkili bir çözüm olmamaktadır. Bu nedenle zorbalığı önlemek amacıyla yapılacak çalışmalar için araştırma bulgularının önemli katkıları olacağına inanılmaktadır.

Geçmişten bu yana süregelen ancak önemsenmeyen zorba ve mağdur olma durumu öğrencileri olumsuz olarak etkilemektedir. Akran zorbalığı hem zorbalığı yapan hem de zorbalığa maruz kalan kişi için önemli bir risk faktörü olarak düşünülebilir. Zorba ve mağdur öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarının araştırılması, var olan durumun açığa çıkarılmasında önemli bir adım olacak ve çözüme uygun seçenekler bulunması için kolaylık sağlayacaktır.

Bu bağlamda araştırmadan elde edilen bulguların ortaokul öğrencilerinde zorba ve mağdur bireylerin psikolojik dayanıklılığına yönelik bilinçlenme sağlanabilir. Zorbalığın mağdur ve zorba üzerindeki olumsuz etkilerine karşı olumlu bireysel ve sosyal değişkenlere (özyeterlilik, özsaygı, ebeveyn desteği, akran desteği, vb.) odaklanılarak risk faktörlerinin etkileri yok edilebilir. Bunun yanında araştırmadan elde edilecek olan bulguların zorba ve mağdur öğrencilerin psikolojik dayanıklılıkları üzerine yapılacak araştırmaları tamamlayıcı sonuçlar ortaya koyabilecek olması bakımından da önem taşıdığı düşünülmektedir.

Zorbalık, geri dönüşü mümkün olmayan psikolojik problemlere sebep olması nedeniyle, psikolojik dayanıklılığı anlamının geliştirilmesiyle öğrencilerin ruh sağlığını iyileştirmenin kolaylaştırılması, okul tabanlı zorbalık durumlarının farkına varılması ve alternatif yöntemlere olanak sağlanması, zorbalığı önlemeye dönük programların geliştirilmesi ve uygulanması gerekmektedir. Zorbalığın oluşmaması için önleme programlarının planlanması ve uygulanması, bilimsel araştırmalar ışığında ön plana çıkacaktır. Yetişkinlik döneminde suç içeren riskli davranışların ergenlik döneminde karşılaşılan zorbalık durumundan kaynaklanıyor olabileceği gerçeği de unutulmamalıdır.

İlkokul öğrencileri arasında zorbalığı inceleyen çokça araştırma vardır. Ancak yapılacak olan bu çalışma ortaokul öğrencilerinin zorbalık durumlarında psikolojik dayanıklılığın koruyucu bir faktör olabilmesi bakımından literatüre yeni bilgiler kazandıracaktır. Ayrıca çalışmadan elde edilecek olan bulgular öğrencilerdeki zorbalık

davranışlarını değiştirme yönünde psikolojik dayanıklılığı artırmaya odaklanan uygulamalar için kaynak sağlamada yardımcı olacaktır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

1. Bu araştırma Erzurum il merkezinin 3 merkez ilçesinde (Yakutiye, Palandöken, Aziziye) öğrenim görmekte olan ortaokul düzeyindeki öğrenciler ile sınırlıdır.
2. Araştırma bulguları kullanılan ölçme araçlarından elde edilen verilerle ve bu ölçeklerdeki alt boyutlarla sınırlıdır.
3. Veri seti normal dağılmadığından dolayı 585 katılımcının verileri non-parametrik testler aracılığıyla analiz edilmiştir.
4. Ortaokul öğrencilerinde akran zorbalığı ve mağdurluğunun psikolojik dayanıklılığı yordayıp yordamadığını belirlemek için regresyon analizine ihtiyaç duyulmuştur ancak bu çalışmada veri seti normal dağılım göstermediği için bu analiz uygulanamamıştır ve bu alt problemler incelenememiştir.

Varsayımlar

Bu araştırma sürecinde;

1. Araştırmada kullanılan örneklem sayısı benzer gruplara genellenebilir.
2. Ulaşılan örneklem büyüklüğü %95 güven aralığındadır.
3. Araştırmada kullanılan ölçekler geçerli ve güvenilir olup araştırmanın amacı doğrultusunda veri toplamaya uygun ölçeklerdir.
4. Araştırmada ölçekler uygulanırken öğrenciler gönüllü olarak katılmışlardır.

Terim ve Tanımlar

Psikolojik dayanıklılık: Psikolojik dayanıklılık, zorluklar karşısında etkili baş etme stratejileri geliştirme ve olumlu yönde uyum sağlama olarak tanımlanmıştır. (Luthar *vd.*, 2000).

Zorbalık: Başka bir kişi ya da grup tarafından uygulanan, gözlenen yada algılanan bir güç dengesizliği içeren, çoğu kez tekrarlanan ya da tekrarlanma olasılığı yüksek olan istenmeyen saldırgan davranıştır. Zorbalık, psikolojik, psikososyal, sosyal ya da eğitsel olarak gençlere zarar verebilir (Gladden, Vivolo-Kantor, Hamburger, & Lumpkin, 2014).

Zorba: Fiziksel ya da psikolojik olarak kendisinden farklı olan akranlarına kasıtlı ve tekrarlayarak rahatsızlık veren kişi veya kişilerdir (Pişkin, 2002).

Mağdur: Daha güçlü kişilerin zorba söz ve davranışlarına maruz kalan kişi veya kişilerdir (Pişkin, 2002).

Zorba-mağdur: Hem zorbalık davranışında bulunan hem de zorbalığa maruz kalan kişi veya kişilerdir (Pişkin, 2002).

Seyirci/İzleyici: Zorbalık durumlarına karışmayan; zorbalıkta bulunmayan ve zorbalığa maruz kalmayan akran veya akran gruplarıdır.

İKİNCİ BÖLÜM

Kuramsal Çerçeve ve İlgili Araştırmalar

Zorbalık

Zaman içerisinde zorbalığın kavramsallaştırılma yollarında ve zorbalık tanımlarının içeriğindeki davranış türlerinde önemli değişiklikler olmuştur. Koo (2007), uluslararası bağlamda akran zorbalığının kavramsal değişimini incelediği literatür taramasında, gençler arasında zorbalığı belirlemede ilk büyük akademik yayının Burk tarafından yazıldığını belirtmiştir.

Pikas ve Olweus 1970'lerde İskandinavya'da çalışmalar yapmıştır ve ardından okul temelli zorbalık üzerine akademik tartışmalar başlamıştır. İskandinavya'da yapılmış olan ilk araştırmalar zorbalık türlerini tanımlamak için birçok kişinin bir bireye zorbalık yapması olarak 'mobbing' kavramını kullanmıştır ancak bu davranış biçimi zorbalığı içeren daha geniş bir davranış dizisini temsil etmektedir. 1970 ler boyunca zorbalık istenmeyen bir davranış türü olarak kavramsallaştırılmıştır (Hemphill, Herde, & Gomo, 2014).

Olweus (1994)'a göre zorbalık olgusu şu üç kriterle tanımlanmaktadır:

- ✓ Kasıtlı olarak zarar verme amacının olması
- ✓ Zaman içerisinde ve defalarca gerçekleşmesi
- ✓ Kişilerarası ilişkide güç dengesizliğinin olması.

1980 lerden günümüze dek yapılan araştırmalar, dalga geçme ve sosyal dışlamayı da içerecek şekilde zorbalık tanımını genişletmiştir. Örneğin Björkqvist, Lagerspetz ve Kaukiainen (1982; akt., Hemphill *vd.*, 2014), tanımlarında dedikodu yayma gibi dolaylı zorbalık türlerini kullanmıştır. Daha sonra Olweus (1999, akt., Hemphill *vd.*, 2014) jest ve mimikleri içeren zorbalığı dolaylı zorbalık olarak ifade etmiştir. İnternet ve teknoloji odaklı sosyal medyanın kullanımı zorbalığın oluşabileceği yeni bir ortam sağlamıştır ve buna siber zorbalık adı verilmiştir.

Literatürde okul zorbalığının kavramsal tanımı ilk olarak Burk tarafından gençler arasında zorbalık üzerine başlıca önemli akademik yayın olarak tanımlandı. Pikas, zorbalığı "mobbing" olarak ifade etti ve önceki tanımdan farklı olarak iki ya da daha fazla kişi tarafından belirlenmiş bir gruba karşı uygulanan olumsuz bir davranış olarak tanımladı. Olweus (1978, akt., Hemphill *vd.*, 2014) okul zorbalığını "bullying" kavramıyla "mobbing"

kavramına göre özellikle zorba sayısıyla daha geniş ve daha farklı anlamı olduğunu, zorbalığa maruz kalan kişinin zaman içerisinde defalarca bir ya da birden çok öğrencinin olumsuz eylemleriyle karşılaşması şeklinde ifade etmiştir. Pepler *vd.* (2006), zorbalığın bir ilişki problemi olduğunu ve bir çocuğun saldırganlık yoluyla bireyler arasında güç kazanması şeklinde ortaya çıkan bir saldırganlık türü olduğunu belirtmiştir. Rigby ise zarar verme isteği, incitici eylem, güç dengesizliği, genelde tekrarlanması, haksız güç kullanımı, zorba tarafından belirgin bir şekilde keyif alma ve mağdurun ezilmiş olma hissini zorbalık olarak tanımlamaktadır (akt., Hemphill *vd.*, 2014).

Smith (2011) zorbalığı zayıf ya da oldukça savunmasız bir mağdura tekrar tekrar hedeflenen saldırganca davranışlar olarak tanımladı. Dinkes (2007) sosyal dışlanmışlık, dedikodu konusu, kontrol edilme, bir yetişkine zorbalığı söylemede zorlanma gibi birçok mağduriyet özelliği vurgulamıştır. Olweus zorbalığı zaman içinde ve tekrar tekrar bir ya da daha fazla kişiye olumsuz eylemlerde bulunulması, kendini korumada zorlanma, savunmasız olma ve zorbalığa uğrama olarak belirtti (Akt., Moosai, 2014).

Zorbalık tartışmalı bir konu olmakla birlikte standart bir zorbalık tanımı bulunmamaktadır ve tüm zorbalık davranışlarını içeren bir tanım belirlemek zordur (Lines, 2008). Araştırmalar zorbalığın düzenli ve tekrar eden, güç dengesizliğine dayalı bir saldırganlık biçimi olarak tanımlanabildiğini destekler. Bu davranışlar doğrudan ve dolaylı olarak ortaya çıkar. Okuldaki yaygın güç farklılıklarının örnekleri diğerlerine fiziksel olarak zarar vermeyi, sayısal (grup) üstünlüğü, diğerlerinden daha üstün ya da daha iddialı olma, daha fazla sözlü beceriye sahip olmayı, üstün sosyal ya da başkalarını kontrol altına alma becerisine sahip olma, daha fazla statüye sahip olmak ve bunları uygulamak için yeterli kapasiteye sahip olmayı içerir (Rigby, 2008).

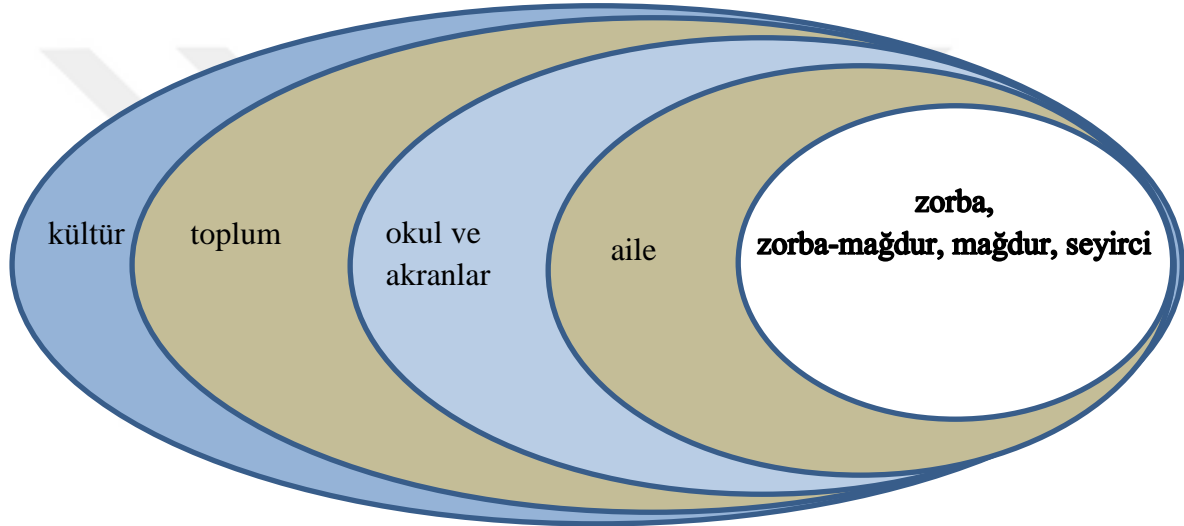
Akran Zorbalığını Açıklayan Kuramlar

Nielsen ve Einarsen (2012) zorbalığın nasıl ve ne zaman olduğuna dair açıklamalar, ilişkili olduğu sonuçlar, sonradan ileri sürülen kuramsal açıklamalar, zorbalığın etkilerini açıklayan aracılık eden ve azaltan değişkenler hakkında sınırlı araştırmanın olduğunu belirtmiştir.

Çoğu araştırmacı ve eğitimci zorbalık olgusunu teorik olarak açıklamada güçlük yaşamıştır. Bu nedenle bireylerin zorbalıkla uğraşmayı neden seçtikleri üzerine çokça bakış açısı bulunmaktadır. Son zamanlarda, alandaki uzmanlar zorbalığın neden meydana geldiğini açıklamak için kuramsal bir çerçeve geliştirmeye dair bazı faktörlere odaklanmıştır. Odaklanılan faktörlere göre oluşturulan bazı kuramsal yaklaşımlar aşağıda açıklanmıştır.

Sosyal-Ekolojik Yaklaşım (Social-Ecological Perspective)

Sosyal-ekolojik bakış açısı, zorbalık davranışlarının kavramsallaştırılmasında uygulanmıştır (Garbarino & deLara, 2002; Newman *vd.*,2000; Olweus, 1993; Swearer & Doll, 2001). Sosyal-ekolojik kuram, zorbalığın; birey, aile, akran, okul ve toplum bağlamı içerisinde anlaşılması gerektiğini savunmaktadır. Zorbalık ve mağdurluk, bireyin kendi içinde ve diğer bireylerle oluşturduğu karmaşık etkileşimin bir sonucu olarak zaman içinde kurulan ve sürdürülen ekolojik fenomenlerdir (Swearer & Doll, 2001). Özet olarak zorbalık davranışı izole bir ortamda meydana gelmez. Bu fenomen, birey, aile, akran grupları, okul, toplum ve kültür arasındaki karmaşık ilişkinin sonucu olarak teşvik edilir veya engellenir.

Şekil 1. Zorbalığın sosyal-ekolojik çerçevesi (Espelage & Swearer, 2003).

Şekil 1’de görüldüğü gibi birey, sosyal ekolojisinin merkezindedir. Zorbalığa karışmış birey, zorba, zorba-mağdur, mağdur ya da seyirci olabilir. Bireysel faktörler zorbalığa katılımı etkiler. Örneğin, cinsiyet zorbalığa karışmayı nasıl yordayabilir? Bir aile içinde zorba, zorba-mağdur, mağdur ya da seyirci bulunabilir. Aile zorba davranışlarını nasıl etkileyebilir? Kardeşler ya da bakım veren kişiler arasındaki zorbalığı modelleme, bireydeki zorbalık ya da mağdurluğun gelişimini etkileyebilir. Eğer birey, zorbalığın olduğu bir okula devam ederse zorbalığa karışma ihtimali daha fazladır. Eğer bireyin akran grupları zorbalığı destekliyorsa, bireyin buna benzer davranışlarda bulunma olasılığı daha fazla olabilir.

Ekolojik sistem teorisi, bireylerin, kişiyi merkeze yerleştiren ve onu etkileyen tüm sistemleri içerecek şekilde birbirleriyle ilişkili sistemlerin bir parçası olduğunu belirtmektedir (Bronfenbrenner, 1979). Şekil 1, insan davranışını etkileyen bu sistemin karşılıklı ilişkisini göstermektedir. Bronfenbrenner’in (1979) teorisine göre, çocuk birbiriyle ilişkili 4 sistemden oluşan sosyal ağın ayrılmaz bir parçasıdır: mikrosistem, mezosistem, dış sistem ve makro

sistem. Çocuk bu etkileşimli sistemin merkezindedir ve aktif rol oynar. Mikrosistem, çocuğun bir sistemle (ev, sınıf veya oyun alanı gibi) olan ilişkisini içermektedir. Mikrosistem, çocuğun diğerleriyle olan doğrudan etkileşimini gösterir ve başkalarının zorbalık davranışlarına tepkilerini içerir. Mikrosistemin bu kavramsallaştırması, zorba ya da mağdurluğun devam etmesi halinde çocuğun durumunu da içerir. Zorba, zorba-mağdur, mağdur ya da seyirci sosyal çevresinde birbirini etkiler ve bu etkileşim zorba ya da mağdur davranışlarını şiddetlendirir veya hafifletir. Mezosistem çocuğun hayatındaki sistemler (ev, okul, vb.) arasındaki ilişkiyi içermektedir. Mezosistem, zorbalık davranışları hakkında iki veya daha fazla ortam (ev ve okul gibi) arasındaki uyumu göstermektedir. Dış sistem, okulun zorbalığa karşı oluşturduğu önlem veya ebeveyn katılımı gibi diğer durumların etkilerini içerir. Son olarak, makrosistem, zorbalık davranışlarına karşı toplumsal tutum gibi kültürel değerlerin etkisidir.

Sosyal Bilgiyi İşleme Kuramı (Social Information Processing Theory)

Sosyal Bilgiyi İşleme Kuramı, sosyal bilişin davranışı yönlendiren temel sistem olduğunu savunmaktadır. Bu kuram, bilgiyi kodlama, anlamlandırma, yorumlama ve uygun tepki gösterme durumunu açıklamaya çalışmaktadır. Birey, bilgiyi işleyen bir sistem olarak düşünülmektedir.

Kuram başlangıçta Dodge tarafından 1986'da geliştirilmiştir ve sonra 1994'te Crick ve Dodge tarafından yeniden tanımlanmıştır. Yeniden düzenlenen kuram, 6 ardışık aşamadan oluşmaktadır. Bunlar:

1. Birey sisteme alınan duyuşsal bilgiyi (dışsal ve içsel ipuçları) kodlar.
2. Birey duyuşsal bilgiyi anlamlandırmaya ve yorumlamaya çalışır.
3. Bilgi ve hedef belirlemeye dair açıklama oluşur, amaçlar belirlenir ve ortaya konur.
4. Birey olası tepkiler için fikir arar (uzun süreli hafızadaki tepkilere ulaşma veya tepkinin yeniden yapılandırılması) ya da kendine özgün bir tepki geliştirir.
5. Hangi tepkinin en uygun olduğuna karar verir.
6. Birey en uygun tepkiyi davranışa dönüştürerek davranışsal tepkiye uyum sağlar.

Bu kuramsal çerçeveye göre Crick ve Dodge (1994), 6 aşamanın bir ya da daha fazlasında önyargı ve eksiklik sonucu zorbalığın oluştuğunu idda etmişlerdir. Bazı araştırma sonuçları da bu fikri destekler niteliktedir. Örneğin Camodeca, Goossens, Schuengel ve Terwogt (2003) zorba-mağdurların sürecin ikinci (açıklama/yorumlama) ve beşinci aşamasında (tepkkiye karar verme) eksiklik gösterdiğini raporlamıştır. Ayrıca Berkowitz (1977; akt., Sanders & Phye, 2004) çatışma sırasında durumsal uyarıcıları nasıl

yorumladıkları hakkında bireyler arasında önemli farklılıklar bulmuştur. Buna ek olarak Camodeca *vd.* (2003) zorba ve mağdurların, zorbalık olayına doğrudan karışmamış çocuklara göre daha düşük sosyal yeterlilik gösterdiğini rapor etmiştir. Gerekli olan sosyal bilginin çocuklar için ulaşılabilir olduğunu ancak zorba ve mağdurların bu bilgiyi başarılı bir şekilde uygulayamadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Randall (1997; akt., Sanders & Phye, 2004) zorbalık gösteren bireylerin sosyal bilgi işleme sürecine tam olarak uymadığını idda etmiştir. Sosyal düşüncesizlik olarak adlandırdığı diğer insanların bakış açılarını anlamada eksiklik gösterirler. Yani zorbaların, diğerlerinin onlar hakkında ne düşündüğüne dair farkındalıkları azdır ve empati kurma yetenekleri düşüktür. Bulgular bu eksikliklerin çevresel etkenlerden kaynaklandığını göstermektedir (McKeough, Yates, & Marini, 1994; akt., Sanders & Phye, 2004). İhmale ya da diğer yetersiz yaşam deneyimlerine uğrayan çocukların insan ilişkilerinde sağlıklı ya da normal olmayan içsel denetim modeli geliştirmeleri muhtemeldir. Böylece sosyal yetersizlik oluşur. Sosyal bilgi işlemenin kuramsal çerçevesine göre, zorba sosyal olarak dışlanmış ve sosyal algısı eksiktir.

Zihinsel Çerçeve Kuramı (Theory of the Mind Framework)

Zorbalık üzerine sosyal bilgi işleme kuramının bakış açısı Sutton, Smith ve Swettenham (1999) tarafından tartışılmıştır. Sutton, *vd.* (1999) zorbaların, sosyal bilgiyi işleme sürecinde sorun yaşamadığını, aksine kendi kişisel çıkarları için kullandıklarını belirtmiştir. Zorbalık davranışını sosyal yetersizliğin sonucu olarak açıklamak yerine bazı zorbaların aslında üstün bir zihin yapısına sahip olduklarını idda etmiştir. Sutton, zihinsel çerçeveyi; bireyin kendisinin ve başkalarının davranışlarını anlayabilmek ve gösterecekleri davranışı tahmin edebilmek için bilişsel şemaları kullanabilme yeteneği olarak ifade etmiştir. Yani iyi gelişmiş zihinsel çerçeve becerileri olan bireyler diğer insanların duygu ve düşüncelerini anlama ve okumada daha donanımlı olacaktır. Böylece sosyal bilgi işleme kuramı tarafından kastedilen sosyal yeterlik eksikliği göstermezler; bunun yerine diğer insanları yorumlamada gelişmiş bir yeteneğe sahiptirler.

Sutton *vd.* (1999) zorbalığın, üstün zihin becerilerinin sonucu olabileceğini savunmuştur. Diğerlerinin zihin durumlarını anlayabilmek ve davranışlarını öngörebilmek, başkalarının zihinlerini manipüle etmek için kullanılabilir. Bu, zorbalığın her yönünden özellikle dedikodu yayma, mağdurları sosyal gruplardan dışlama, zorbalık olayında yakalanmaktan kaçınma gibi dolaylı saldırganlıklarda potansiyel olarak faydalı olabilir. Örneğin bir zorbanın kendini ya da mağdurunu sosyal olarak dışlaması için, mağduru

dışlanmış hissettirmeye ve diğerlerini manipüle etmeye dair sosyal bağlamda diğerlerinin düşüncelerini anlamaya ihtiyaç duyar.

Çocuklar 6 yaşından sonra geliştirdikleri zihinsel yapı becerilerini daha iyi göstermeye başlarlar (Sutton *vd.*, 1999). Araştırmalarda belirtildiği gibi daha genç zorbalılar doğrudan zorbalık türlerini sergiliyorken, daha büyük yaşlardaki zorbalılar dolaylı zorbalık türlerini kullanma eğilimindedir (Rivers & Smith, 1994). Ayrıca dolaylı zorbalık erkeklere göre kızlarda daha fazladır (Bjorkqvist *vd.*, 1992) ve zihinsel yapı teorisi araştırmaları kızların zihinsel yapı becerilerinin erkeklerden daha gelişmiş olduğunu göstermiştir (Baron-Cohen & Hammer, 1996). Bu bulgular dolaylı zorbalık türlerini kullanmanın iyi gelişmiş bir zihinsel yapı gerektirdiğini göstermektedir. Ancak zihinsel yapı kuramına karşı olan bazı kişilere göre, gelişmiş zihinsel yapı becerilerine sahip olmak çeşitli zorbalık türlerine neden olmakla kalmayıp daha fazla prososyal davranışlar (olumlu kişiler arası ilişkiler) sağlar. Üstün zihinsel yapı becerisine sahip olmak, bilgiden nasıl yararlanılacağı hakkında herhangi bir şey söylemez (Arsenio ve Lemerise, 2001).

Sutton (2001, akt., Sanders & Pbye, 2004), öğrencileri altı zorbalık türünden birine göre sınıflandırdığında, katılımcıların bilişsel anlayışlarındaki yanlış inançlara dayalı olan yanlış duygu ve düşünceleri de değerlendirmiştir. Sutton'un araştırmasında, çocukların zihinsel yapı becerilerini ölçüldüğü idda edilmiştir. Sonuçlara göre zorbaların aldığı puanlar, zorbanın yardımcıları, zorbanın güçlendiricileri, zorbalığa karışmamış olanlar, mağdurların savunucuları ve mağdurlara göre önemli derecede daha yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Ayrıca sonuçlara göre zorbalıkla sosyal biliş arasında olumlu bir ilişki bulunmuştur. Bjorkqvist, Österman ve Kaukiainen (2000) de sosyal zekâ ve dolaylı saldırganlık arasında kayda değer olumlu bir ilişki rapor etmiştir. Sonuç olarak bu bulgular, zorbaların zorbalık alanındaki diğer oyunculara göre daha gelişmiş zihinsel yapı becerilerine sahip olduğu fikrini desteklemiştir.

Ahlaki Gelişim Kuramı (Moral Development Theory)

Sutton *vd.* (1999) ve Crick ve Dodge (1994)'un tartışmalarına tepki olarak Arsenio ve Lemerise (2001), olayla ilişkili ahlak durumları (dürüstlük, fedakârlık, yardımseverlik, vb.) düşünülmeden tam olarak anlaşılamayacağını savunmuştur. Adalet, bireylerin refahı ve fedakârlık gibi konuların ele alınması gerektiğini iddia etmişlerdir. Sosyal bilgi işleme ve zihinsel yapı kuramsal bakış açılarının zorbalık ve mağdurluk durumlarını yeterli olarak içermediği görülmektedir. Guerra, Nucci ve Huesmann (1994) zorbalığa dair araştırma ve ahlaki mantığa dair araştırma arasındaki farkın sarsıcı olduğunu belirlemiştir.

Sosyal biliş ve zorbalık arasında bağ kuran ahlaki gelişim kuramı Rest'in (1983, akt., Sanders & Phye, 2004) dört bileşenli ahlak modelidir. Rest, Piaget'nin ve Kohlberg'in ahlaki gelişim teorilerini kullanarak ahlaki anlayışın dört ayrı yönünü içeren dört bileşenli ahlak modeli ileri sürmüştür. Bu bilişsel gelişim modelinde ahlaki gelişim aşamaları şu şekildedir:

- ✓ **Ahlaki Duyarlılık** (Moral sensitivity): Ahlaki bir problem olduğunun farkında olma.
- ✓ **Ahlaki Yargı** (Moral judgement): Ahlaki yönden en uygun davranışa karar verme.
- ✓ **Ahlaki Güdülenme** (Moral Motivation): Davranış ortaya konulurken değerlere bağlı kalmak ve ahlaki bir eyleme öncelik vermek.
- ✓ **Ahlaki Kişilik** (Moral Character): Ahlaki eylemin uygulanması ve takip edilmesi.

Bu model, ahlak anlayışındaki gelişimsel farklılıkların, ahlaki gelişimin güçlü bilişsel bileşenlerinden dolayı kısmen var olduğu fikrini desteklemektedir.

Rest (1983; akt., Sanders & Phye, 2004)'in ahlaki gelişim modeli diğer çoğu ahlaki gelişim teorilerinden farklı olarak davranışsal bileşen konusunda ahlak araştırmalarına ayrı bir katkı sağlar. İlk 2 bileşen (ahlaki duyarlılık ve ahlaki karar), bireyin sosyal biliş kapasitesine odaklanmaktadır. Bu bileşenler, sosyal bilgi işleme ve zihinsel yapı teorileri tarafından ileri sürülen fikirleri birleştirir. Yani ahlaki bir problemi belirlemek ve çeşitli olası ahlaki eylemleri düşünmek sosyal bilgiyi işleme becerisi (sosyal bilgi işlem modeli) ve diğer insanların duygu ve davranışlarını tahmin edebilmek ve anlayabilmeyi (zihinsel yapı teorisi) gerektirir.

Kuramın diğer iki bileşeni (ahlaki motivasyon ve ahlaki kişilik), ahlak konusunda davranışsal bileşeni ele almaktadır. Bu davranışsal bileşen zorbalık davranışıyla doğrudan ilişkili olabilir. Birey sosyal durumu değerlendirdiğinde ve duruma ilişkin tüm olası tepkileri düşündüğünde tepki gösterebilir ya da göstermez; aynı zamanda saldırgan bir tutumla tepki vermek için bilişsel karar alabilir ya da almaz. Bu bileşenler temel olarak bireyin zorbalık davranışını göstermeyi tercih edip etmeyeceğini belirler. Rest'in kuramının bütün 4 bileşenini ele almadan zorbalık durumu tam olarak açıklanamaz. Bireyin ahlaki gelişim anlayışı ele alınmalıdır. Araştırmacılar, sadece zorbanın sosyal bilgiyi nasıl işlediğini ve diğerlerinin duygu ve düşüncelerini nasıl yorumladığını anlamaya çalışmaz, aynı zamanda belli davranışların neden sosyal bilişe tepki olarak ortaya çıktığını açıklamaya çalışırlar (akt., Sanders & Phye, 2004).

Ahlaki gelişim kuramlarının zorbalık davranışlarının anlaşılmasına nasıl katkıda bulunabileceğine dair daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır. Neden bazı çocuklar ahlaki eylem olarak zorba davranışa başvurmayı seçer, oysaki diğer çocuklar seçmez? Bireyin

doğru ve yanlış algısı süreç içerisinde elbette önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle insan gelişiminin bu alanına daha fazla araştırma yapılmalıdır.

Zorbalığın Saldırganlık ve Şiddetle Olan İlişkisi

Literatür taraması, saldırgan davranışlar ve zorbalık terimlerinin birbirinin yerine kullanıldığını göstermektedir. Bazen saldırganlık ve şiddet terimleri de birbirinin yerine kullanılmaktadır. Bu terimlerin birbirinin yerine kullanılması ayırt etmeyi zorlaştırabilmektedir. Bu üç terim arasındaki farkları belirtmek yararlı olacaktır.

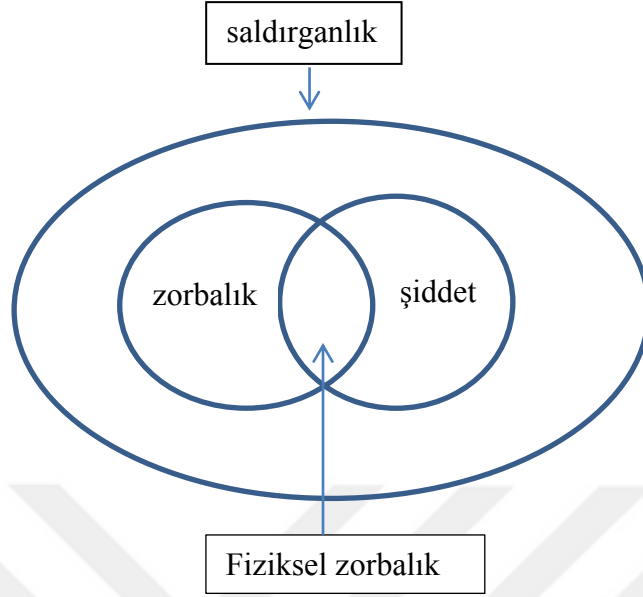
Berkowitz (1993), saldırganlığı aynı türün üyelerinin birbirlerine zarar vermek amacıyla sergilediği davranış olarak tanımlamıştır. Saldırganlığı içgüdü olarak ele alan kuramlar saldırgan davranışları biyolojik bir olgu olarak görürken; dürtü olarak ele alan kuramlar ise saldırganlığın engellenme sonucunda ortaya çıktığını belirtmektedir. Saldırganlığın sosyal öğrenme sonucunda ortaya çıktığını savunan kurama göre saldırganlık içgüdüsel değil, öğrenme sonucu oluşan bir davranıştır.

Olweus (1993)'a göre şiddet, bireyin fiziksel olarak veya bir nesne kullanarak, başka bir bireyi ciddi biçimde yaralaması ya da zarar vermesini içeren saldırganlık türüdür. Pişkin (2002), şiddet ve saldırganlık arasındaki ilişkiye bakıldığında şiddetin fiziksel davranış içerdiğini belirtmiştir.

Gladden *vd.* (2014) zorbalığı, başka bir kişi ya da grup tarafından uygulanan, gözlenen ya da algılanan bir güç dengesizliği içeren, çoğu kez tekrarlanan ya da tekrarlanma olasılığı yüksek olan istenmeyen saldırgan davranış olarak tanımlamıştır.

Zorbalık kavramı, iki ya da daha fazla öğrenci arasındaki güç dengesizliği ile nitelendirilen bir ilişkiye dayandırıldığından dolayı akran çatışmasından ayrılmaktadır (Boulton, Bucci, & Hawker, 1999).

Bu tanımlar incelendiğinde zorbalık ve şiddetin saldırganlığın bir türü olduğu, şiddetin daha fazla fiziksel eylem içerdiği; ancak bir davranışın zorbalık olarak adlandırılması için kasıtlı olarak zarar verme amacı taşınması, güç dengesizliğinin olması, süreklilik özelliğinin bulunması gerektiği görülmüştür. Bu düşüncelerden hareketle zorbalık, saldırganlık ve şiddet arasındaki ilişki şu şekilde gösterilmektedir:

Şekil 2. Saldırganlık, şiddet ve zorbalık arasındaki ilişki (Olweus, 1993).

Zorbalık Türleri

Literatüre bakıldığında zorbalık türlerinin belirlenmesinde araştırmacıların farklı fikirlere sahip olduğu görülmektedir. Zorbalık türlerinin belirlenmesinde kullanılan kriterler zorbalığa olan bakış açısını göstermektedir.

Davranış türleri fiziksel, sözel, fiziksel olmayan, sözel olmayan diye sınıflandırılırken; zorbalık türleri genel olarak doğrudan ve dolaylı olarak sınıflandırılmaktadır (Wong, 2009).

Bazı araştırmacılar zorbalığın ortaya çıkma yöntemlerini, doğrudan fiziksel, doğrudan sözel ve dolaylı zorbalık olarak ayırt etmiştir (Fitzpatrick *vd.*, 2007). Doğrudan davranışlar, vurma ve çelme takmayı içerirken; dolaylı davranışlarda ad takma, etnik hakaret etme, cinsel çağrışım gibi durumlar vardır (Reid, Monsen, & Rivers, 2004). Sözel zorbalık, cep telefonu ya da internet aracılığıyla mesaj ya da not göndermeyi de içermektedir. Dolaylı zorbalığın, dedikodu, kötü niyetli söylenti yayma, sosyal dışlama gibi davranışları içeren gizli bir yapısı vardır (Naylor *vd.*, 2006). Dolaylı zorbalık, arkadaşlıklara ve diğer önemli sosyal ilişkilere zarar vermeye yönelik saldırganlık olduğu için ilişkisel zorbalık olarak adlandırılmaktadır (Eisenberg ve Aalsma, 2005).

Hawker ve Boulton (2000), ilişkisel zorbalıkla dolaylı zorbalığın farklı olduğunu belirtmiştir. Benzer şekilde Crick, Casas ve Ku (1999; akt., Yaman, Eroğlu, & Peker, 2014),

ilişkisel zorbalığın yalnız bırakma ve dışlama gibi doğrudan sosyal ilişkilere odaklanırken; dolaylı zorbalığın dedikodu yayma gibi davranışlarla dolaylı olarak zarar vermeyi de içerdiğini, bu nedenle bu zorbalık türlerinin farklı olduğunu ve dolaylı zorbalığın daha geniş bir alanı kapsadığını vurgulamıştır.

Elliot, zorbalık türlerini; bedensel zorbalık (itme, tekme atma, yumruklama, bedensel şaka, silah-bıçakla saldırma, korkutma amaçlı fiziksel şiddet uygulama, vb.), sözel zorbalık (ad takma, dalga geçme, dedikodu yayma, tehdit etme, vb.), duygusal zorbalık (dışlama, ayrımcılık yapma, aşağılama, para ya da eşyasını zorla alma, vb.) ve cinsel zorbalık (sarkıntılık, elle taciz, cinsel sözler söyleme, vb.) olarak tanımlamıştır (akt., Çinkır & Kepenekçi, 2003)

Lee (2004), zorbalık türlerini, fiziksel zorbalık, sözel zorbalık ve sosyal zorbalık olarak sınıflandırmıştır. Sosyal zorbalık, bireyin gruptan dışlanması ve sosyal statüsünün bastırılmaya çalışılarak benlik saygısına zarar vermeyi amaçlayan davranış olarak tanımlanmıştır.

Rigby (2007) ise, zorbalık türlerini şu şekilde sınıflandırmıştır:

Tablo 1. *Zorbalık Türlerinin Sınıflandırılması*

Fiziksel	Doğrudan	Dolaylı
	Tekme atma Vurma Tükürme Taş atma	Başka bir kişinin saldırganlık yapmasını sağlama
Fiziksel olmayan		
	Sözlü hakaret etme	Aşağılaması için başkasını ikna etme
Sözel	Ad takma	Kötü niyetli dedikodular yayma
Sözel olmayan	Tehditkâr ve uygun olmayan hareket yapma	Eşyaların kaldırılması ve saklanması Grup ya da etkinlikten kasıtlı olarak dışlama

Yaş, çocuklar tarafından sergilenen saldırganlık türlerinin hangisi olduğu konusunda önemli bir faktördür (Smith, Madsen, & Moody, 1999). Araştırmalara göre daha genç çocuklar tepkisel olan saldırganlık biçimleriyle uğraşırken sosyal becerilerin gelişmesiyle sözel biçimlere dönüşür ve ergenliğe geçildiğinde zorbalığın ilişkisel biçimleri daha yaygın hale gelir (Tremblay vd., 1999; Crick & Grotpeter, 1995; akt., Shear, 2018). Güç dengesizliği varken oluşabilecek olan zorbalık türleri çeşitlidir.

Zorbalığın Etkileri

Zorbalığın hem mağdur hem de zorba açısından uzun ve kısa süreli etkileri bulunmaktadır. Crozier ve Skliopidou (2002), 18-70 yaş arasındaki 220 katılımcıyla uyguladıkları pilot bir araştırmada cinsiyet farklılığı olmaksızın %64 ünün çocukluğunda yaralayıcı bir şekilde lakap takıldığını belirtmiştir. Zorbalığa uğramış çocuklarda, yalnızlık, sosyal anksiyete, düşük öz saygı, okul devamsızlığı, düşük akademik başarı, içe kapanıklık, paranoya, saldırganlık, düşük motivasyon, sosyal geri çekilme, depresyon ve intihar etme riski en yaygın uzun ve kısa süreli olumsuz etkilerdir.

Rigby (1996), sürekli mağdur olmanın zorbalığın etkilerinin artmasına neden olduğunu belirterek bireyin zorbalıktan ne kadar etkilendiğini belirleyen en önemli faktörün psikolojik dayanıklılık olduğunu vurgulamıştır. Psikolojik dayanıklılığı yüksek olan kişilerin zorbalıktan daha az etkilendiğini belirtmiştir. Sipahi (2008), akranları tarafından desteklenmeyen kişilerin daha çok zorbalığa uğradığını bulmuştur.

Olweus (1993), zorba olan kişilerin şiddet, hırsızlık ve madde kullanma gibi davranışlarda bulunma olasılığının daha fazla olduğunu belirtmiştir. Garrett (2003), okul yıllarında zorbalık yapan kişilerin ileriki hayatlarında suç işleme olasılığının daha fazla olduğunu, daha çok depresyona girdiğini belirtmiştir.

Olweus (1995), 6-9. Sınıflarda zorba olarak nitelendirilen erkeklerin 24 yaşına kadar yaklaşık olarak %35-40'ının en az üç suçtan mahkûm edildiğini belirtmiştir.

Araştırmacılar zorbalığın tehditler nedeniyle strese yol açarak kişinin iyi oluş dengesini bozabileceğini kabul etmiştir (Naylor *vd.*, 2006).

Zorbalığın hemen ardından oluşan sonuçlar.

Bir araştırmada 5 aylık bir dönemde 9 ve 10 yaş arasındaki 115 öğrencinin olduğu mağdurlar arasındaki olumsuz benlik algılarını incelenmiştir (Boulton, Smith, & Cowie, 2010). Öğrencilerden sınıf fotoğraflarını kullanarak zorba ve mağdur olan akranlarını göstermeleri istenmiştir. Boulton, mağdur olan bireylerin cinsiyete bakılmaksızın daha az düzeyde benlik algısı ve sosyal kabul gördüğünü belirtmiştir. Ayrıca kız öğrencilerin erkek öğrencilere göre fiziksel görünüme dair daha düşük düzeyde benlik algısının olduğunu bulmuştur.

Boulton *vd.* (2009), yapmış olduğu benzer bir araştırmada akranları tarafından mağdur olarak etiketlenen öğrencilerin okuldan daha az zevk aldıklarını bulmuştur. Sonuçlara göre mağdur olma durumu süreç içerisinde çocukların okul memnuniyeti üzerinde rol oynamaktadır. Okuldan zevk almada farklılıkların olması mağdurluk oranlarıyla açıklanabilir.

Mağdurluk, okul başlangıcında okul sürecinin ortası ve sonuna göre daha az sıklıkta ve büyüklükte meydana gelir.

Zorbalığın uzun süren sonuçları.

Çocuğun akademik süreci, okul ortamı ve gelişim aşamalarında zorbalığın etkilerini inceleyen araştırmalara göre, zorbalık çocuğun akademik, sosyal ve duygusal gelişimini etkileyebilir (Fisher *vd.*, 2012; Roberts, Rosario, Slopen, Calzo, & Austin, 2013).

Mağdur olan kişinin sürekli olarak intikam alma isteği, öfke duyma ve kendine acımanın yanı sıra depresyon ve intihar düşüncesi olduğu araştırmalarda rapor edilmiştir (Fekkes, Pijpers, & Verloove-VanHorick, 2004; Bauman *vd.*, 2013)

Araştırmalarda mağdur olma ile hırsızlık, okulu bırakma, uyuşturucu kullanımı, kavga etme ve okulda şiddet uygulama gibi davranışlarla ilişkili olduğu belirtilmiştir (Gámez-Guadix *vd.*, 2013; Townsend, Flisher, Chikobvu, Lombard, & King, 2008).

Zorbaların Özellikleri

Zorbalar, kendilerinden farklı olan insanları hedef almaya eğilimlidir. Zorbalar genellikle kilolu, daha küçük, sivilcesi olan, gözlük takan ve fiziksel farklılıkları olan, intikamını alma ihtimali daha düşük olan mağdurları hedef almaktadır. Utangaç olma, düşük öz-saygıya sahip olma, farklı hızda öğrenme gibi fiziksel olmayan farklılıklar da zorbalığa neden olmaktadır (Aluede *vd.*, 2008). Beaty ve Alexeyev (2008), zorbaların kendine daha çok güvenen, daha kaba, saldırgan ve sosyal kurallara uymayan kişiler olduğunu belirtmiştir.

Hazler, Carney, Green, Powell ve Jolly (1997; akt. Sanders & Phye, 2004) zorbaların en yaygın özellikleri olarak şunları belirtmiştir:

- Sözel tehdit ve fiziksel eylemler aracılığıyla diğerleri üzerinde üstünlük kurarlar.
- Daha çabuk öfkelenir, diğerlerinden önce güç kullanırlar.
- Zorba-mağdur ilişkisinde başkalarının problemleri için empati kurmaları az düzeydedir.
- Saldırgan davranışlara çoğu zaman maruz bırakılırlar.
- Kronik olarak saldırgan davranışlar sergilerler.
- Başkalarının davranışlarını uygun olmayan bir şekilde, düşmanca niyet olarak algırlarlar.
- Öfkelidirler ve intikam almak isterler.
- Başkalarıyla anlaşmada kötü bir model olan aileleri vardır.
- Saldırgan gruplarla iletişim halinde olmaları muhtemeldir.

- Yapıcı bir şekilde problem çözmede kötü bir model olan ebeveynleri vardır.
- Kendi imajını korumanın tek yolu olarak saldırganlığı görürler.
- Evde tutarsız disiplin yöntemleri vardır.
- Güç veya kontrol hissini sürdürmek için fiziksel görünüşün önemli olduğunu düşünür.
- Hırslı düşüncelere odaklanırlar.
- Her zamankinden daha çok aile problemleri vardır.
- Nerede olduklarını bilmeyen ebeveynleri vardır.
- Evde fiziksel ve duygusal istismara uğrarlar.
- Bir akran grubunda öfke ve hayal kırıklığı meydana getirirler.
- Takıntılı ya da sert davranışlar gösterirler.

Mağdurların Özellikleri

Mağdurlar diğer çocuklardan genellikle fiziksel olarak daha küçük, içine kapanık, sessiz, kaygılı, mutsuz ve daha hassastırlar (Beaty & Alexeyev, 2008). Bazı mağdurlar konuşma engeli, gözlük takma ve diğer fiziksel sınırlılıklar gibi gözle görülür yetersizliklerinden dolayı hedeflenirler.

Lumeng *vd.* (2010) göre kilolu çocukların obez olmayan çocuklara göre mağdur edilme olasılıkları daha fazladır. Glew *vd.* (2010) mağdurların dikkatli, sessiz, kaygılı, hassas ve güvensiz olduğunu belirtmiştir. Mağdurlar arkadaş edinmede zorlanma gibi zayıf sosyal beceri ve duygusal uyum göstermektedir (Nansel *vd.*, 2001). Olweus (1993) mağdurların akademik olarak da zorluk çektiğini söylemiştir. Bu konuyla ilgili yapılan bir araştırmada ortaokulda mağdurların akademik performansı ortalamayla aynı ya da ortalamanın altında bulunmuştur ve liseye geçtiklerinde notları daha da düşük olmaya eğilimlidir (Smokowski & Kopasz, 2005).

Hazler, Carney, Green, Powell ve Jolly (1997; akt. Phye & Sanders, 2004) mağdurların en yaygın özellikleri olarak şunları sıralamıştır:

- Çevrelerini kontrol edemeyeceklerine inanırlar.
- Etkili olmayan sosyal becerileri vardır.
- Kişilerarası iletişimleri zayıftır.
- Diğerlerinden daha az popülerdir.
- Kişisel yetersizliğin altında yatan korkuları vardır.
- Problemleri için kendilerini suçlarlar.
- Yetersizliklerini belirten etiketlemeler yapılır.

- Sosyal olarak dışlanmış hissederler.
- Okula gitmekten korkarlar.
- Akranlarına göre fiziksel olarak daha küçük ve güçsüzdürler.
- Kabul edilme ve başarı kazanmada sınırlı becerileri vardır.
- Aşırı stresli durumlarda iletişim eksikliği gösterirler.
- Zayıf benlik algıları vardır.
- Depresyonla ilişkili bedensel tepki gösterirler.
- Sık sık kişisel yetersizlik hissi yaşarlar.
- Kendine zarar verici eylemlerde bulunurlar.
- Çeşitli durumlarla başa çıkma konusunda başkalarının daha yetenekli olduğuna inanırlar.
- Akranlarıyla ilgili problemleri vardır.
- Karar ve eylemlerine gereğinden fazla karışan aile üyeleri vardır.
- Sürekli algılanan başarısızlıklar her ortaya çıkan fırsatta daha az çaba sarf etmelerine neden olur.
- Dış faktörlerin içsel denetimlerinden daha fazla etkisi olduğunu hissederler.

Zorba-Mağdurların Özellikleri

Arseneault *vd.* (2006) hem zorba hem de mağdur olan kişileri zorba-mağdur olarak tanımlamıştır. Olweus (1995) ve Smokowski-Kopasz (2005) zorba-mağduru tepki gösteren zorba-etkin mağdur olarak da adlandırmış ve kaygılı-saldırgan olarak bilindiğini belirtmiştir.

Beale (2001), zorba-mağdurların mağdur olma rollerini sürdürmek için kendini savunma çabası olduğunu ve kavgaya eğilim gösterdiklerini belirtmiştir. Bu kişilerin zorba ve mağdur olanlara göre çok daha fazla risk içerisinde oldukları düşünülmektedir çünkü hem zorba hem mağdur olarak görülürler.

Schwartz *vd.* (2001), zorba-mağdurların aile üyeleri ve akranlarıyla duygusal ve davranışsal problemler ve ilişkisel zorluklar yaşadıklarını vurgulamıştır. Haynie *vd.* (2001), zorba-mağdurların okulda zayıf derecede uyum gösterdiklerini, öğretmenlerin bu kişilere olumsuz tutum sergilediklerine işaret etmiştir.

Bu kapsamda zorba-mağdurların özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Zorbaliğa uğramaları sonucunda kendilerini çaresiz ve güçsüz hissettiklerinden bu durumu telafi etmek için zorba davranışlarda bulunabilirler.

- Hem saldırgan davranışlarda bulunma hem de zorbalığa uğramaktan korkma durumları vardır.
- Riskli gruptan korktukları için saldırgan davranışlarda buldukları görülebilir.

Zorbaların Türleri

Olweus'a göre fiziksel, duygusal ve sözel olarak kendisinden daha güçsüz ve zayıf akranlarına tekrarlayıcı bir şekilde saldırgan davranışlarda bulunan kişiler zorba öğrencilerdir. Zorbaliğa dair literatüre bakıldığında zorbaların dikkati kendisine yöneltmek, popüler olmak ve diğerleri tarafından kabul edilmek amacıyla güç bakımından daha zayıf kişilere kasıtlı ve sistematik olarak saldırganca davranışlar gösteren bireyler olarak ifade edilmektedir (Tani, Greenman, Schneider, & Fregoso, 2003; Espelage & Swearer, 2003).

Zorbalarla ilgili literatür incelendiğinde zorbaların genellikle erkekler olduğunu mağdurların ise kızlar olduğu belirtilmiştir (Pişkin, 2003; Gökler, 2007). Ancak bazı araştırmalar zorba statüsünde kızların daha çok yer aldığını; erkeklerin daha çok mağdur olduğunu vurgulamıştır (Due *vd.*, 2005).

Zorbaliğın uygulayıcısı olan zorbaların eğitim-öğretim sürecini ve öğrencilerin psikolojik, sosyal, akademik, zihinsel, duygusal, vb. gelişimlerine olumsuz olarak etkilediği söylenebilir.

Coloroso (2003; akt., Seçer, 2014) zorba türlerini aşağıdaki gibi yedi tür olarak sınıflandırmıştır:

Kendinden emin zorba.

Mağdurda oluşan olumsuz etkileri anlamada eksiklik gösteren kendinden emin zorbaların empati kurma düzeyleri zayıf ve ego düzeyleri oldukça fazladır. Mağdura yapılan zorba davranışları saklama konusunda başarılı olmalarından dolayı “zeki zorbalar” olarak ifade edilmektedirler. Bu zorbalar, saldırgan davranışlarını gizleyebildiği için etrafındakiler onun zorba olduğuna inanmamaktadır.

Sosyal zorba.

Abartılmış özgüven duygusuna sığınarak sıklıkla sözel ve ilişkisel zorbalık yapmaktadırlar. Sosyal zorba, dedikodu yayarak ve sözlü sataşarak mağdurun akranları tarafından dışlanmasını ve yalnız kalmasını hedeflemektedir. Arkadaşlarına yakın davranan sosyal zorbalar bu arkadaşlık ilişkilerini amaçlarına ulaşmak için onlardan faydalandığı görülmektedir.

Tedbirli zorba.

Rahat davranarak akranlarından ayrı gezen tedbirli zorbalar, kendisini durduracak biri olmadığında zorba davranışlar sergilemektedir. Otorite ya da yetişkin karşısında gerçek niyetlerini göstermemektedirler. Tedbirli zorbalar soğukkanlı ve kin tutan bireyler olduğundan mağdur, zorbalığa maruz kaldığına dair başkalarını inandırmakta güçlük yaşamaktadır.

Hiperaktif zorba.

Akademik başarı konusunda zayıf ve sosyal beceri bakımından yetersizlik yaşayan hiperaktif zorbalar sosyal ipuçlarını doğru biçimde okuyamadıklarından dolayı kışkırtıcı bir durumda hemen zorba davranışlar göstermektedir. Mağdurlara zorbalık yapma konusunda suçu kendinden başka unsurlara atfederler.

Zorbalığa maruz kalan zorba.

Hem zorbalığa uğrayan hem de zorbalık yapan kişilerdir. Bu tür zorbalar, zorbalığa maruz kalmadan dolayı oluşan çaresizlik ve güçsüzlük hissiyle baş edebilmek için zorba davranışlar göstermektedir.

Hem saldırgan davranışlar göstermeleri hem de zorbalığa maruz kalmadan dolayı oluşan psikolojik çökmeler, bu zorbaların baş edilmesi en güç zorba türü olduğu görüşünü desteklemektedir.

Grup zorbalığı.

Ortak hedefleri olan akran grubunun dışlamak amacıyla belirli bir mağdura zorbalık yapması olarak ifade edilmektedir. Grup bireyleri tek başınayken ayrı grupla beraberken ayrı davranmaktadır. Yani tek başına yapamadıkları davranışı grupla beraber rahatça yapabildiği sosyal psikoloji tarafından belirtilmiştir. Grup içerisinde zorba davranışlarda bulunan lider merkezdeyken, diğerleri ise onu örnek alarak zorba davranışlarda bulunmaktadır.

Pasif zorba.

Zorbalık yapan ancak zorbalığı başlatan kişi olmayan pasif zorbalar genellikle kaygılı ve kendine güveni olmayan kişiler olarak ifade edilmektedir. Tek başına kaldığında diğer arkadaşlarıyla uyum sağlarken; zorba grubun üyesi olarak desteklendiklerinde zorba davranışlarda bulunur.

Mağdur Türleri

Zorbalık statüsünden olumsuz olarak etkilenen, kendinden güçlü kişilerin zorba davranışlarına maruz kalan mağdurlar şu şekilde sınıflandırılmaktadır:

Masum mağdur.

Zorbalığa uğramalarını gerektirecek hiçbir şey olmamasına rağmen zorbalığa maruz kalan ve etkin bir şekilde başa çıkabilen kişiler olarak tanımlanmıştır (akt., Yaman, Eroğlu, & Peker, 2011).

Pasif mağdur.

Kolay bir şekilde fark edilen ve en yaygın olan mağdur türüdür. Zorbalığa karşı yenik düşerek baş edemedikleri için zorbalardan kolay bir şekilde hedef alınırlar. Zorbaya tepki göstermedikleri ve istediğini yaptıkları için bu şekilde adlandırılmaktadır.

Bonds ve Stoker (2000; akt., Yaman, vd., 2011)'a göre pasif mağdurların özellikleri şunlardır:

- ✓ Girişkenlik özellikleri yoktur.
- ✓ Boyun eğen bir yapıları vardır
- ✓ Arkadaş sayısı azdır ve sosyal açıdan yetersizlerdir.
- ✓ Fiziksel açıdan güçlü değildir.
- ✓ Sessiz bir yapıya sahiptir.
- ✓ Kendilerine güveni zayıftır.
- ✓ Güçlükler karşısında çabuk pes ederler.

Kışkırtıcı mağdur.

Pasif mağdurlara oldukça benzeyen ve az sayıda bulunan kışkırtıcı mağdurlar zorbalığa maruz bırakıcı davranışlarla zorbalığı başlatır ve şiddetini artırır. Anderson (2007), kışkırtıcı mağdurların zorbalara saldırgan bir tutumla karşılık vermelerinin başkaları tarafından zorba olarak düşünüldüğünü, zorbalıkla etkin bir şekilde baş edemedikleri ve sosyal becerilerden yoksun olduklarını belirtmiştir.

Bonds ve Stoker (2000; akt., Anderson, 2007)'a göre kışkırtıcı mağdurların özellikleri şunlardır:

- ✓ Saldırgan bir yapıları vardır ve sıklıkla kavga ederler.
- ✓ Diğer insanları kışkırtıcı biçimde davranırlar.
- ✓ Duygusal uyarılmaları hızlıdır.

- ✓ Genellikle Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite Bozukluğu (DEHB) tanısı alırlar.

Olası mağdur.

Okul ve çevresinde yaşanan zorbalığa tanık olma ya da bu durumu başkalarından duyduktan sonra kendisinin de zorbalığa uğrayacağına dair kaygı duyan bireyler olası mağdur olarak adlandırılmıştır.

Bonds ve Stoker (2000; akt., Anderson, 2007)'a göre olası mağdurların özellikleri şunlardır:

- ✓ Zorbalığa uğrama korkusuna sahiptirler.
- ✓ Zorbalığa maruz kalmaktan korktuğu için zorbayla karşılaşmamaya çalışırlar.
- ✓ Zorbalık olaylarını engelleyemedikleri için suçlu hissederler.
- ✓ Başkalarının sıkıntılarını önemser ve yüksek düzeyde empati kurarlar.

Akran Zorbalığının Yaygınlığı

Akran zorbalığının tüm dünyada yaygın bir problem olduğu kaynaklarda belirtilmektedir. Zorbalığın yaygınlığına dair çalışmalar son otuz yılda ilk kez Olweus ile başladığından beri, önemi aynı şekilde devam etmiştir (Smith, Pepler, & Rigby, 2004). Tüm dünyada akran zorbalığının yaygınlığı ile ilgili geniş çaplı araştırmalar yapılmıştır. Bauman ve Del Rio (2005), okulda karşılaşılan en yaygın saldırganlık türünün zorbalık olduğunu vurgulamıştır.

Norveç'teki ilkokul ve ortaokullarda öğrenim gören çocukların yaklaşık olarak %5'inin zorbalığa uğradığı ve %5'inin sürekli zorbalık yaptığı bulunmuştur (Roland, 2000). Yine Kuzey Amerika ve Avrupa'daki 40 ülkede okula dair olumsuz algı ve akran zorbalığına karışma durumunun incelendiği araştırmada okula dair 2-3 olumsuz algısı olan çocukların hiç olumsuz algısı olmayan çocuklara göre iki kat daha fazla zorbalığa uğradıkları saptanmıştır (Harel-Fisch *vd.*, 2011).

Zorbalığın yaygınlığına dair bulgular araştırmacıların zorbalık tanımına ve kullandıkları ölçeklere göre değişmektedir. Zorbalığa dair yapılmış olan ilk araştırmalara bakıldığında araştırmacılar çocukların yaklaşık olarak %15'inin zorbalığa karıştığı belirtilmiştir (Olweus, 1994).

Son zamanlarda yapılan araştırmalara göre ise yaygınlık oranlarının aşağı yukarı %40'a yükseldiği, bu durumda zorbalığın artan bir endişe olduğu düşünülmüştür (Gan *vd.*, 2014) Genellikle zorbalık oranları ilkokul sürecinde doğrusal bir eğilim gösterir ve lisede azalma olur (Jantzer *vd.*, 2006; O'Moore *vd.*, 1997). Bu eğilime göre ortaokul çağında olan

çocukların zorbalığa karışma ihtimali en fazladır (Atria *vd.*, 2007; Hoover *vd.*, 1992; Nansel *vd.*, 2001).

Son yıllarda Birleşmiş Milletler'de yapılan Ulusal Suç Mağdurluğu Araştırması (National Crime Victimization Survey-NCVS), okulda zorbalığa uğrayan ergenlerin yaygınlık oranlarını açıklamıştır. 1989'dan beri veri toplayan bu araştırma merkezi, 2008-2009 yıllarında 12-18 yaş aralığında olan öğrencilerin %28 inin okulda zorbalığa uğradığını, %6 sının herhangi bir yerde siber zorbalığa uğradığını bildirmiştir. 2014-2015 yılında beş milyondan fazla 12-18 yaşlarındaki ergenlerin okulda zorbalığa uğradığı belirtilmiştir (Lessne & Yanez, 2016).

Akran Zorbalığına Dair Yapılmış Olan Araştırmalar

Özer, Atik ve Totan (2011) 721 ortaokul öğrencisinin zorbalığa karışma (zorba, mağdur, zorba-mağdur ve karışmamış) ve cinsiyet, akademik başarı, öz yeterlik (akademik, sosyal ve duygusal yeterlik) arasındaki ilişkiyi inceledikleri araştırmaya göre kızlar zorbalığa karışmamış ya da mağdur, erkekler ise zorba ya da hem zorba hem mağdur olma eğilimindedir. Ayrıca öz yeterlik, akademik başarı ve zorbalığa karışma arasında orta düzeyde ilişki bulunmuştur. Özellikle yüksek öz yeterlik ve yüksek akademik başarı zorbalığa karışmamış olmayla ilişkilirken, düşük öz yeterlik ve düşük akademik başarı mağdur ya da zorba-mağdur olmayla ilişkili bulunmuştur.

Buna ek olarak Yurtal ve Cenkseven (2007) erkeklerin kızlara göre daha zorba ve mağdur olduğunu, en fazla zorbalığın okul bahçesinde ve okuldan eve dönerken yaşandığını belirtmiştir. Totan ve Kabakçı (2010), ilköğretim ikinci kademe öğrencileriyle yaptıkları araştırmada erkeklerin daha fazla zorba-mağdur olduklarını, sınıf seviyesi arttıkça daha fazla zorba olma eğilimi gösterdiklerini bulmuştur. Çankaya (2011), 8. Sınıf öğrencileriyle yaptığı araştırmasında, en fazla karşılaşılan zorbalık türünün sözlü ve fiziksel zorbalık olduğunu belirtmiştir. Ayrıca erkek öğrencilerin zorbalığa daha fazla maruz kaldıkları bulunmuştur. Ancak Kapıcı (2004) zorbalık ve mağdurlukta cinsiyet farklılığı olmadığını öne sürmüştür.

Kartal ve Bilgin (2012), 4-8. Sınıflarla yaptığı araştırmasında zorbalığa uğrama nedeni olarak en çok fiziksel zayıflık bildirilmiştir. 5-8. sınıf öğrencilerinin katıldığı araştırmada her sınıf düzeyinde erkek zorbaların daha çok fiziksel saldırganlık yaptığı bulunmuştur (Craig, 1998).

6,7 ve 8. Sınıfa devam eden öğrencilerde, yaşanan çevre, toplum içerisindeki olumsuz davranışlar ve okul memnuniyeti zorba olmayı yordarken; arkadaş memnuniyeti,

toplum içerisindeki olumsuz davranışlar, yaşanan çevre ve okul memnuniyetinin mağdur olmayı yordadığı belirtilmiştir (Hilooğlu & Cenkseven-Önder, 2010).

Akranlar arasındaki şiddetin incelendiği bir araştırmada, erkek öğrencilerin kızlara göre daha çok şiddete yöneldiği; anne ve babanın çalışma durumu, beraber ya da ayrı yaşaması çocukların şiddete yönelmesi açısından önemli bir unsur olmadığı ortaya konmuştur. Başka bir araştırmada ise ortaokul öğrencilerinden erkek öğrencilerin, alt sosyo-ekonomik statüde olanların, yaşam kalitesini kötü olarak algılayanların ve öz-saygıları düşük ve orta olanların diğer öğrencilere göre zorba/mağdur olma ihtimalinin daha fazla olduğu belirtilmiştir (Erdik & Özpınar, 2015).

Başar ve Çetin (2013), ilkokul ve ortaokul öğrencilerinin lise öğrencilerine göre daha fazla zorba davranış gösterdikleri ve bu davranışları en çok okul ortamından öğrendikleri belirlenmiştir.

Öztürk, Atlı ve Kutlu (2014)'nin araştırmasına göre, ortaokul öğrencilerinin zorba-mağdur olma durumları sınıf düzeyine göre değişmezken; okul ya da çevresinde şiddet yaşandığında zorba-kurban olma düzeylerinde farklılaşma belirlenmiştir.

İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinden mağdurlar kendini fiziksel öz yeterlik bakımından yetersiz olarak görmekteyken; zorbaların fiziksel öz yeterlik bakımından kendilerini daha iyi gördükleri, zorba-mağdurların ise zayıf problem çözme becerisine sahip oldukları bulunmuştur. Ayrıca zorbalığı yordamada yaş bakımından farklılık bulunmamış; erkeklerin kız öğrencilere göre daha çok mağdur edildiği belirtilmiştir (Atik & Kemer, 2008).

12-15 yaşlarındaki öğrencilerde ihmal ve istismar ile akran zorbalığı ve benlik algısı arasındaki ilişkinin incelendiği bir araştırmaya göre, 12 yaşındaki öğrenciler 15 yaşındaki öğrencilere göre daha sık mağdur olmakta, annenin eğitim düzeyi azaldıkça çocukların fiziksel istismara uğrama durumları ve mağdur olma durumları da artmaktadır (Demircan, 2017).

9-12 yaş aralığında olan çocuklardan arkadaşı olmayan çocukların daha fazla zorbalığa uğradığı bulunmuştur. Cinsiyet ve sosyo-ekonomik durumun akran zorbalığıyla ilişkili olduğu bulunmuştur. Ayrıca zorba ve mağdur olma durumunun kaygı, depresyon ve benlik saygısıyla ilişkisi olduğu belirtilmiştir (Erkan, 2017).

Ortaokul öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma düzeyleri ile kardeş ilişkilerinin incelendiği araştırmada, kızların ilişkisel saldırıya maruz kalma düzeylerinin daha fazla olduğu, anne ve babanın eğitim durumunun akran zorbalığına maruz kalma düzeyinde farklılık göstermediği belirlenmiştir (Özman, 2018). Ortaokul öğrencileriyle yapılan bir başka

araştırmada ise, öğrencilerin zorba olma durumlarının cinsiyetlerine, okul türüne, sınıf düzeyine, yaş ve anne eğitim düzeyine göre farklılaştığı; mağdur olma durumlarının ise cinsiyet ve anne eğitim düzeyine göre farklılaştığı bulunmuştur. Ayrıca depresyon ve anksiyetenin de zorba ve mağdur olma durumunda yordayıcı olduğu saptanmıştır (Karaca, 2018).

Atik ve Güneri (2013), ortaokul öğrencilerinden erkek ve daha büyük yaşlarda olmanın zorba olma ihtimalini; yalnız olma ve kabul edilmemenin ise mağdur olma olasılığını artırdığını bulmuştur. Ebeveyn tutumu zorbalığa karışmada önemli bir rol oynamasına rağmen yalnızlığın daha güçlü bir yordayıcı olduğu belirtilmiştir.

Atik (2009), umut, yaş ve cinsiyetin zorbalığı yordamadaki rolünü incelediği araştırmasında, umut arttıka öğrencilerin mağdur ve zorba-mağdur olma ihtimalleri azalmakta, yaşın artması ve cinsiyetin erkek olması kişinin zorba olma ihtimalini artırmaktadır.

Kartal (2008), hem kız hem de erkek öğrencilerin en fazla sözel ve fiziksel zorbalığa uğradığını, erkeklerin daha sık “zorba” olarak nitelendirildiğini ve zorbalığın en sık bahçede ve sınıfta gerçekteştiğini belirtmiştir.

Atik, Özmen ve Kemer (2012), lise öğrencilerinde sözel ve dolaylı zorbalık türlerinin yaygın olduğunu, erkeklerin daha fazla zorbalığa karıştığını, mağdurların zorbalara göre daha fazla boyun eğici davranışlarda bulunduğunu belirtmiştir.

Totan ve Yöndem (2007), lise öğrencilerinde sözel zorbalığın daha yaygın olduğunu, anne-baba ilişkilerinin zorba-mağdur olma olasılığını değiştirdiğini, akran ilişkileri artışının zorba olma olasılığını artırırken kurban olma olasılığını azalttığını vurgulamıştır.

Özen (2010), 6,8 ve 10. Sınıf öğrencilerinin olduğu araştırmasında problem davranışların zorbalığa maruz kalmayı yordadığını belirtmiştir.

Eslea *vd.* (2004), zorbalığın cinsiyet, yaş ve sosyal destekle ilişkili olması bakımından kültürel farklılıklar olduğunu vurgulamıştır.

Yerlikaya (2014), Ordu’daki ortaöğretim öğrencileriyle yapmış olduğu araştırmada zorbalıkla ilgili önemli bir cinsiyet farklılığı bulunmadığını, meslek liselerinde okuyan öğrencilerin, diğer lise türlerindeki öğrencilere göre daha fazla zorbalık yaptıklarını belirtmiştir.

Atik’in (2006) araştırmasına göre ortaokul öğrencilerinin oluşturduğu örneklemede 742 öğrencinin %4,6’sı zorba, %21,3’ü mağdur, %6,5’i zorba-mağdur, %44,7’si zorbalığa hiç

karişmamıştır. Araştırma sonucuna göre sözel zorbalık en yaygın zorbalık türü olarak bulunmuştur. Zorbalığa karişmış kız öğrencilerin, kabul edilme ve akademik başarı puanlarının düşük, yalnızlık puanlarının yüksek olduğu, zorbalığa dahil olmuş erkek öğrencilerin dıştan denetim, benlik saygısı ve yalnızlık puanlarının yüksek olduğu bulunmuştur.

Pişkin (2010), Ankara’da 4, 5, 6, 7, ve 8. sınıf öğrencilerinden %35,1’inin “kurban”, %30,2’sinin “zorba”, %6,2’sinin ise “hem zorba hem de kurban” olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, erkeklerin zorba ve zorba-mağdur olduğunu, kızların ise mağdur olduğunu vurgulamıştır. Üst sosyoekonomik düzeyde olan çocukların, orta ve alt düzeydeki çocuklara göre daha fazla zorbalık yaptıklarını saptamıştır. Sözel zorbalığın en yaygın zorbalık türü olduğunu, ardından fiziksel zorbalığın geldiğini bulmuştur.

Samsudin, Isahak ve Rampal (2018) ise, zorbalık davranışlarının tükenmişlik, ruhsal gerginlik, istenmeyen psikosomatik etkiler gibi bireysel durumlarla ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

Psikolojik Dayanıklılık

Psikolojik dayanıklılık, stresli durumlara ve zorluklara uyum sağlamak ve zorlukların üstesinden gelmek için kişinin imkân, yetenek ve becerileri olarak tanımlanmaktadır. (Chi *vd.*, 2016).

Yapılan son araştırmalara bakıldığında zorbalığa karşı psikolojik dayanıklılık temelli yaklaşımlar geliştirmede belirli psikolojik dayanıklılıkla ilgili faktörlerin ortaya konması daha büyük etkiye sahip olabilir. (Moore & Woodcock,2017).

Psikolojik dayanıklılığın kavramsallaştırılmasıyla ilgili literatürden iki düşünce tarzı ortaya çıkmıştır. Psikolojik dayanıklılığın tamamen sabit bir kişisel özellik olduğunu düşünenlerle duruma bağlı olarak zaman içerisinde değişebilen bir yetenek olduğunu düşünenler olmak üzere iki düşünce tarzı oluşmuştur (Atkinson, Martin, & Rankin, 2009). Psikolojik dayanıklılığın kişisel bir özellik olduğunu savunan görüşe göre, bireyler karşılaştıkları durumlara uyum sağlayabilmeyi içeren özellikler bir takım yıldızını temsil etmektedir (Tugade & Fredrickson, 2007). İkinci düşünce tarzını savunanlar ise psikolojik dayanıklılığın dinamik bir sürecin ürünü olduğunu ve insan-çevre etkileşimlerine ve zorluklara göre zaman içerisinde değiştiğini belirtmektedir (Egeland, Carlson, & Sroufe, 1993).

Psikolojik dayanıklılığın hazır tanımı geniş ölçüde değişir ve zorluk karşısında dayanıklılık, iyimserlik, özsaygı, sosyal beceriler, başarı, patoloji yokluğu içerir (Prince-Embury, 2011).

Moore ve Woodcock (2017)'a göre psikolojik dayanıklılığın altında şu üç kişisel koruyucu faktör yatmaktadır:

- 1) Hakimiyet: Bireylerin çevre ile ilişkilerini etkilemek için fırsata dayanır.
- 2) Hoşgörü: Sosyal yapı olarak temel insan olma özelliğine sahip olma kapasitesi varsayımına dayanır.
- 3) Duygusal duyarlılık: Psikolojik bir temele sahip olabilen ve olumsuz olaylardan önce hazır bir tolerans eşiği olarak adlandırılır.

Koruyucu faktörler, kişisel özellikler ve çevresel faktörler içerirler (Prince-Embury, 2007; akt., Moore & Woodcock, 2017). Çevresel faktörler önemli olmasına rağmen, bir bireyin algılama ve yorumlamasına aracılık eder (Wright, Masten, & Narayanan, 2013). Kişisel koruyucu faktörlere odaklanmayla karmaşıklığın azaltılabileceği önerilmektedir.

Hakimiyet; hoşgörü ve duygusal duyarlılık birer alt boyut olarak düşünülebilir. Hakimiyet; iyimserlik, öz yeterlik ve uyumdan oluşur. İyimserlik dünya ve bireyin hem şu anki hem de gelecekteki genel yaşamı hakkında olumlu tutuma dayanır. Öz yeterlik bireyin belli durumlarda başarılı olma ya da sorun çözme tutum ve stratejileri geliştirerek bir görevi başarma kapasitesine inanmasıyla ilişkilidir. Uyum, bireyin geribildirim, eleştiri ya da hatalarından ders çıkarmaya ne kadar anlayış gösterdiğine dayanır (Prince-Embury, 2007; akt., Moore & Woodcock, 2017).

İkinci alt boyut olan hoşgörü; güven, destek, rahatlık ve dayanıklılıktan (tolerans) oluşur. Güven, başkalarının onaylanan ve güvenilir olarak algılanmasına dayanır ve birey diğerlerinin ilişkilerde güvenilir olup olamayacaklarını hisseder. Destek, bireyin olumsuzlukla karşılaştığında yardıma ulaşma algısı ile ilişkilendirilir. Rahatlık, bireyin endişe ve rahatsızlık duymaksızın başkalarının yanında olup olmadığı anlamına gelir. Dayanıklılık (tolerans) diğerlerinin ilişkideki farklılıkları güvenli bir şekilde ifade edebileceklerine olan bireyin inancıyla ilişkilendirilir (Prince-Embury, 2007; akt., Moore & Woodcock, 2017).

Duygusal duyarlılık ise; hassasiyet, iyileşme ve bozulmadan (yetersizlik) oluşur. Hassasiyet bireyin duygusal tepki ve tepki derecesi eşiği olarak adlandırılır. İyileşme, bireyin güçlü bir duygusal tepkiden sonra ne kadar normale dönmesi ve geçirilen zaman ile ilişkilidir. Bozulma (yetersizlik) bireyin duygusal uyarılmadan dolayı deneyimlediği işlevsel

bozukluğun derecesi olarak tanımlanır (Prince-Embury, 2007; akt., Moore & Woodcock, 2017).

Psikolojik Dayanıklılığı Etkileyen Faktörler

Psikolojik dayanıklılık sürecinin anahtar unsurları, risk/güçlük faktörleriyle koruyucu faktörler arasındaki etkileşimdir. Risk faktörleri bireyin ya da çevresinin belirli kriterler üzerinde olumsuz bir sonuç yordayan ölçülebilir özellikleridir (Wright, Masten, & Narayanan, 2013). Koruyucu faktörler, bireyin ya da çevrenin olumlu sonuçlarla ilişkili ya da yordayıcı özellikleri olarak tanımlanmıştır. Bu faktörler, bireyin savunmasız oluşunun etkilerini ya da çevrenin risklerini azaltmaktadır (Goldstein & Brooks, 2005). Koruyucu veya teşvik edici faktörler uyumu artıran özellikler olarak adlandırılırken; savunmasızlık ve risk faktörleri uyumsuzluk özelliğini artırmaktadır (Luthar *vd.*, 2000).

Luthar *vd.*, (2000), psikolojik dayanıklılığın iki temel faktörünün, tehdit ya da zorluğa maruz kalma ve olumlu uyum sağlama olmak üzere iki temel faktör içerdiğini vurgulamıştır.

Psikolojik dayanıklılık düzeyini etkileyen kaynaklar genellikle iç ve dış olmak üzere iki gruba ayrılır (Haskett, Nears, Ward, & McPherson, 2006). Her iki kaynak da psikolojik dayanıklılığı artırmada etkili bir rol oynamaktadır ve iç kaynaklar dış kaynakların gelişmesini ve artmasını destekler (Prince-Embury, 2011).

Psikolojik dayanıklılığı artıran dış unsurlar arasında destekleyici çevre, sosyal destek, yetişkin tutumu, olumlu akran ilişkileri ve ait olma duygusu bulunmaktadır (Richardson, 2002; Werner, 2005). İçsel özellikler ise öz saygı öz kontrol, öz yeterlilik ve iç kontrol odağından oluşur (Ogunmakin & Akomolafe, 2013; Raskauskas & Huynh, 2015). Bu unsurlar bireyin yaşamındaki çeşitli stres veren durumlarla baş edebilmesi konusunda onu cesaretlendirmektedir.

Risk faktörleri.

Psikolojik dayanıklılık kavramı çocuğun gelişim sürecinde ciddi tehditlerin varlığını içermektedir. Risk faktörleri, bu süreçte olumsuz sonuçlar ve problemlerle davranışlar yaşama olasılığını artıran durumları ifade etmektedir. Rutter (1985); yetersizlik, ailenin dağılması, bazı şiddet türlerine maruz kalma, duygusal kayıp, hastalık, işsizlik, savaşlar, afetler ya da bir problemi başlatan ya da sürdüren diğer etkenler gibi bütün stresli yaşam olaylarının risk faktörleri olduğunu ifade etmiştir. Araştırmalar, çok sayıda olsa bile risk faktörlerine maruz kalmanın, riskli davranışlara dönüşmesinin kesin olmadığını göstermiştir (Dillon *vd.*, 2007). Yani çoğu insan riskle oldukça tatmin edici bir şekilde baş edebilmektedir (Bonanno, Galea, Bucciarelli, & Vlahov, 2007).

Bahsi geçen risk faktörleri; bireysel risk faktörleri, ailesel risk faktörleri ve çevresel risk faktörleri olmak üzere üç grup olarak sınıflandırılmaktadır (Gizir, 2007).

Bireysel risk faktörleri.

Olumsuz yaşantılara maruz kalındığında etkili bir şekilde baş edememe ve uyum problemlerinin meydana gelmesine yol açan bireysel özellikler risk faktörleri olarak ifade edilmektedir. Bu özellikler arasında öz güven düzeyinin düşük olması, güçlükle baş etmede yetersizlik, öz kontrol eksikliği, agresif bir yapıya sahip olma, uygun olmayan davranışlar sergileme sayılabilir.

Ailesel risk faktörleri.

Ailesel risk faktörleri içerisinde, ebeveynlerden birinin ya da her ikisinin de hasta olması veya boşanması, tek ebeveynle yaşama, aile ile kişilerarası ilişkide yetersizlik, aile içi şiddet ve istismar bulunmaktadır.

Çevresel risk faktörleri.

Sosyo-ekonomik düzeyin düşük olması, okul, ev ya da diğer ortamlarda imkanların yetersizliği, sosyal olarak model alınacak bireylerin olmaması, göç, madde kullanımı ve işsizlik gibi toplumsal güçlükler ile şiddet içeren ortamda bulunma çevresel risk faktörleridir.

Koruyucu faktörler.

1980'lerin ortalarından beri bireyin strese karşı tepkisini değiştiren, iyileştiren ya da hafifleten etkenler gibi koruyucu faktörlerin varlığı kabul edilmiştir. Birkaç araştırma, ilgiyi risklerden çok eylemlere yöneltmeye ve olumlu psikolojik uyum ve gelişimi artıran etkili stratejilerle koruyucu faktörleri artırmaya yoğunlaşmıştır (Rutter, 1985; Zolkoski & Bullock, 2012).

Koruyucu faktörler, çocuk ve gençlerin maruz kaldığı risklere karşı direnmek için yardım eden dinamik bir mekanizma olarak işleyen bireysel özellikler ya da bağlamsal/dış imkânlardır (Rutter, 1985, 2012). Kişisel özellikler, azim, kararlılık, öz yeterlik, yaratıcılık, uyum ve öz farkındalık psikolojik dayanıklılıkla pozitif ilişkili olan içsel özelliklerdir (Afifi & Macmillan, 2011).

Dias ve Cadime (2017), bazı araştırmalara göre dışsal koruyucu faktörler şu şekilde sıralandığını belirtmiştir:

- ✓ Aile desteği, olumlu değerlendirme, ebeveynlerle nitelikli etkileşim
- ✓ Olumlu kişiler arası ilişkiler

- ✓ Öğretmen ve okul desteği
- ✓ Toplum ilişkileri ve kaynakları

Garmezzy (1985) üç temel koruma kaynağını ayırt etmiştir: bireysel özellikler (yüksek öz saygı ve özerklik içeren), aile ortamı (samimiyet, uyum ve ihmal ve çatışmanın yokluğu ile tanımlanan ebeveynlerle olumlu ilişkiler) ve toplum (çatışmanın olmadığı, güven ve destek olan olumlu akran etkileşimleri, nitelikli çevre ve okullar). Garmezzy'nin kuramsal çerçevesi, sonraki psikolojik dayanıklılık üzerine yapılan araştırma ve kuramları etkilemiştir (Luthar *vd.*, 2000).

Psikolojik Olarak Dayanıklı Bireylerin Özellikleri

Çoğu araştırmacı psikolojik dayanıklılığın kişilik özelliği değil, aile üyeleri ve akranlarla olumlu ilişkiler bağlamında zaman içerisinde gelişen bir kapasite olduğuna katılmaktadır (Egeland *vd.*, 1993; Rutter, 1999; akt., Sapouna & Wolke, 2013). Garmezzy (1985), aile içi ve aile dışındaki pozitif ilişkilerin, dayanıklılığı artırmadaki önemini fark eden bu alandaki ilk araştırmacılardan biridir.

Psikolojik olarak dayanıklı bireyler olumsuz yaşam olaylarına maruz kalmaktan korunmaz fakat stresle karşılaştıklarında daha etkin bir şekilde başa çıkar ve daha esnek görünürler (Friborg *vd.*, 2003). Psikolojik dayanıklılığın, iyimserlik, problem çözme yeteneği, maneviyat ve yaşama ilişkin olumlu bir bakış açısının yanı sıra; destekleyici ilişkiler, uyum sağlama yeteneği ve zorluklara karşı esnek olmayı içeren çoklu faktörleri bulunmaktadır (akt., Mulligan, 2011).

Araştırmalara göre psikolojik olarak dayanıklı bireyler yeniden oluşturma, olumlu duyguları deneyimleme, fiziksel aktivitelere katılma, güvenilir sosyal desteğe sahip olma ve iyimser olma özellikleri sergilemektedir. Werner ve Smith, psikolojik olarak dayanıksız kişilerle ilişkili olarak düşük sosyo-ekonomik düzey, anne-baba eğitiminin yetersizliği, boşanma ve aile içinde istismara uğrama gibi düzensiz aile yapısını risk faktörleri olarak belirtmiştir. Bu risk faktörlerini taşıyan bireylerin sıkıntılı durumlara boyun eğmeye daha yatkın oldukları belirlenmiştir. Bu risk faktörlerine karşı psikolojik olarak dayanıklılık gösterebilmek için olumsuz düşünce yapılarının değiştirilmesi gerekmektedir (Hefferon & Boniwell, 2014).

Psikolojik Dayanıklılığa İlişkin Kuramsal Açıklamalar

Klinik Psikolog olan Norman Garmezzy (1993), yoksulluk içerisinde büyüyen çocuklar üzerine yaptığı araştırmasında psikolojik dayanıklılık teorisini geliştirmiştir. Teori, bireylerin riskli durumlarla karşılaşmasına rağmen ileriki dönemlerde sağlıklı kalmalarının sebebini

anlamak için zorluklarla nasıl başa çıkmaya çalıştığını kavramsal bir çerçeve sağlayarak açıklamak istemiştir (Masten, 2007). Psikolojik dayanıklılık teorisi riskli ve problemlı davranışlar, zayıf yaşam koşulları ve ruhsal sıkıntılara karşı sağlık ve gelişime odaklanan olumlu bağlamsal, sosyal ve bireysel değişkenlere odaklanmaktadır (Zimmerman, 2013). Bu olumlu bağlamsal, sosyal ve bireysel değişkenler destekleyici faktörler olarak adlandırılmaktadır ve riskli durumların olumsuz etkileriyle baş edebilmek için risk faktörlerinin etkilerini yok etmeye çalışırlar (Fergus ve Zimmerman, 2005; Zimmerman, 2013). Fergus ve Zimmerman (2005) iki destekleyici faktör belirlemiştir: varlıklar ve kaynaklar. Varlıklar, öz yeterlik ve öz saygı gibi bireyin içinde bulunan olumlu faktörleri içermektedir. Kaynaklar ise, ebeveyn desteği, danışman ve akranlar gibi bireyin dışındaki faktörleri içermektedir. Kaynaklar temel olarak sosyal destek ağının eşdeğeri durumundadır. Varlıklar ve kaynaklar, insanlara sağlık ve iyi olma için gerekli olan bireysel ve bağlamsal özellikleri sağlamaktadır.

Psikolojik dayanıklılık teorisi sosyal ve sağlık problemleri gibi zorlukların sonuçlarını kavramsallaştırmak için kullanılabilir bir araçtır (Fraser, Galinsky, & Richman, 1999). Risk ve psikolojik dayanıklılık yaklaşımı zorluklarla karşılaşmada başarılı sonuçlara ulaşmayı sağlayan durumlara odaklanmaktadır. Risk ve psikolojik dayanıklılık üzerine araştırmalar dezavantajlı ya da tehlikeli koşullarda yaşayan çocukların gelişimsel olarak araştırılmasıyla başlamıştır (Greene, Galambos & Lee, 2004).

Psikolojik dayanıklılık biyo-psikososyal ve ruhsal bir olgudur. Kişi-çevre değişimlerinin dinamik bir sürecini içermektedir. Psikolojik dayanıklılık birey, aile ve toplumla birlikte yeterince iyi olmanın uyumsal sürecini kapsamaktadır. Psikolojik dayanıklılık basit bir şekilde sahip olunan ya da olunmayan bir özellik değil; düşükten yüksek seviyeye kadar giden bir süreklilik olarak kavramsallaştırılmıştır. Psikolojik dayanıklılık diğerleriyle olan ilişki aracılığıyla artırılır. Kendilerini diğer insanlarla benzer olarak gören ve daha fazla ilişki kuran bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri daha yüksek olma eğilimindedir (Greene, Galambos & Lee, 2004). Psikolojik dayanıklılık teorisi, destekleyici psikolojik dayanıklılık değişkenlerinin insanları zorlukların olumsuz etkilerinden nasıl koruyabileceğini anlatan çoklu model içermektedir (Masten, 2007). Bunlar telafi edici, koruyucu, zorlukla baş etme modelleridir. Zimmerman (2013) 'a göre telafi edici model, risk ve zorluklara maruz kalmayı etkisiz hale getiren destekleyici faktörlerden oluşmaktadır. Telafi edici faktörler, risk ve zorlukların etkileri ile kıyaslandığında insanlar üzerinde ters bir etkisi vardır. Telafi edici faktörlerin risk ve zorluklardan doğrudan ve bağımsız bir etkisi vardır. Örneğin, Zimmerman, Steinman ve Rowe (1998), saldırgan yetişkinlerin tarafında olmak ve

kavga etmekle ilişkili riskleri telafi etmek için ebeveyn desteğini bulmuştur. Ebeveyn desteği katılımcılar arasında daha az saldırgan davranışları yordamıştır.

Koruyucu faktör modeli destekleyici varlıkların veya kaynakların risk, destekleyici faktör ve sonuçlar arasındaki ilişkiyi değiştirdiğini göstermektedir (Zimmerman, 2013).

Rutter (1987) psikolojik dayanıklılık teorisinin zorluklarla baş etme modelini oluşturmuştur. İlimli seviyede riske maruz kalmak, aslında zorluklara ardışık maruz kalmanın üstesinden gelmeye yardımcı olmaktadır ve bireyi olumsuz sonuçlara karşı duyarlı hale getirebilir. Bu modele göre, gerekli olan savunma mekanizmasını geliştirmeye yardım etmek için başlangıçtaki risk ve maruz kalma aşırı zor olmaksızın yeterince olmalıdır aksi takdirde baş etme çabalarını yok edebilir. Örneğin kişilerarası çatışmalarla ilgili deneyim, insanlara sosyal gerginliklerle baş etmede ve daha sonraki durumlarda şiddete dayalı tepki vermekten kaçınmalarına yardımcı olabilir.

Psikolojik Dayanıklılığa Dair Yapılmış Olan Araştırmalar

Araştırmalar, olumsuz yaşam olayları ve psikolojik dayanıklılık arasındaki negatif ilişki (Liu, Zhao, Tian, Zou, & Li, 2015) ve psikolojik dayanıklılık üzerinde olumlu yaşam olaylarının pozitif etkisini (Sarubin *vd.*, 2015) bulmuştur.

Boylamsal araştırmalar psikolojik dayanıklılığın mağdur olma gibi olumsuz durumlar tarafından negatif bir şekilde yordandığını doğrulamıştır (Lee & Sung, 2017). Ayrıca deneysel bulgular psikolojik dayanıklılığın istenmeyen sonuçları negatif bir şekilde yordadığını da göstermiştir (Hsu *vd.*, 2015).

Deneysel bulgulara göre psikolojik dayanıklılık zorluğa veya strese karşı koruyucu bir faktör olarak görev yapmaktadır ve bu zararlı değişkenler zaman içerisinde psikolojik dayanıklılık kaynaklarının tükenmesine neden olmaktadır (Chi *vd.*, 2016). Psikolojik dayanıklılık, olumsuz psikolojik semptomların gelişme ihtimalini engellemektedir.

Psikolojik dayanıklılığın stres faktörleri ve istenmeyen sonuçlar arasındaki aracı rolü literatürde gösterilmiştir. Örneğin Loh, Schutte ve Thorsteinsson (2014), bağımsız değişkenler (olumlu ve olumsuz etki gibi) ve depresyon belirtileri arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın kısmi aracı rolü olduğunu bulmuştur. Zhou *vd.* (2017) ise depresyonun mağdur olmaya etkisinde psikolojik dayanıklılığın kısmen aracılık ettiğini bulmuştur.

Hao, Hong, Xu, Zhou, ve Xie (2015) iş stresinin psikolojik dayanıklılık aracılığıyla tükenmişliğe yol açtığını belirtmiştir.

Psikolojik Dayanıklılık ve Akran Zorbalığı

Genel olarak psikolojik dayanıklılık ve zorbalık arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların sınırlı olduğu söylenebilir. Zorbalıkla ilgili psikolojik dayanıklılık, bireysel güçlenme, motivasyon ve zorluğun üstesinden gelme sorumluluğu olarak tanımlanabilir (Sims-Schouten & Edwards, 2016). Psikolojik dayanıklılık çerçevesini kullanan diğer araştırmalar psikolojik dayanıklılık özelliklerinin stres ve zorlukla ilişkili olumsuz etkilere karşı koruyucu bir görev aldığını belirtmiştir (Cohn *vd.*, 2009; Li & Miller, 2017). Örneğin, Panicker ve Chelliah (2016), öğrenme gücünü çeken insanlarda psikolojik dayanıklılığın strese karşı koruyucu işlevi olduğunu bulmuştur. Bu nedenle psikolojik dayanıklılığın zorbalıkla ilgili olarak benzer şekilde etkileyeceği beklenmektedir. Yani, psikolojik dayanıklılığın mağdurların yüksek anksiyete düzeyi, düşük özsaygı ve düşük yaşam doyumu gibi zorbalığın olumsuz sonuçlarından kurtulmasına yardımcı olmak için koruyucu bir görevi olduğu muhtemeldir.

Zorbalık durumuna karşı psikolojik dayanıklılığın uygulandığı araştırmalar, mağdurların olumlu yönde etkilendiğini göstermiştir. Bireyin psikolojik dayanıklılığını artırmak mağdur olmanın etkilerini azaltabilir (Zhou *vd.*, 2017). Psikolojik dayanıklılık, zorbalık durumlarında depresyona karşı koruyucu bir faktör olarak görev yapmaktadır (Moore & Woodcock, 2017). Özellikle psikolojik dayanıklılık düzeyi yüksek olan mağdurlar, daha düşük seviyede psikolojik dayanıklılığı olan mağdurlara göre; daha düşük seviyede depresyona sahip olma eğilimindedirler. Daha yüksek psikolojik dayanıklılığı olan bireyler mağdur olduklarında daha az sıkıntı yaşamaktadır (McVie, 2014; Moore & Woodcock, 2016). Daha düşük seviyede depresyon ve anksiyetesi ve ilerlemek için daha fazla motivasyonu olan insanlar daha az sıkıntı yaşamaya eğilimlidir. Ayrıca yüksek düzeyde psikolojik dayanıklılığı olan insanların, zorbalığı yapan kişi ya da mağdur olma olasılığı daha az olarak bulunmuştur (Donnon & Hammond, 2007; Moore & Woodcock, 2017).

Moore ve Woodcock (2017) yaptıkları araştırmada 105 ilköğretim ve lise öğrencisinin zorbalık ve psikolojik dayanıklılık deneyimlerini incelemişler ve psikolojik dayanıklılığı hiyerarşik faktöriyel model olarak kabul etmişlerdir. Çalışmada yüksek düzeyde psikolojik dayanıklılık alt boyutlarının depresyon ve anksiyeteye ilgili koruyucu bir faktör olduğu bulunmuştur. Düşük psikolojik dayanıklılığa sahip bireylerin zorbalık davranışlarıyla uğraşması ve zorbalık mağduru olması daha muhtemel olduğu belirlenmiştir. Cinsiyet bu araştırmada zorbalık ve psikolojik dayanıklılıkla ilgili önemli bir değişken olarak görülmemiştir. Bununla birlikte iyimserlik, güvenilirlik, hoşgörü, duyarlılık ve yetersizlik içeren tarzda psikolojik dayanıklılık unsurlarına odaklanan müdahalelerin etkili olabileceği

belirtilmiştir. Benzer şekilde Donnon (2010) da yüksek düzeyde psikolojik dayanıklılığı olan öğrencilerin mağdur olma ya da saldırgan davranışlarda bulunma ihtimalinin daha az olduğunu tespit etmiştir.

Psikolojik dayanıklılık ve zorbalık araştırmalarında cinsiyetin rolü belirsizdir. Örneğın Beightol *vd.* (2009) zorbalık karşıtı araştırmasında kadınlarda erkeklerle kıyaslandığında belirgin ölçüde daha yüksek psikolojik dayanıklılık gösterdiklerini belirtirken; Narayanan ve Betts (2014), erkeklerde psikolojik dayanıklılığın öz yeterlik ve zorba davranışlar arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini ancak kadınlarda aracılık etmediğini bulmuştur. Diğeri araştırmada, zorba davranışların nasıl sergilendiğiyile ilgili cinsiyet farklılıkları olduğu görülürken, zorbalık bakımından psikolojik dayanıklılığı geliştirmede önemli bir faktör olmadığı görölmektedir (Garner & Boulton, 2016).

Zorbalık davranışları, mağdurluk deneyimleri ve öz yeterlik arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın rolünün incelendiğii bir araştırmada, ergen erkeklerde zorbalık davranışları ve öz yeterlik arasındaki ilişkiye psikolojik dayanıklılığın aracılık ettiğini ortaya çıkarmıştır. Araştırma sonuçlarına göre ergen ve genç yetişkinlerin zorbalık davranışlarını yönetebilmelerini sağlamak için psikolojik dayanıklılığı artırmaya yönelik müdahale programları tasarlamak etkili olacaktır (Narayanan & Betts, 2014). Donnon (2010) da ortaokul ve liseler üzerinde yaptığı araştırma sonuçlarına dayanarak, psikolojik dayanıklılığın zorbalık ve mağdurluk temelindeki riskleri azalttığını ifade etmiştir.

Anasori, Bayighomog ve Tanova (2019)'nın yaptığı araştırmaya göre, işyerinde yapılan zorbalık duygusal tükenmişliğı önemli ölçüde yordamaktadır. Ayrıca sonuçlara göre psikolojik dayanıklılık ve ruhsal problemlerin bu ilişkiye kısmen aracılık ettiğii bulunmuştur. Bununla birlikte çalışanların farkındalığı duygusal tükenmişlik üzerindeki zorbalığın etkilerini ya da psikolojik dayanıklılık aracılığiyyla oluşan dolaylı etkisini önemli derecede azaltmamıştır.

Zorbalık davranışlarına karşı, bireyler yaşadıklarını akran ya da aile üyelerinden birine açıklayabildiğii zaman psikolojik dayanıklılıklarının arttığını ortaya çıkmıştır (Rivers & Cowie, 2006). Benzer bir araştırmaya göre, evde olumlu bir ortam olmasının yanında sıcak aile ilişkilerinin mağdur olmaya karşı psikolojik dayanıklılıkla anlamlı derecede ilişkili bulunmuştur (Bowes *vd.*,2010). Başka bir araştırma sonucuna göre, sosyal beceri bakımından geliştiren psikolojik dayanıklılık programlarının, zorbalık davranışlarını da azalttığını görölmüştür (Lisboa & Killer, 2008; akt., Moore & Woodcock, 2017).

Çocuklukta zorbalığa maruz kalmanın ruh sağılığına olan etkisinin incelendiğii araştırmada psikolojik dayanıklılığın rolüne bakılmıştır (Singham *vd.*,2017). Bu araştırmaya

göre, çocuklukta zorbalığa maruz kalmanın ruh sağlığına doğrudan zarar verdiğine dair kanıtlar bulunmuştur. Bulgular, zorbalığa uğramış çocuklarda oluşan birçok etkinin zamanla dağılmasında psikolojik dayanıklılığın potansiyelini vurgulamaktadır.

Sapouna ve Wolke (2013)'un, 13-14 yaşındaki ergenlerin mağdur olduktan sonra bazı değişkenlerin (cinsiyet, öz saygı, sosyal dışlanma, aile çatışması, kardeş mağdurluğu, yakın arkadaş sayısı) psikolojik dayanıklılık düzeyi üzerindeki etkisini incelenmiştir. Bu araştırmaya göre çoğu zaman zorbalık yaşamalarına rağmen erkeklerde daha düşük düzeyde depresyon ve sosyal olarak daha az yalnız hissetme görülürken kızlarda ise düşük düzeyde suçluluk yaşama ve daha az yakın arkadaşlarının olduğu bulunmuştur.

Akran ilişkileri, zorbalığa karşı psikolojik dayanıklılığı sağlamada önemli bir rol oynayabilir. Örneğin akranları tarafından yüksek düzeyde desteklendiğini bildiren zorbalığa uğramış ergenler, düşük akran desteği olan kendi yaş gruplarıyla karşılaştırıldığında akademik başarıyı sürdürmede daha iyi bir durum sergilemektedirler (Rothon *vd.*, 2011; Wang *vd.*, 2011). Bazı araştırmalara göre, yüksek düzeyde akran desteği ergenlerde mağdur olmanın etkilerini azaltmaktadır (Flaspohler *vd.*, 2009; Stadler *vd.*, 2010; Yeung & Leadbeater, 2010).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Yöntem

Araştırma Yöntemi

Araştırmada psikolojik dayanıklılık ile zorba veya mağdur olma durumu arasındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik “karşılaştırmalı ilişkisel tarama” yöntemi kullanılmıştır. İlişkisel tarama yöntemi birden fazla değişkenler arasındaki ilişkileri ve düzeyi belirlerken var olan durumu olduğu gibi betimlemeyi amaçlar. Bu tür araştırmalarda değişkenler arasındaki ilişkinin var olup olmadığına ve düzeyi hakkında bilgi edinilmeye çalışılmaktadır (Karasar, 2003). İlişkisel tarama yönetimine göre değişkenler kontrol edilmez ve istatistiksel karşılaştırmalar yapılır (Tekbıyık, 2014).

Araştırmanın modeli ise tahmin modeli olarak belirlenmiştir. Tahmin modelinde gözlenebilen değişkenler yardımıyla bir değişkenin henüz gözlenmeyen değerlerini tahmin etmeye (yordamaya) çalışılır ve bu amaçla korelasyon ve regresyon analizleri kullanılır (Tekbıyık, 2014). Bu nedenle araştırmada psikolojik dayanıklılık ile akran zorba ve mağdur puanları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sürecinde problem alanını belirleme, araştırma desenini oluşturma, örnekleme, veri toplama ve analiz etme aşamaları bulunmaktadır. Bu yönde karşılaştırmalı ilişkisel tarama modeli ve ortaokullarda uygun örnekleme yöntemi ile öğrencilerin akran zorba ve mağdur puanları ile psikolojik dayanıklılıklarını ölçmeye yönelik işlemler uygulanmıştır. Veri toplama sürecinin ardından uygun analiz teknikleri kullanılarak elde edilen veriler analiz edilmiş ve raporlaştırılmıştır.

Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini, Erzurum ili merkez ilçelerinde bulunan ortaokulların tüm sınıf düzeylerinde bulunan öğrenciler oluşturmaktadır. Bu boyutta araştırma evreninde 59 ortaokul olmak üzere toplam yaklaşık 29379 öğrenci bulunmaktadır. Tüm ilçelerde bulunan 59 ortaokula ulaşmanın zaman kaybı ve ekonomik sıkıntıları düşünülerek örnekleme bulunan ortaokul sayısı 8 okulla sınırlandırılmıştır. Bu araştırma evrenini %99 güven aralığında temsil edebilecek 864 öğrenciye ulaşılmaya çalışılmıştır (<http://www.raosoft.com/samplesize.html> sitesinden hesaplanmıştır). Araştırmada örnekleme yöntemi olarak tabakalı örnekleme uygulanmıştır. Büyüköztürk (2011) evrendeki alt grupların belirlenerek bu alt grupların evren büyüklüğündeki oranlarıyla temsil edilmelerini hedefleyen tabakalı örnekleme yöntemiyle

daha geçerli tahminler elde edilebileceğini belirtmiştir.

Araştırma evrenini oluşturan 29379 öğrenciyi temsil etmek için tabakalı örnekleme yöntemi kullanılarak 864 kişi araştırmanın çalışma grubunu oluşturmuştur. Çalışma grubunda yer alan Aziziye ilçesi araştırma evreninin %13'lük (3871 öğrenci) kısmını oluşturmaktadır. Palandöken ilçesi araştırma evreninin %40'lık (11702 öğrenci) kısmını oluşturmaktadır. Yakutiye ilçesi ise araştırma evreninin %47'lik (13806 öğrenci) kısmını oluşturmaktadır. Bu kapsamda 5 öğrenci, Palandöken ilçesinden 345 öğrenci, Yakutiye ilçesinden ise 407 öğrenci katılmıştır.

Katılımcıların bazılarının ölçeklerden herhangi birini ya da çok sayıda maddeyi boş bırakmaları, normallik analizlerinde uç değer teşkil etmeleri nedeniyle veri setinden çıkarılan 279 kişiden sonra kalan 585 kişiye ait veriler analize uygun olduğundan çalışma bu kişilerden elde edilen verilerle yürütülmüştür.

Çalışma grubuna ilişkin demografik bilgiler Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 2. *Çalışma Grubunun Cinsiyet Dağılımları*

Cinsiyet	f	%
Kız	318	54.4
Erkek	267	45.6
Toplam	585	100

Tablo 2 incelendiğinde örneklem grubunun %54.4'ünün kız öğrencilerden ve %45.6'sının erkek öğrencilerden oluştuğu görülmektedir.

Tablo 3. *Araştırma Grubunun Yaş Dağılımları*

Yaş	f	%
10	31	5.3
11	129	22.1
12	162	27.7
13	123	21.0
14	116	19.8
15	20	3.4
16	1	0.2
Belirtmeyen	3	0.5
Toplam	585	100

Tablo 3 incelendiğinde araştırma örnekleminin %5.3'ünün 10 yaş, %22.1'inin 11 yaş, %27.7'sinin 12 yaş, %21'inin 13 yaş, %19.8'inin 14 yaş, %3.4'ünün 15 ve %0.2'sinin 16 yaşında olduğu görülmektedir. Öğrencilerden 3'ü (%0.5) ise yaşını belirtmemiştir.

Tablo 4. Araştırma Grubunun Öğrenim Görüğü Okul Türü Dağılımları

Okul Türü	f	%
Normal	386	66.0
İmam Hatip	198	33.8
Belirtmeyen	1	0.2
Toplam	585	100

Tablo 4 incelendiğinde araştırma örnekleminin %66'sının normal ortaokulda, %33.8'inin imam hatip ortaokullarında öğrenim gördüğü tespit edilmiştir. Öğrencilerden 1'i (%0.2) ise okul türünü belirtmemiştir.

Veri Toplama Teknikleri/Araçları

Ergen akran ilişkileri ölçeği zorba ve kurban formu.

Ergen Akran İlişkileri Ölçeği, ergenlerde zorbalık eğilimlerini ve zorbalığa maruz kalma durumlarını belirlemek amacıyla Parada (2000) tarafından geliştirilerek Seçer, Gençdoğan, Ay ve Yalçın (2013) tarafından Türkçe'ye uyarlanmış zorba ve kurban olmak üzere iki ayrı formdan oluşan likert tipi bir ölçme aracıdır. Ölçeğin orijinal biçimi 36 madde ve 6 alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçek fiziksel, sosyal ve sözel olmak üzere 3 tip zorbalığı ölçmektedir. Ölçeğin Türkçe'ye uyarlama çalışmalarında doğrulayıcı faktör ve varyans analizleri uygulanmıştır. Ölçekte bulunan zorba ve kurban formlarının doğrulayıcı faktör analizlerine göre uyumlu oldukları bulunmuştur (REMSEA: .056- .054, RMR= .033- .022, NFI=.93- .95, CFI=.96- .96). Ölçeğin zorba ve kurban formunun iç tutarlık katsayılarının sırasıyla .91 ve .92 olduğu belirtilmiştir. Bu araştırma kapsamında elde edilen verilere göre ölçeğin iç tutarlık katsayısı (Cronbach Alpha) zorba formu için .74, mağdur formu için .85 olarak bulunmuştur. Elde edilmiş olan bulgulara göre ölçeğin Türk kültüründe geçerliliği ve güvenilirliği sağlanmış bir ölçme aracı olduğu belirtilmiştir.

Çocuk ve genç psikolojik sağlamlık ölçeği.

Ergenlerde psikolojik dayanıklılığı ölçmek amacıyla Lienberg, Ungar ve LeBlanc (2013) tarafından geliştirilen ölçeğin 28 madde ve 8 alt boyuttan oluşan orijinal formu bulunmaktadır. Yine Liebenberg, Ungar ve LeBlanc (2013) tarafından ölçek 12 maddelik kısa forma dönüştürülmüştür. Ölçeğin kısa formu Arslan (2015) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır ve 11 ile 16 yaşları arasındaki katılımcılara uygulanmıştır. Ölçeği uyarlamak için açılımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır (REMSEA: .045- .080, RMR= .039, GFI= .94, NFI= .94, CFI= .97, IFI= .97). Bu doğrultuda ölçek toplam varyansın %51.28 ini açıklayan tek faktörden oluşmaktadır. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı .91 olarak bulunmuştur. Bu araştırma kapsamında, elde edilen verilere göre ölçeğin iç tutarlık katsayısı (Cronbach

Alpha) .82 olarak bulunmuştur. Elde edilen bulgulara göre Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeğinin değerlendirmede kullanılabilir geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu düşünülmektedir.

Kişisel bilgi formu.

Araştırmacı tarafından katılımcıların özellikleri hakkında bilgi almak için hazırlanmıştır. Kişisel Bilgi Formu'nda cinsiyet, okul türü ve sınıf düzeyi, yaş ve kardeş durumu hakkında bilgiler istenmiştir.

Veri Analizi

Araştırma sürecinde ölçeklerin uygulanması için Erzurum İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden gerekli izinler alınarak araştırmacı tarafından veri toplama süreci başlatılmıştır. Uygulama esnasında her sınıf düzeyinden en az bir sınıf belirlenerek ölçekler araştırmacının kendisi tarafından uygulanmıştır. Ölçekler uygulanmadan önce verilen cevapların hangi amaçla kullanılacağı ifade edilmiştir. Ayrıca katılımın gönüllülük esasına dayalı olduğu, ölçeklere verilen cevapların gizli kalacağı hakkında açıklama yapılmıştır. Ölçeğin nasıl doldurulacağına dair açıklama yapılarak ihtiyaç duyulan noktada bilgi verilmiştir.

Veri toplama aşamasında 864 öğrenciye ulaşılmıştır. Ancak bu katılımcıların bazıları ölçeklerden herhangi birini ya da çok sayıda maddeyi boş bırakmaları nedeniyle, bazıları ise normallik analizlerinde uç değer teşkil etmeleri nedeniyle veri setinden çıkarılmıştır. Bu şekilde çıkarılan 279 kişiden sonra kalan 585 kişiden elde edilen verilerle analizler yürütülmüştür.

Araştırma sürecinde uygulanan ölçekler incelenerek tam doldurulmayan, ciddi düzeyde boş bırakıldığı veya okunmadan işaretlendiği (hepsi 1 ya da hepsi 5 gibi) belirlenen ölçme araçları veri setinden çıkartılmıştır. Bu kapsamda veri setinden toplam 182 katılımcıya ait ölçekler analiz dışı bırakılmıştır. Ölçek verileri bilgisayar ortamına aktarılarak % 2' ye kadar olan kayıp veriler ve boş bırakılan veriler aritmetik ortalama ile doldurulmuştur (Tabachnick & Fidell, 2015). Katılımcıların verdiği yanıtların homojen bir dağılım gösterip göstermediğini belirlemek için homojenlik analizleri uygulanmıştır. Homojenliğin yanında veri setinin tek değişkenli ve çok değişkenli normallik analizleri de yapılarak normal dağılım özelliği incelenmiştir. Uç değerlerin belirlenmesi için Mahalanobis ve Cook's uzaklık değerleri ve Skewness-Kurtosis (basıklık-çarpıklık) değerleri incelenerek uç değerler belirlenmiştir. Uç değer analizi kapsamında Mahalanobis uzaklık değerlerine göre veri seti için uç değer taşıdığı belirlenen toplam 27 katılımcıya ait veriler veri setinden çıkartılmıştır.

Ayrıca Cook's ve Leverage Values değerlerine göre uç veri olduğu belirlenen 70 veri daha çıkarılmıştır. Uç değerlerin temizlenmesinden sonra histogramlar ve Komogorov-Smirnov analizleri ile veri setinin normalliği incelenmiş ve tek değişkenli ve çok değişkenli normalliğin sağlanmadığı tespit edilmiştir. Veri seti normal dağılmadığından dolayı 585 katılımcının verileri non-parametrik testler aracılığıyla analiz edilmiş ve araştırma sorularına cevap aranmıştır.

Tablo 5. *Araştırma Sürecinde Kullanılan Ölçeklerin Alt Boyutlarının Normallik Değerleri*

	$\bar{X}$	SS	Medyan	Mod	Basıklık	Çarpıklık
Psikolojik sağlamlık	48.67	8.17	50.0	56.0	1.05	-1.15
Sözel zorba	8.95	2.60	8.0	6.0	1.62	1.13
Duygusal zorba	7.39	1.95	7.0	6.0	2.28	1.67
Fiziksel zorba	7.27	1.91	6.0	6.0	3.19	1.83
Sözel mağdur	12.67	5.87	11.0	7.0	1.01	1.20
Duygusal mağdur	10.21	4.39	9.0	6.0	1.68	1.38
Fiziksel mağdur	8.63	3.37	7.0	6.0	2.78	1.71

Tablo 5 incelendiğinde değişkenlerin söz konusu değerlerinin kabul edilebilir sınırlarda olmadığı ve normal dağılmadığı görülmektedir. Dağılım normal olmadığı için parametrik analizler yapılamamıştır.

Araştırma kapsamında veri setinin non-parametrik nitelik taşıdığı belirlendiği için veri analizinde psikolojik dayanıklılığın cinsiyet ve okul türüne göre anlamlı farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek için Mann Whitney U testi, sınıf düzeyi ve kardeş durumuna göre anlamlı farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek için ise Kruskal Wallis-H Testi uygulanmıştır. Psikolojik dayanıklılıkla yaş düzeyleri, zorbalık ile psikolojik dayanıklılık arasında ilişki olup olmadığını anlamak amacıyla ise Spearman Korelasyon analizi uygulanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Bulgular ve Tartışma

Bu bölümde araştırmada ifade edilen alt problemler incelenerek analiz edilmiş ve bulgularla beraber tartışma yapılmıştır.

Ortaokul Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıklarında Cinsiyete Göre Fark Olup Olmadığına İlişkin Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıklarında cinsiyete göre aralarında fark olup olmadığını belirlemek için Mann Whitney U Testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. *Cinsiyet Değişkenine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları*

	Cinsiyet	n	Sıra Ort.	Sıra Top.	<i>U</i>	<i>p</i>
Psikolojik dayanıklılık	Kız	318	299.42	95214.0	40413.0	.32
	Erkek	267	285.36	76191.0		

Tablo 6 incelendiğinde ortaokulda öğrenim gören kız ve erkek öğrencilerin psikolojik dayanıklılıkları düzeylerinde anlamlı fark olup olmadığına ilişkin yapılan Mann Whitney U testi sonucunda cinsiyete göre anlamlı bir fark tespit edilmemiştir ($U= 40413, p>.05$).

Elde edilen bulgulara göre cinsiyetin psikolojik dayanıklılık üzerinde belirgin bir farklılık oluşturacak bir faktör olmadığı söylenebilir.

Bu bulgular doğrultusunda ilgili alanyazın incelendiğinde benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Aydoğdu (2013)'nin araştırmasına göre üniversitede öğrenim gören öğrencilerde cinsiyetin psikolojik dayanıklılık puanları üzerinde anlamlı bir farklılık göstermediği görülmektedir. Benzer şekilde Aydın ve Egemberdiyeva (2018), Can (2018), Terzi (2008), Altundağ (2013), Gökmen (2014), Tümlü ve Receptoğlu (2013), Bolat (2013) ve Aydın (2010)'ın araştırma sonuçlarına göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinin cinsiyete göre farklılaşmadığı ortaya çıkmıştır. Ergün (2016) lise öğrencileriyle yaptığı araştırmada psikolojik dayanıklılık düzeyinin cinsiyete göre farklılık göstermediğini ifade ederken, Algünerhan-Gündüz (2017) de 12-14 yaş aralığındaki öğrencilerle yaptığı çalışmada psikolojik dayanıklılığın cinsiyet değişkenine göre farklılaşmadığını belirtmiştir.

Bununla birlikte bazı araştırmalarda ise psikolojik dayanıklılığın cinsiyete göre farklılaştığına dair sonuçlara ulaşılmıştır. Önder ve Gülay'ın (2008) 8. Sınıf öğrencileriyle

yaptığı çalışmada psikolojik dayanıklılığın cinsiyete göre önemli düzeyde farklılaştığı, kızların psikolojik dayanıklılık düzeylerinin erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğunu belirlenmiştir. Benzer şekilde Oktan, Odacı ve Berber-Çelik (2014)'in üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmada psikolojik dayanıklılık değişkeninde kızların erkeklere nispeten daha yüksek puanlar aldıkları belirlenmiştir.

Psikolojik dayanıklılık puanlarının kız öğrencilerde daha yüksek olduğuna dair araştırmaların yanında erkek öğrencilerde daha yüksek olduğuna dair araştırma sonuçları da bulunmaktadır. Bulut (2016), lise öğrencileriyle yaptığı çalışmada erkeklerin psikolojik dayanıklılık seviyelerinin kızlara kıyasla daha yüksek olduğunu bulmuştur. Bahadır (2009) ve Tusaie ve Patterson (2006) da erkek öğrencilerin kız öğrencilerden daha yüksek psikolojik dayanıklılığa sahip olduğuna dair bulgular elde etmişlerdir.

Kaynaklara göre psikolojik dayanıklılık araştırmalarında cinsiyetin rolü belirsizdir. Örneğin Beightol *vd.* (2009), zorbalık araştırmasında kadınlarda erkeklerle kıyaslandığında belirgin ölçüde daha yüksek psikolojik dayanıklılık gösterdiklerini bulmasına rağmen Narayanan ve Betts (2014) erkeklerde psikolojik dayanıklılığın özyeterlik ve zorba davranışlar arasındaki ilişkiye aracılık ettiği ancak kadınlarda aracılık etmediğini belirtmiştir. Diğer çalışmada zorba davranışların nasıl sergilendiğiyle ilgili cinsiyet farklılıkları olduğu görülürken, zorbalık bakımından psikolojik dayanıklılığı geliştirmede önemli bir faktör olmadığı görülmektedir (Garner & Boulton, 2016).

Araştırma sonuçları genel olarak incelendiğinde psikolojik dayanıklılığın cinsiyete göre farklılaşmadığını belirten bulguların daha fazla olduğu söylenebilir. Bu çalışmadan edinilen bulguya göre cinsiyetin tek değişken olarak psikolojik dayanıklılığı doğrudan etkilemediği; yaşanan olumsuz olaylar, sosyal destek, baş edebilme durumu, sahip olunan imkanlar gibi birçok unsurun etkisiyle değişkenlik göstermesi beklenebilir.

Ortaokul Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıklarının Okul Türlerine Göre Farklılaşma Gösterip Göstermediğine İlişkin Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıklarında okul türüne göre fark olup olmadığını belirlemek için Mann Whitney U Testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 7'da verilmiştir.

Tablo 7. *Okul Türü Değişkenine İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları*

	Okul Türü	n	Sıra Ort.	Sıra Top.	<i>U</i>	<i>p</i>
Psikolojik dayanıklılık	Normal	386	284.47	109805.0	35114.0	0.11
	İmam Hatip	198	308.16	61015.0		

Tablo 7 incelendiğinde normal ve imam hatip ortaokullarında öğrenim gören öğrencilerin psikolojik dayanıklılıkları arasındaki farkın önemini belirlemek üzere yapılan Mann Whitney U testi sonucunda okullar arasında anlamlı bir fark olmadığı bulunmuştur ($U=35114$, $p>.05$). Bu bulguya göre psikolojik dayanıklılığın okul türlerine göre değişkenlik göstermediği söylenebilir.

Araştırma bulgularına benzer olarak okul türlerine göre psikolojik dayanıklılığın farklılaşmadığını belirten çalışmalar bulunmaktadır (Dayıoğlu, 2008; Koç-Yıldırım, 2014). Can (2018), üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin öğrenim gördükleri fakülte türlerine göre farklılaşmadığını belirtmiştir. Oktan, Odacı, Berber-Çelik (2014) ve Atarbay (2017), üniversite öğrencileriyle yaptığı araştırmada, farklı bölümlerde öğrenim gören öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarında farklılaşma olmadığını belirtmiştir.

Ortaokulları karşılaştıran çalışmalar olmasa da bazı çalışmalarda okul türüne göre psikolojik dayanıklılığın değişkenlik gösterdiğine dair bulgular mevcuttur. Örneğin, Çifci (2019) psikolojik dayanıklılık düzeyi ile okul türleri arasında anlamlı farklılıkların olduğunu belirttiği araştırmasında mesleki ve teknik lisede öğrenim gören ergenlerin, anadolu lisesinde öğrenim gören ergenlere göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinin daha yüksek olduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde Bulut (2016), imam hatip liselerinde öğrenim gören öğrencilerin psikolojik dayanıklılığının meslek lisesi ve sosyal bilimlerdeki öğrencilere göre daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Kurtoğlu (2019), lise öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin devam ettiği okula göre farklılaştığını, psikolojik dayanıklılık düzeyi fazla olan okul türlerinin sırasıyla Anadolu Liseleri, Fen Liseleri, Özel Anadolu Lisesi ve Özel Fen Lisesi olduğunu belirtmiştir.

Araştırma sonuçlarına göre öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarının okul türlerine göre farklılaşıp farklılaşmadığına dair sonuçların çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Araştırmaların uygulandığı örneklem grubunun farklı çalışma gruplarına yönelik olması ve ortaokul öğrencilerine dair az araştırma yapılmış olması bu alanda daha fazla araştırma yapılmasına ihtiyaç olduğunu göstermektedir.

Ortaokul Öğrencilerinin Yaşı ile Psikolojik Dayanıklılıkları Arasında İlişki Olup Olmadığına Dair Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ile yaşları arasında anlamlı anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için Spearman Korelasyon Analizi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Yaş Düzeyi Değişkenine İlişkin Bulgular

	Yaş	Psikolojik dayanıklılık
Psikolojik dayanıklılık	-.096*	1
Yaş	1	

* $p < .05$

Psikolojik dayanıklılık puanları ile yaş düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirlemek için yapılan Spearman Korelasyon analizi sonucunda psikolojik dayanıklılık ile yaş düzeyleri arasında negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki ($\rho = -.096$, $p < .05$) olduğu bulunmuştur. Buna göre ortaokul öğrencilerinin yaş düzeylerinin artması durumunda psikolojik dayanıklılık puanlarının bir miktar azalacağı söylenebilir.

Bu bulgu bazı araştırmalar tarafından desteklenmektedir. Örneğin Çifci (2019), ergenlerin psikolojik dayanıklılıklarının, 14 yaşındaki öğrencilerin 16,17 ve 18 yaşındaki ergenlere oranla daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Saka ve Ceylan (2018), 13-14 yaş grubundaki öğrencilerin 15-16 yaş grubundaki ergenlerden daha yüksek psikolojik dayanıklılığa sahip olduğunu vurgularken benzer bir araştırmada, 14 ile 15 yaş grubu ergenlerin psikolojik dayanıklılık düzeyleri 16 ile 18 yaşındaki ergenlere göre daha yüksek bulunmuştur (Kurt, 2016). Turgut (2015) ve Ergün (2016) de; ergenlerin yaş düzeyinin arttıkça psikolojik dayanıklılığının azaldığını tespit ederek araştırma bulgularını desteklemiştir.

Bazı araştırmalarda ise farklı sonuçlar elde edilmiştir. Aydın ve Egemberdiyeva (2018) üniversitede öğrenim gören öğrencilerle yaptığı araştırmada yaş değişkeninin psikolojik dayanıklılığı pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde yordadığını tespit etmiştir. Luthar (1999), psikolojik dayanıklılık açısından küçük yaşta çocukların daha büyük yaşta çocuklara göre daha zayıf olduğunu belirtmiştir.

Bir araştırmada, ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıklarının yaş düzeyine göre anlamlı bir farklılık bulunmamıştır (Gündüz-Algünerhan, 2017). Koç-Yıldırım (2014), 14-18 yaşlarındaki öğrencilerle yaptığı araştırmada psikolojik dayanıklılık puanlarıyla yaş değişkeni arasında anlamlı bir farklılığın olmadığını belirtmiştir. Benzer şekilde Tümlü ve Recepoğlu (2013), üniversitedeki akademik personelin yaş düzeyine göre anlamlı bir farklılık olmadığını ortaya koymuştur. Bu araştırma bulgularını destekleyen başka araştırmalar da bulunmaktadır (Tüfekçiyavaş, 2014; Bektaş & Özben, 2016).

Araştırmalara bakıldığında, yaş düzeyinin psikolojik dayanıklılıkla ilişkisinin düşük düzeyde bulunmasının sebebinin incelenen yaş aralığının dar olması ve ortaokulda öğrenim gören öğrencilerin gelişim özellikleri bakımından birbirine benzemesi ile açıklanabilir. Ayrıca

ortaokul süreci ergenlik döneminin başlarına denk geldiğinden birey karşılaştığı sorunlarla baş edebilme düzeyine göre değişimler görülebilir. Ergenlik aşamasında bireyler geliştikçe hayata dair farkındalıklarında artış olur. Ergen hayata dair beklentiler oluşturmaya çalışır ancak bununla ilgili kafası karışıktır. Bu karmaşık durum ergenlerin kendilerini hayata karşı hazırlıksız ve güçsüz hissetmelerine neden olabilir. Ayrıca ortaokul öğrencilerinin 8. sınıfta liselere geçiş sınavı olduğundan stres yaşamaları ve psikolojik dayanıklılıklarının önceki yıllara göre azalmaya başlaması muhtemeldir.

Ortaokul Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıklarının Sınıf Düzeyine Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıklarının sınıf düzeylerine göre anlamlı düzeyde farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek için Kruskal Wallis-H testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Öğrencilerin Sınıf Düzeyleri Açısından Psikolojik Dayanıklılıklarına İlişkin Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

	Sınıf düzeyi	n	Sıra Ort.	sd	X^2	<i>p</i>
	5	119	295.22			
Psikolojik dayanıklılık	6	185	309.97	3	9.804	.02*
	7	139	257.73			
	8	126	268.76			

* $p < .05$

Ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıklarının sınıf düzeylerine göre önemli farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek için yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda istatistiksel olarak önemli bir fark olduğu tespit edilmiştir ($X^2 = 9.804$, $sd = 3$, $n = 569$, $p < .05$). Buna göre psikolojik dayanıklılık düzeylerinin sınıf seviyesine göre farklı olabileceği söylenebilir. Sınıf düzeylerindeki ortalamalar incelendiğinde 7. Sınıf öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık puanlarının en düşük ortalamaya sahip olduğu ve 6. sınıf öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık puan ortalamalarının en yüksek olduğu görülmüştür.

Yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda istatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edildiğinden dolayı hangi sınıf düzeyinin birbirinden daha anlamlı bir biçimde farklı olduğunu belirlemek için sınıf düzeyleri arasında Mann Whitney U testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10. Öğrencilerin Sınıf Düzeyleri Açısından Psikolojik Dayanıklılıklarına İlişkin Mann Whitney U Testi Sonuçları

	Sınıf Düzeyi	n	Sıra Ort.	Sıra Top.	U	p
Psikolojik dayanıklılık	5	119	148.46	17666.5	10526.5	.52
	6	185	155.10	28693.5		
	5	119	138.37	16466.5	7214.5	.077
	7	139	121.90	16944.5		
	5	119	128.39	15278.5	6855.5	.247
	8	126	117.91	14856.5		
	6	185	175.43	32454.5	10465.5	.004
	7	139	145.29	20195.5		
	6	185	165.44	30606.5	9908.5	.025
	8	126	142.14	17909.5		
	7	139	130.54	18145	8415	.583
	8	126	135.71	17100		

Tablo 10 incelendiğinde hangi sınıf düzeyinin birbirinden daha anlamlı bir biçimde farklı olduğunu belirlemek için yapılan Mann Whitney U testi sonucunda 6. ve 7. sınıf düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılaşma olduğu görülmektedir ($U=10465.5, p<.05$). Elde edilen sonuçlara göre 6. ve 8. Sınıf düzeyi arasında da anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir ($U=9908.5, p<.05$). Bu doğrultuda 6. sınıf öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık puanlarının 7 ve 8. sınıf öğrencilerine göre daha yüksek olduğu söylenebilir.

Yapılan bu araştırmada öğrencilerin yaş düzeylerine göre psikolojik dayanıklılıklarında da farklılaşma olması bu bulguyu destekler niteliktedir. Bu bulguyu destekleyen başka araştırmalar da bulunmaktadır. Ak (2016), İstanbul'daki ortaokul öğrencileriyle yaptığı araştırmada sınıf düzeylerine göre psikolojik dayanıklılıklarının anlamlı olarak farklılaştığını, 5. sınıf öğrencilerinin psikolojik dayanıklılığının 7 ve 8. sınıf öğrencilerine göre; 6. Sınıf öğrencilerinin ise 8. Sınıf öğrencilerine göre daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Ergün (2016), lisedeki öğrencilerle yaptığı çalışmada 9. sınıf öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık puanlarının 10, 11 ve 12. Sınıf öğrencilerine göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğunu ortaya çıkarmıştır. Turgut (2015) ise, 9 ve 10. sınıf öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin 11 ve 12. sınıf öğrencilerine göre daha yüksek olduğunu belirtmiştir.

Can (2018), üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin sınıf düzeylerine göre farklılaştığını ve son sınıfta en yüksek düzeyde olduğunu belirtmiştir. Şahin (2018), lisede öğrenim gören ergenlerin sınıf düzeyleri ile psikolojik dayanıklılıkları arasında

anlamli bir fark bularak 10. Sınıf öğrencilerinin son sınıf öğrencilerine göre daha yüksek psikolojik dayanıklılığa sahip olduklarını belirtmiştir.

Bazı araştırmalara göre ise farklı bulgulara rastlanmaktadır. Örneğin, Aydın (2010), üniversite öğrencileriyle yapmış olduğu çalışmada, öğrencilerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin sınıf düzeyi açısından anlamlı bir şekilde farklılaşmadığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde Yıldırım (2014) ve Bulut (2016) lise çağındaki ergenlerle yaptıkları çalışmalarda psikolojik dayanıklılığın sınıf değişkenine göre farklılaşmadığını bulmuşlardır.

Araştırma sonuçlarında farklılıkların olduğu görülmektedir. Araştırma sonuçlarına bakıldığında sınıf düzeyi arttıkça psikolojik dayanıklılık puanlarının azalması karşılaşılan stresörlere bağlı olabileceği muhtemeldir. Yani ortaokul son sınıfta ve lise son sınıfta sınava girecek olmaları öğrencilerin stres seviyesini artırarak psikolojik dayanıklılığını azaltabileceği düşünülmektedir.

Ortaokul Öğrencilerinin Psikolojik Dayanıklılıklarının Kardeş Durumuna Göre Farklılaşp Farklılaşmadığına İlişkin Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıklarının kardeş durumlarına göre anlamlı düzeyde farklılaşma gösterip göstermediğini belirlemek için Kruskal Wallis-H Testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 11’de verilmiştir.

Tablo 11. *Kardeş Durumu Açısından Psikolojik Dayanıklılığa İlişkin Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları*

Kardeş Durumu	n	Sıra Ort.	sd	X^2	<i>p</i>
Tek çocuk	16	255.81			
En büyük	190	300.59	3	1.824	.61
Ortanca	231	283.33			
En küçük	143	292.56			

Ortaokul öğrencilerinin kardeş durumunun psikolojik dayanıklılıklarına göre istatistiksel olarak anlamlı fark bulunup bulunmadığını belirlemek için uygulanan Kruskal Wallis-H testi sonucunda aradaki farkın önemli olmadığı bulunmuştur ($X^2= 1.824$, $sd= 3$, $n= 580$, $p> .05$). Buna göre psikolojik dayanıklılığın kardeş durumlarından etkilenmediği söylenebilir.

Yapılan çalışmalara bakıldığında genel olarak kardeş sayısı değişkenine dair araştırmalar yapılmış olup kardeş durumuyla ilgili bu bulguyu destekler nitelikte nadir araştırma bulgularına rastlanmıştır.

Parinyaphol ve Chongruksa (2008), üniversite öğrencilerinin kardeş durumunun psikolojik dayanıklılık üzerinde etkisi olmadığını belirtmiştir.

Bu bulgularla ilişkili olacak şekilde, Atik (2013)'in araştırmasında kardeş sayısına göre psikolojik dayanıklılık puanlarında anlamlı bir farkın olmadığı ortaya çıkmıştır. Benzer şekilde Algünerhan (2017), 12-14 yaş aralığındaki öğrencilerle yaptığı çalışmada kardeş sayısına göre psikolojik dayanıklılık düzeylerine ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulmamıştır. Şahin (2018), lise öğrencileriyle yaptığı çalışmada psikolojik dayanıklılık düzeyi ile kardeş sayısı arasında anlamlı bir farklılık olmadığı bulgusuna ulaşmıştır. Bu konuda destekleyici başka çalışmalar da bulunmaktadır (Altundağ, 2013; Yöndem & Bahtiyar, 2016).

Bazı araştırmalar ise bu bulguyla çelişmektedir. Örneğin, Aydın ve Egemberdiyeva (2018) üniversitede öğrenim gören öğrencilerle yaptığı çalışmada kardeş sayısının psikolojik dayanıklılığı negatif yönde ve anlamlı bir şekilde yordadığını belirtmiştir. Oktan, Odacı ve Berber-Çelik (2014)'in üniversite öğrencileriyle yaptığı çalışmaya göre psikolojik dayanıklılık ile büyük ve küçük çocuk psikolojik doğum sırası arasında negatif yönde, ortanca ve tek çocuk psikolojik doğum sırasının pozitif yönde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu bulunmuştur. Ak (2016), ortaokul öğrencilerinden tek çocuk olan öğrencilerin 2 ve daha fazla kardeşi olan öğrencilere göre psikolojik dayanıklılık açısından daha yüksek puan aldıkları belirtilmiştir.

Bu araştırmadan edinilen bulguya göre kardeş durumunun tek değişken olarak psikolojik dayanıklılığı doğrudan etkilemediği; sosyal destek, aile tutumu gibi birçok unsurun etkisiyle değişkenlik gösterebileceği düşünülebilir.

Ortaokul Öğrencilerinde Psikolojik Dayanıklılık ile Akran Zorbalığı Puanları Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ile akran zorba puanları arasında anlamlı ilişkinin olup olmadığını belirlemek için Spearman korelasyon testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 12'de verilmiştir.

Tablo 12. Psikolojik Dayanıklılık ile Akran Zorbalığı Arasındaki İlişkiye dair Spearman Korelasyon Testi Sonuçları

	Psikolojik dayanıklılık	Sözel zorba	Duygusal zorba	Fiziksel zorba
Psikolojik dayanıklılık	1			
Sözel zorba	-.210*	1		
Duygusal zorba	-.172*	.349*	1	
Fiziksel zorba	-.226*	.533*	.411*	1

* $p < .01$

Psikolojik dayanıklılık ve akran zorba türleri arasındaki ilişki Spearman korelasyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Yapılan analizlere göre psikolojik dayanıklılık ile sözel zorba olma arasında ($\rho = -.210, p < .01$) negatif yönde ve düşük düzeyde ilişki bulunmuştur. Psikolojik dayanıklılık ile duygusal zorba olma arasında ($\rho = -.172, p < .01$) negatif yönde ve düşük düzeyde ilişki görülmektedir. Psikolojik dayanıklılık ile fiziksel zorba olma arasında ($\rho = -.226, p < .01$) negatif yönde ve düşük düzeyde ilişki bulunmuştur. Bu bulgulara göre akran zorbalığı arttıkça psikolojik dayanıklılık düzeyi azalmaktadır. Tersini düşünmek de mümkündür; öğrencilerin dayanıklılık düzeyleri arttıkça zorbalık düzeyleri azalır.

Literatür taramasında Türkiye’de akran zorbalığı ile psikolojik dayanıklılığı ilişkisel olarak doğrudan inceleyen tek bir araştırmaya rastlanmıştır. Eminoğlu (2018) da bu araştırmadaki bulguya paralel olarak akran zorbalığının psikolojik dayanıklılıkla negatif yönde ve düşük düzeyde ilişkili olduğunu bulmuştur.

Bazı araştırmalara göre yüksek düzeyde psikolojik dayanıklılığı olan insanların, zorbalığı yapan kişi ya da mağdur olma olasılığı daha az olarak bulunmuştur (Donnon & Hammond, 2007; Moore & Woodcock, 2017). Zorbalık davranışlarına karşı, bireyler yaşadıklarını akran ya da aile üyelerinden birine açıklayabildiği zaman psikolojik dayanıklılıklarının arttığı ortaya çıkmıştır (Rivers & Cowie, 2006). Sosyal beceri bakımından geliştirilen psikolojik dayanıklılık programlarının, zorbalık davranışlarını da azalttığı görülmüştür (Lisboa & Killer, 2008).

Buna göre psikolojik dayanıklılıkla akran zorbalığı arasında negatif bir ilişki olmasının psikolojik dayanıklılığı yüksek bireylerin olumsuzluklara karşı daha dirençli ve sabırlı olduğu, öfke ve saldırganlık gibi duygularını daha olumlu bir şekilde kontrol edebildiklerini düşündürmektedir.

Ortaokul Öğrencilerinde Psikolojik Dayanıklılık ile Akran Mağdurluğu Puanları Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ile akran mağdur puanları arasında anlamlı ilişkinin olup olmadığını belirlemek için Spearman korelasyon testi yapılmış ve elde edilen bulgular Tablo 13’de verilmiştir.

Tablo 13. *Psikolojik Dayanıklılık ile Akran Mağdurluğu Puanları Arasındaki İlişkiye Dair Spearman Korelasyon Testi Sonuçları*

	Psikolojik dayanıklılık	Sözel mağdur	Duygusal mağdur	Fiziksel mağdur
Psikolojik dayanıklılık	1			
Sözel mağdur	-.227*	1		
Duygusal mağdur	-.235*	.546*	1	
Fiziksel mağdur	-.199*	.512*	.451*	1

* $p < .01$

Psikolojik dayanıklılık ve mağdur olma türleri arasındaki ilişki Spearman korelasyon analizi kullanılarak incelenmiştir. Yapılan analizlere göre psikolojik dayanıklılık ile sözel mağdur olma arasında ($\rho = -.227, p < .01$) negatif yönde ve düşük düzeyde ilişki bulunmuştur. Psikolojik dayanıklılık ile duygusal mağdur olma arasında ($\rho = -.235, p < .01$) negatif yönde ve düşük düzeyde ilişki görülmektedir. Psikolojik dayanıklılık ile fiziksel mağdur olma arasında ($\rho = -.199, p < .01$) negatif yönde ve düşük düzeyde ilişki bulunmuştur. Bu bulgulara göre akran mağdurluğu arttıkça psikolojik dayanıklılığın azaldığı veya tam tersi olarak psikolojik dayanıklılık düzeyi arttıkça mağdurluk düzeyinin azalacağı söylenebilir.

Türkiye’de doğrudan akran mağdurluğu ile psikolojik dayanıklılığı ilişki olarak inceleyen tek bir araştırmaya rastlanmıştır. Eminoğlu (2018) bu araştırmadaki bulguyla aynı doğrultuda, akran mağdurluğunun psikolojik dayanıklılıkla negatif yönde ve düşük düzeyde ilişkili olduğunu tespit etmiştir.

Araştırmalara göre, özellikle psikolojik dayanıklılık düzeyi yüksek olan mağdurlar, daha düşük seviyede psikolojik dayanıklılığı olan mağdurlara göre; daha düşük seviyede depresyona sahip olma eğilimindedirler. Daha yüksek psikolojik dayanıklılığı olan bireyler mağdur olduklarında daha az sıkıntı yaşamaktadır (McVie, 2014; Moore & Woodcock, 2016). Ayrıca yüksek düzeyde psikolojik dayanıklılığı olan insanların, zorbalığı yapan kişi ya da mağdur olma olasılığı daha az olarak bulunmuştur (Donnon & Hammond, 2007; Moore & Woodcock, 2017).

Zhou *vd.* (2017), bireyin psikolojik dayanıklılığını artırarak mağdur olmanın etkilerini azaltılabileceğini vurgulamıştır. Moore ve Woodcock (2017), psikolojik dayanıklılığın, zorbalık durumlarında depresyona karşı koruyucu bir faktör olarak görev yaptığını vurgulamıştır. Zorbalık davranışlarına karşı, bireyler yaşadıklarını akran ya da aile üyelerinden birine açıklayabildiği zaman psikolojik dayanıklılıklarının arttığı ortaya çıkmıştır (Rivers & Cowie, 2006).

Çocuklukta zorbalığa maruz kalmanın ruh sağlığına olan etkisinin incelendiği araştırmada psikolojik dayanıklılığın rolüne bakılmıştır (Singham *vd.*,2017). Bu araştırmaya göre, çocuklukta zorbalığa maruz kalmanın ruh sağlığına doğrudan zarar verdiğine dair kanıtlar bulunmuştur. Bulgular, zorbalığa uğramış çocuklarda oluşan birçok etkinin zamanla dağılmasında psikolojik dayanıklılığın potansiyelini vurgulamaktadır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Sonuç ve Öneriler

Sonuç

Bu araştırma, ortaokul öğrencileri akran zorba ve mağdurlarının psikolojik dayanıklılığının incelenmesini amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda şu sonuçlar elde edilmiştir.

- 1) Ortaokulda öğrenim gören kız ve erkek öğrencilerin psikolojik dayanıklılıkları arasında anlamlı farklılaşma olmadığı bulunmuştur. Elde edilen bulgulara göre cinsiyetin psikolojik dayanıklılık üzerinde belirgin bir farklılık oluşturacak etkiye sahip olmadığı söylenebilir.
- 2) Normal ve imam hatip ortaokullarında öğrenim gören öğrencilerin psikolojik dayanıklılıkları arasında anlamlı farklılaşma olmadığı bulunmuştur.
- 3) Ortaokul öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık puanları ile yaşları arasında negatif yönde ve düşük düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Buna göre ortaokul öğrencilerinin yaş düzeylerinin artması durumunda psikolojik dayanıklılık puanlarının azalacağı söylenebilir.
- 4) Ortaokul öğrencilerinin sınıf düzeylerinin psikolojik dayanıklılıklarına göre anlamlı düzeyde farklılaştığı bulunmuştur. Araştırma sonucuna göre farklı sınıf düzeyinde olan öğrencilerin psikolojik dayanıklılıklarının da değiştiği görülmüştür. Bu doğrultuda 7. Sınıf öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık puanlarının en düşük ortalamaya sahip olduğu ve 6. sınıf öğrencilerinin psikolojik dayanıklılık puan ortalamalarının en yüksek olduğu görülmüştür.
- 5) Ortaokul öğrencilerinin kardeş durumuna göre psikolojik dayanıklılıklarında anlamlı bir farklılaşma bulunmamıştır.
- 6) Psikolojik dayanıklılık ve akran zorbalık puanları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Yapılan analizlere göre psikolojik dayanıklılık ile sözel zorbalık, duygusal zorbalık ve fiziksel zorbalık puanları arasında negatif yönde ve düşük düzeyde ilişki bulunmuştur. Buna göre psikolojik dayanıklılık düzeyi arttıkça zorbalık düzeyi azalacaktır.
- 7) Psikolojik dayanıklılık ve mağdurluk puanları arasında anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Yapılan analizlere göre psikolojik dayanıklılık ile sözel mağdur,

duygusal mağdur ve fiziksel mağdur puanları arasında negatif yönde ve düşük düzeyde ilişki bulunmuştur. Buna göre psikolojik dayanıklılık puanları arttıkça mağdur olma düzeyinde azalma olacaktır.

Öneriler

Araştırmadan elde edilen bulgulara göre, akran zorba ve mağdur olma durumuyla psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkiler konusunda yapılacak olan araştırmalara, psikolojik danışmanlara, öğretmenlere ve ailelere dair öneriler şunlardır:

- 1) Psikolojik dayanıklılık ile zorbalık arasındaki ilişkileri inceleyen araştırmalar Türkiye’de oldukça azdır. Mevcut çalışmalar zorbalık ve mağdurluk durumlarını ve bunların olumsuz etkilerini azaltmada psikolojik dayanıklılığın önemli bir faktör olabileceğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle, Türkiye’de bu konu farklı illeri ve farklı okul kademelerini kapsayacak şekilde daha geniş bir örneklem üzerinde çalışılabilir.
- 2) Bu çalışma verilerin normal dağılmaması nedeniyle non-parametrik analizler üzerinden yapılmıştır. Buradaki verilerin karşılaştırılması noktasında benzer çalışmaların parametrik dağılım gösteren verilerle yapılması faydalı olabilir.
- 3) Bu çalışmada ortaokul öğrencilerinde akran zorba ve mağdurluğunun psikolojik dayanıklılığın anlamlı bir yordayıcısı olup olmadığına dair analiz yapılamamıştır. Bu amaçla yapılacak çalışmalara ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bu yöndeki verilerin zenginliği zorbalık ve mağdurluğu önlemek için geliştirilecek/yapılacak uygulamalarda yol gösterici olacaktır.
- 4) Akran zorbalığı ile psikolojik dayanıklılığa dair Türkiye’de az sayıda çalışma bulunduğundan bu konuda anne-babanın eğitim düzeyi, ailenin sosyo-ekonomik düzeyi gibi farklı değişkenler eklenerek çalışma yapılabilir.
- 5) İhmal ya da istismara maruz kalan çocukların zorbalık ve psikolojik dayanıklılığı incelenebilir.
- 6) Zorbalık yapan çocukların zihinsel yapı becerileri bakımından farklı olup olmadığı yapılacak olan araştırmalarla desteklenebilir.
- 7) Psikolojik dayanıklılık ile zorbalık ve mağdurluk arasında zıt yönde bir korelasyon tespit edilmiştir. Zorbalığı önleme/müdahale programlarının geliştirilmesi yönündeki çalışmalarda psikolojik dayanıklılığı da önleyici ya da olumsuz etkileri azaltan bir faktör olarak ele almak faydalı olabilir.

- 8) Okul psikolojik danışmanları, akran desteği etkinlikleriyle öğrencilerin psikolojik dayanıklılığını artıran (zorbalıkla etkili bir şekilde baş etme yönünde) beceriler kazandırmaya dönük grup çalışmaları yürütebilirler.
- 9) Mağdur olmanın etkilerini azaltan ve psikolojik dayanıklılığın koruyucu faktörlerini destekleyen müdahale programları oluşturularak aile ve öğretmenler bu konuda bilgilendirilebilir.
- 10) Psikolojik dayanıklılığın geliştirilmesinde aileler ile ilgili faktörleri (anne-baba tutumu, aile içi iletişim, vb.) ortaya koyup, aile eğitim programları geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

- Adams, F. D., & Lawrence, G. J. (2011). Bullying victims: The effects last into college. *American Secondary Education*, 4-13.
- Afifi, T. O., & MacMillan, H. L. (2011). Resilience following child maltreatment: A review of protective factors. *The Canadian Journal of Psychiatry*, 56(5), 266-272.
- Alavi, N., Reshetukha, T., Prost, E., Antoniak, K., Patel, C., Sajid, S., & Groll, D. (2017). Relationship between bullying and suicidal behaviour in youth presenting to the emergency department. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 26(2), 70.
- Algünerhan-Gündüz, R. (2017). *12-14 yaşındaki ergenlerde algılanan ana baba tutumları benlik algısı ve psikolojik sağlamlık* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 458551)
- Altundağ, Y. (2013). *Anne-babası boşanmış ergenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinde yordayıcı değişkenler olarak yaşam doyumu ve yalnızlık* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 357721)
- Aluede, O., Adeleke, F., Omoike, D., & Afen-Akpaida, J. (2008). A review of the extent, nature, characteristics and effects of bullying behaviour in schools. *Journal of Instructional Psychology*, 35(2), 151.
- Anasori, E., Bayıghomog, S. W., & Tanova, C. (2019). Workplace bullying, psychological distress, resilience, mindfulness, and emotional exhaustion. *The Service Industries Journal*, 1-25.
- Anderson, G. (2007). The Impact of Bullying at School on the Adolescent's Sense of Self. Unpublished Masters Thesis, Nelson Mandela Metropolitan University, South Africa.
- Arseneault, L., Walsh, E., Trzesniewski, K., Newcombe, R., Caspi, A., & Moffitt, T. E. (2006). Bullying victimization uniquely contributes to adjustment problems in young children: A nationally representative cohort study. *Pediatrics*, 118(1), 130-138.
- Arsenio, W. F., & Lemerise, E. A. (2001). Varieties of childhood bullying: Values, emotion processes, and social competence. *Social development*, 10(1), 59-73.
- Arslan, G. (2015). Çocuk ve genç psikolojik sağlamlık ölçeğinin psikometrik özellikleri: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 16(1), 1-12.
- Atarbay, S. (2017). *Farklı bölümlerde öğrenim gören üniversite öğrencilerinin sosyal kaygı düzeylerinin psikolojik dayanıklılıklarına etkisi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 451985)
- Atik, G. (2009). Hope as a predictor of bullying. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences*, 42(1), 53-68.
- Atik, G., & Güneri, O. Y. (2013). Bullying and victimization: Predictive role of individual, parental, and academic factors. *School Psychology International*, 34(6), 658-673.
- Atik, G., & Kemer, G. (2008). İlköğretim ikinci kademe öğrencileri arasındaki zorbalığı yordamada problem çözme becerisi, sürekli öfke-öfke ifade tarzları ve fiziksel özyeterliğin rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (23).
- Atik, G., Özmen, O., & Kemer, G. (2012). Bullying and submissive behavior. *Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 45(1), 191.
- Atik, GÖKHAN. (2006). The role of locus of control, self-esteem, parenting style, loneliness, and academic achievement in predicting bullying among middle school

- students. *Unpublished master's thesis, Middle East Technical University, The Graduate School of Social Science, Ankara, Turkey.*
- Atkinson, P. A., Martin, C. R., & Rankin, J. (2009). Resilience revisited. *Journal of psychiatric and mental health nursing, 16*(2), 137-145.
- Atria, M., Strohmeier, D., & Spiel, C. (2007). The relevance of the school class as social unit for the prevalence of bullying and victimization. *European Journal of Developmental Psychology, 4*(4), 372-387.
- Aydın, B. (2010). *Üniversite öğrencilerinin duygusal zeka ve umut düzeyleri ile psikolojik sağlamlıkları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 270930)
- Aydın, M., & Egemberdiyeva, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeylerinin incelenmesi. *Türkiye Eğitim Dergisi, 3*(1), 37-53.
- Aydoğdu, T. (2013). *Bağlanma stilleri, başa çıkma stratejileri ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 333557)
- Bahadır, E. (2009). *Sağlıkla ilgili fakültelerde eğitime başlayan öğrencilerin psikolojik sağlamlık düzeyleri* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 236695)
- Baron-Cohen, S., & Hammer, J. (1997). Is autism an extreme form of the " male brain"? *Advances in Infancy research, 11*, 193-218.
- Başar, M., & Çetin, Ö. (2013). İlk ve orta öğretim öğrencilerinin zorba davranışlara başvurma düzeyleri ve bu davranışları öğrenme ortamları üzerine bir araştırma özet. *E-Journal of New World Sciences Academy, 600*.
- Bauman, S., & Del Río, A. (2005). Knowledge and beliefs about bullying in schools: Comparing pre-service teachers in the United States and the United Kingdom. *School Psychology International, 26*(4), 428-442.
- Bauman, S., Toomey, R. B., & Walker, J. L. (2013). Associations among bullying, cyberbullying, and suicide in high school students. *Journal of adolescence, 36*(2), 341-350.
- Beale, A. V. (2001). " Bullybusters": Using drama to empower students to take a stand against bullying behavior. *Professional School Counseling, 4*(4), 300.
- Beaty, L. A., & Alexeyev, E. B. (2008). The problem of school bullies: What the research tells us. *Adolescence-San Diego-, 43*(169), 1.
- Beightol, J., Jeverson, J., Gray, S., Carter, S., & Gass, M. (2009). The effect of an experiential, adventure-based "anti-bullying initiative" on levels of resilience: A mixed methods study. *Journal of Experiential Education, 31*(3), 420-424.
- Bektaş, M., & Özben, Ş. (2016). Evli bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin bazı sosyo-demografik değişkenler açısından incelenmesi. *Celal Bayar University Journal of Social Sciences/Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 14*(1).
- Berkowitz, L. (1993). Pain and aggression: Some findings and implications. *Motivation and emotion, 17*(3), 277-293.
- Björkqvist, K., Lagerspetz, K. M., & Kaukiainen, A. (1992). Do girls manipulate and boys fight? Developmental trends in regard to direct and indirect aggression. *Aggressive behavior, 18*(2), 117-127.

- Björkqvist, K., Österman, K., & Kaukiainen, A. (2000). Social intelligence– empathy= aggression?. *Aggression and violent behavior*, 5(2), 191-200.
- Boedeker, M. (2018). *Resilience: Overcoming Negative Effects of Bullying* (Doctoral dissertation, Texas A&M University-Corpus Christi).
- Bolat, Z. (2013). Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık ve öz-anlayışları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Unpublished master's thesis, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya*.
- Bonanno, G. A., Galea, S., Bucciarelli, A., & Vlahov, D. (2007). What predicts psychological resilience after disaster? The role of demographics, resources, and life stress. *Journal of consulting and clinical psychology*, 75(5), 671.
- Boulton, M. J., Bucci, E., & Hawker, D. D. (1999). Swedish and English secondary school pupils' attitudes towards, and conceptions of, bullying: Concurrent links with bully/victim involvement. *Scandinavian Journal of Psychology*, 40(4), 277-284.
- Boulton, M. J., Duke, E., Holman, G., Laxton, E., Nicholas, B., Spells, R., ... & Woodmansey, H. (2009). Associations between being bullied, perceptions of safety in classroom and playground, and relationship with teacher among primary school pupils. *Educational studies*, 35(3), 255-267.
- Boulton, M. J., Smith, P. K., & Cowie, H. (2010). Short-term longitudinal relationships between children's peer victimization/bullying experiences and self-perceptions: Evidence for reciprocity. *School Psychology International*, 31(3), 296-311.
- Bowes, L., Maughan, B., Caspi, A., Moffitt, T. E., & Arseneault, L. (2010). Families promote emotional and behavioural resilience to bullying: evidence of an environmental effect. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51(7), 809-817.
- Bulut, B. (2016). *Ergenlerin anksiyete, sosyal destek ve psikolojik sağlamlık düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 433837)
- Bütün, C., Beyaztaş, F. Y., Dokgöz, H., Özdemir, L., Beyaztaş, A., Polat, O., & Şahin, F. Sivas' ta Akranlar Arası Şiddet-Anket Çalışması [The School Bullying in Sivas-Questionnaire Study].
- Büyüköztürk, Ş. (2011). Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı (17. bs.). *Ankara: Pegem Akademi*.
- Camodeca, M., Goossens, F. A., Schuengel, C., & Terwogt, M. M. (2003). Links between social information processing in middle childhood and involvement in bullying. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 29(2), 116-127.
- Can, M. (2018). Üniversite öğrencilerinin mutluluk, psikolojik sağlamlık ve öz yeterlik düzeylerinin incelenmesi (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 503505)
- Chi, P., Li, X., Du, H., Tam, C. C., Zhao, J., & Zhao, G. (2016). Does stigmatization wear down resilience? A longitudinal study among children affected by parental HIV. *Personality and Individual Differences*, 96, 159-163.
- Clarkson, S., Axford, N., Berry, V., Edwards, R. T., Bjornstad, G., Wrigley, Z., ... & Hutchings, J. (2015). Effectiveness and micro-costing of the KiVa school-based bullying prevention programme in Wales: study protocol for a pragmatic definitive parallel group cluster randomised controlled trial. *BMC public health*, 16(1), 104.

- Cohn, M. A., Fredrickson, B. L., Brown, S. L., Mikels, J. A., & Conway, A. M. (2009). Happiness unpacked: positive emotions increase life satisfaction by building resilience. *Emotion, 9*(3), 361.
- Craig, W. M., Konarski, R., & DeV, R. (1998). *Bullying and victimization among Canadian school children*. Human Resources Development Canada, Applied Research Branch.
- Crick, N. R., & Dodge, K. A. (1994). A review and reformulation of social information-processing mechanisms in children's social adjustment. *Psychological bulletin, 115*(1), 74.
- Crick, N. R., & Grotpeter, J. K. (1995). Relational aggression, gender, and social-psychological adjustment. *Child development, 66*(3), 710-722.
- Crick, N. R., Casas, J. F., & Ku, H. C. (1999). Relational and physical forms of peer victimization in preschool. *Developmental psychology, 35*(2), 376.
- Crozier, W. R., & Skliopidou, E. (2002). Adult recollections of name-calling at school. *Educational psychology, 22*(1), 113-124.
- Çankaya, İ. (2011). İlköğretimde akran zorbalığı. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24*(1), 81-92.
- Çinkır, Ş., & Karaman-Kepenekçi, Y. (2003). Öğrenciler arası zorbalık. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi, 34*, 236-253.
- Çifci, A. (2019). *14-18 yaş grubunda Tanrı algısı ile psikolojik sağlamlık ilişkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 543366)
- Dayıoğlu, B. (2008). Resilience in university entrance examination applicants: The role of learned resourcefulness, perceived social support and gender. *Unpublished master's thesis, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara*.
- Demircan, B. (2017). *12-15 yaş arası ergenlerde istismar ve ihmal ile akran zorbalığı ve benlik algısı arasındaki ilişki* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 450222)
- Dillon, L., Chivite-Matthews, N., Grewal, I., Brown, R., Webster, S., Weddell, E., ... & Smith, N. (2007). *Risk, protective factors and resilience to drug use: identifying resilient young people and learning from their experiences*. London: Home Office.
- Dinkes, R. (2007). Do I Trust You? Bullying Victims' social Support With Their Teachers And Friends. *Proceedings Of Persistently Safe Schools, 69*.
- Donnon, T. (2010). Understanding how resiliency development influences adolescent bullying and victimization. *Canadian Journal of School Psychology, 25*(1), 101-113.
- Donnon, T., & Hammond, W. (2007). Understanding the relationship between resiliency and bullying in adolescence: An assessment of youth resiliency from five urban junior high schools. *Child and adolescent psychiatric clinics of North America, 16*(2), 449-471.
- Due, P., Holstein, B. E., Lynch, J., Diderichsen, F., Gabhain, S. N., Scheidt, P., & Currie, C. (2005). Bullying and symptoms among school-aged children: international comparative cross sectional study in 28 countries. *European journal of public health, 15*(2), 128-132.
- Egeland, B., Carlson, E., & Sroufe, L. A. (1993). Resilience as process. *Development and psychopathology, 5*(4), 517-528.
- Eisenberg, M. E., & Aalsma, M. C. (2005). Bullying and peer victimization: Position paper of the Society for Adolescent Medicine. *Journal of Adolescent Health, 36*(1), 88-91.

- Ekşi, H. & Yaman, E (2010). *Çocuk ve ergende şiddet*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Eminoğlu, M. (2018). *Ergenlerde sosyal ve duygusal yalnızlık ile akran zorbalığı arasında psikolojik dayanıklılığın aracı rolü* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 503234)
- Erdik, C., & Özpınar, S. (2015). Bullying in students receiving education at secondary stage primary education public schools in Salihli district of Manisa/Turkey. *Cumhuriyet Medical Journal*, 37(2), 102-112.
- Ergün, O. (2016). *Ergenlerde duygusal zeka özellikleri ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Master's thesis, İstanbul Arel Üniversitesi).
- Ericson, N. (2001). *Addressing the problem of juvenile bullying*. Washington, DC: US Department of Justice, Office of Justice Programs, Office of Juvenile Justice and Delinquency Prevention.
- Erkan, Z. (2017). *9-12 yaş arasında okul rehberlik birimine başvuran öğrencilerin kaygı düzeyleri ve benlik saygılarının akran zorbalığına uğrama sıklığı açısından incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 485537)
- Eslea, M., Menesini, E., Morita, Y., O'Moore, M., Mora-Merchán, J. A., Pereira, B., & Smith, P. K. (2004). Friendship and loneliness among bullies and victims: Data from seven countries. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 30(1), 71-83.
- Espelage, D. L., & Swearer Napolitano, S. M. (2003). Research on school bullying and victimization: What have we learned and where do we go from here?[Mini-series].
- Evans, C. B., Fraser, M. W., & Cotter, K. L. (2014). The effectiveness of school-based bullying prevention programs: A systematic review. *Aggression and violent behavior*, 19(5), 532-544.
- Fekkes, M., Pijpers, F. I., & Verloove-Vanhorick, S. P. (2004). Bullying: Who does what, when and where? Involvement of children, teachers and parents in bullying behavior. *Health education research*, 20(1), 81-91.
- Fergus, S., & Zimmerman, M. A. (2005). Adolescent resilience: A framework for understanding healthy development in the face of risk. *Annu. Rev. Public Health*, 26, 399-419.
- Fisher, H. L., Moffitt, T. E., Houts, R. M., Belsky, D. W., Arseneault, L., & Caspi, A. (2012). Bullying victimisation and risk of self harm in early adolescence: longitudinal cohort study. *bmj*, 344, e2683.
- Fitzpatrick, K. M., Dulin, A. J., & Piko, B. F. (2007). Not just pushing and shoving: School bullying among African American adolescents. *Journal of School Health*, 77(1), 16-22.
- Flaspohler, P. D., Elfstrom, J. L., Vanderzee, K. L., Sink, H. E., & Birchmeier, Z. (2009). Stand by me: The effects of peer and teacher support in mitigating the impact of bullying on quality of life. *Psychology in the Schools*, 46(7), 636-649.
- Forero, R., McLellan, L., Rissel, C., & Bauman, A. (1999). Bullying behaviour and psychosocial health among school students in New South Wales, Australia: cross sectional survey. *Bmj*, 319(7206), 344-348.
- Fraser, M. W., Galinsky, M. J., & Richman, J. M. (1999). Risk, protection, and resilience: Toward a conceptual framework for social work practice. *Social Work Research*, 23(3), 131-143.

- Friborg, O , Hjemdal, O , Rosenvinge, J H , & Martinussen, M (2003) A new rating scale for adult resilience What are the central protective resources behind healthy adjustment? *International Journal of Methods in Psychiatric Research*, 12, 65-76
- Gámez-Guadix, M., Orue, I., Smith, P. K., & Calvete, E. (2013). Longitudinal and reciprocal relations of cyberbullying with depression, substance use, and problematic internet use among adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 53(4), 446-452.
- Gan, S. S., Zhong, C., Das, S., Gan, J. S., Willis, S., & Tully, E. (2014). The prevalence of bullying and cyberbullying in high school: a 2011 survey. *International journal of adolescent medicine and health*, 26(1), 27-31.
- Garnezy, N. (1985). Stress-resistant children: The search for protective factors. *Recent research in developmental psychopathology*, 4, 213-233.
- Garnezy, N. (1993). Children in poverty: Resilience despite risk. *Psychiatry*, 56(1), 127-136.
- Garnezy, N. (1993). Children in poverty: Resilience despite risk. *Psychiatry*, 56(1), 127-136.
- Garner, I. W., & Boulton, M. J. (2016). Adolescent's unambiguous knowledge of overcoming bullying and developing resilience. *Journal of Occupational Therapy, Schools, & Early Intervention*, 9(2), 199-207.
- Garrett, A. G. (2010). *Bullying in American schools: Causes, preventions, interventions*. McFarland.
- Gizir, C. (2007). Psikolojik sağlamlık, risk faktörleri ve koruyucu faktörler üzerine bir derleme çalışması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28), 113-128.
- Gladden, R. M., Vivolo-Kantor, A. M., Hamburger, M. E., & Lumpkin, C. D. (2014). Bullying surveillance among youths: Uniform definitions for public health and recommended data elements.
- Glew, G. M., Frey, K. S., & Walker, W. O. (2010). Bullying update: are we making any progress?. *Pediatrics in review*, 31(9), e68.
- Goldstein, S., & Brooks, R. B. (2005). *Resilience in children*. New York: Springer.
- Gökhan, A. T. İ. K. (2009). Zorbalığı Yordayıcı Bir Değişken Olarak Umut. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 42(1), 53-68.
- Gökler, R. (2007). İlköğretim öğrencilerinde akran zorbalığının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara*.
- Gökler, R. (2009). Okullarda akran zorbalığı. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(2), 511-537.
- Gökmen, B. (2014). *Özel eğitim okulu yöneticilerinin psikolojik dayanıklılık ve iş doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi (İstanbul örneği)* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 361683)
- Greene, R. R., Galambos, C., & Lee, Y. (2004). Resilience theory: Theoretical and professional conceptualizations. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 8(4), 75-91.
- Guerra, N. G., Nucci, L., & Huesmann, L. R. (1994). Moral cognition and childhood aggression. In *Aggressive behavior* (pp. 13-33). Springer, Boston, MA.
- Hao, S., Hong, W., Xu, H., Zhou, L., & Xie, Z. (2015). Relationship between resilience, stress and burnout among civil servants in Beijing, China: Mediating and moderating effect analysis. *Personality and Individual Differences*, 83, 65-71.
- Harel-Fisch, Y., Walsh, S. D., Fogel-Grinvald, H., Amitai, G., Pickett, W., Molcho, M., ... &

- Craig, W. (2011). Negative school perceptions and involvement in school bullying: A universal relationship across 40 countries. *Journal of adolescence*, 34(4), 639-652.
- Haskett, M. E., Nears, K., Ward, C. S., & McPherson, A. V. (2006). Diversity in adjustment of maltreated children: Factors associated with resilient functioning. *Clinical psychology review*, 26(6), 796-812.
- Hawker, D. S., & Boulton, M. J. (2000). Twenty years' research on peer victimization and psychosocial maladjustment: A meta-analytic review of cross-sectional studies. *The Journal of Child Psychology and Psychiatry and Allied Disciplines*, 41(4), 441-455.
- Haynie, D. L., Nansel, T., Eitel, P., Crump, A. D., Saylor, K., Yu, K., & Simons-Morton, B. (2001). Bullies, victims, and bully/victims: Distinct groups of at-risk youth. *The Journal of Early Adolescence*, 21(1), 29-49.
- Hefferon, K., & Boniwell, I. (2014). *Pozitif psikoloji: Kuram, araştırma ve uygulamalar*. Nobel yayınları.
- Hemphill, S. A., Heerde, J. A., & Gomo, R. (2014). A conceptual definition of school-based bullying for the Australian research and academic community. *Canberra: Australian Research Alliance for Children and Youth*.
- Hilooğlu, S., & Cenkseven-Önder, F. (2010). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinde zorbalığı yordamada sosyal beceri ve yaşam doyumunun rolü. *İlköğretim Online*, 9(3), 1159-1173.
- Hinduja, S., & Patchin, J. W. (2017). Cultivating youth resilience to prevent bullying and cyberbullying victimization. *Child abuse & neglect*, 73, 51-62.
- Hsu, C. P., Chiang, C. Y., Chang, C. W., Huang, H. C., & Chen, C. C. (2015). Enhancing the commitment of nurses to the organisation by means of trust and monetary reward. *Journal of nursing management*, 23(5), 567-576.
- Jantzer, A. M., Hoover, J. H., & Narloch, R. (2006). The relationship between school-aged bullying and trust, shyness and quality of friendships in young adulthood: A preliminary research note. *School Psychology International*, 27(2), 146-156.
- Kaltiala-Heino, R., Rimpelä, M., Marttunen, M., Rimpelä, A., & Rantanen, P. (1999). Bullying, depression, and suicidal ideation in Finnish adolescents: school survey. *Bmj*, 319(7206), 348-351.
- Kapçı, E. G. (2004). İlköğretim öğrencilerinin zorbalığa maruz kalma türünün ve sıklığının depresyon, kaygı ve benlik saygısıyla ilişkisi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 37(1), 1-13.
- Karaca, K. (2018). *Ortaokullarda akran zorbalığının yaygınlığı ve zorba-mağdurların depresyon ve anksiyete düzeylerinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 497276)
- Karasar, N. (2003). Bilimsel araştırma yöntemi: Kavramlar, ilkeler, teknikler [Scientific research method: Concepts, principles, techniques]. *Baskı. Ankara: Nobel*.
- Kartal, H. (2008). İlköğretim okullarında zorbalık yapanlar ve zorbalığa uğrayanlar. *Education Sciences*, 3(4), 712-730.
- Kartal, H., & Bilgin, A. (2012). İlköğretim Öğrencilerinin Zorbalığın Nedenleri ile İlgili Algıları. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 11(1).
- Klomek, A. B., Marrocco, F., Kleinman, M., Schonfeld, I. S., & Gould, M. S. (2007). Bullying, depression, and suicidality in adolescents. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 46(1), 40-49.

- Koç-Yıldırım, P. (2014). *Ergenlerde psikolojik dayanıklılık ile benlik kurgusu arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 372317)
- Koo, H. (2007). A time line of the evolution of school bullying in differing social contexts. *Asia Pacific Education Review*, 8(1), 107-116.
- Kowalski, R. M., & Limber, S. P. (2013). Psychological, physical, and academic correlates of cyberbullying and traditional bullying. *Journal of Adolescent Health*, 53(1), S13-S20.
- Kurtoğlu, S. S. (2019). *Ortaöğretim öğrencilerinin psikolojik sağlık düzeylerinin algılanan sosyal destek, benlik saygısı ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 550218)
- Kurt-Ulucan, T. (2016). *Ebeveynleri boşanmış ergenlerin yılmazlık, benlik saygısı, başa çıkma ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişkinin incelenmesi: Yılmazlığın aracı rolü* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 336125)
- Lee, C. (2004). *Preventing bullying in schools: A guide for teachers and other professionals*. Sage.
- Lee, S. M., & Sung, K. M. (2017). The effects of violence coping program based on middle-range theory of resilience on emergency room nurses' resilience, violence coping, nursing competency and burnout. *Journal of Korean Academy of Nursing*, 47(3), 332-344.
- Lessne, D., & Yanez, C. (2016). Student Reports of Bullying: Results from the 2015 School Crime Supplement to the National Crime Victimization Survey. Web Tables. NCES 2017-015. *National Center for Education Statistics*.
- Li, W. W., & Miller, D. J. (2017). The impact of coping and resilience on anxiety among older Australians. *Australian Journal of Psychology*, 69(4), 263-272.
- Lines, D. (2008). *The bullies: Understanding bullies and bullying*. London: Jessica kingsley.
- Liu, C., Zhao, Y., Tian, X., Zou, G., & Li, P. (2015). Negative life events and school adjustment among Chinese nursing students: The mediating role of psychological capital. *Nurse education today*, 35(6), 754-759.
- Loh, J. M., Schutte, N. S., & Thorsteinsson, E. B. (2014). Be happy: The role of resilience between characteristic affect and symptoms of depression. *Journal of Happiness Studies*, 15(5), 1125-1138.
- Lumeng, J. C., Forrest, P., Appugliese, D. P., Kaciroti, N., Corwyn, R. F., & Bradley, R. H. (2010). Weight status as a predictor of being bullied in third through sixth grades. *Pediatrics*, 125(6), e1301-e1307.
- Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child development*, 71(3), 543-562.
- Masten, A. S. (2007). Resilience in developing systems: Progress and promise as the fourth wave rises. *Development and psychopathology*, 19(3), 921-930.
- Masten, A. S. (2007). Resilience in developing systems: Progress and promise as the fourth wave rises. *Development and psychopathology*, 19(3), 921-930.
- McVie, S. (2014). The impact of bullying perpetration and victimization on later violence and psychological distress: a study of resilience among a Scottish youth cohort. *Journal of school violence*, 13(1), 39-58.

- Moore, B., & Woodcock, S. (2017). Resilience, bullying, and mental health: Factors associated with improved outcomes. *Psychology in the Schools*, 54(7), 689-702.
- Moosai, V. (2014). *Elementary School Teachers' Perceptions of Bullying and Anti-bullying Curriculum: A Qualitative Case Study*. Florida Atlantic University.
- Mulligan, A. (2011). *Risk and resilience factors for symptoms of posttraumatic stress disorder and depression* (Doctoral dissertation, Carleton University).
- Nansel, T. R., Overpeck, M., Pilla, R. S., Ruan, W. J., Simons-Morton, B., & Scheidt, P. (2001). Bullying behaviors among US youth: Prevalence and association with psychosocial adjustment. *Jama*, 285(16), 2094-2100.
- Narayanan, A., & Betts, L. R. (2014). Bullying behaviors and victimization experiences among adolescent students: The role of resilience. *The Journal of genetic psychology*, 175(2), 134-146.
- Naylor, P., Cowie, H., Cossin, F., de Bettencourt, R., & Lemme, F. (2006). Teachers' and pupils' definitions of bullying. *British journal of educational psychology*, 76(3), 553-576.
- Nielsen, M. B., & Einarsen, S. (2012). Outcomes of exposure to workplace bullying: A meta-analytic review. *Work & Stress*, 26(4), 309-332.
- Ogunmakin, A. O., & Akomolafe, M. J. (2013). Academic self-efficacy, locus of control and academic performance of secondary school students in Ondo State, Nigeria. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 4(11), 570.
- Oktan, V., Odacı, H., & Çelik, Ç. B. (2014). Psikolojik doğum sırasının psikolojik sağlamlığın yordanmasındaki rolünün incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*.
- Olweus, D. (1994). Bullying at school: basic facts and effects of a school based intervention program. *Journal of child psychology and psychiatry*, 35(7), 1171-1190.
- Olweus, D. (1995). Bullying or peer abuse at school: Facts and intervention. *Current directions in psychological science*, 4(6), 196-200.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Malden, MA: Blackwell Publishing
- Overbeek, G., Zeevalkink, H., Vermulst, A., & Scholte, R. H. (2010). Peer victimization, self-esteem, and ego resilience types in adolescents: A prospective analysis of person-context interactions. *Social Development*, 19(2), 270-284.
- Önder, A., & Gülay, H. (2008). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin psikolojik sağlamlığının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (23).
- Özen, D. (2010). Ergenlerde akran zorbalığına maruz kalmanın cinsiyet, yaş ve içe yönelim türü problem davranışlar ile ilişkisi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 17(1), 5-12.
- Özer, A., Totan, T., & Atik, G. (2011). Individual correlates of bullying behaviour in Turkish middle schools. *Journal of Psychologists and Counsellors in Schools*, 21(2), 186-202.
- Özman, M. (2018). *Ortaokul öğrencilerinin akran zorbalığına maruz kalma düzeyleri ile kardeş ilişkilerinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 495580)

- Öztürk, N., Atli, A., & Kutlu, M. (2014). Ortaokul öğrencileri arasındaki zorbalık olaylarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Özel*, (15-3), 43-63.
- Panicker, A. S., & Chelliah, A. (2016). Resilience and stress in children and adolescents with specific learning disability. *Journal of the Canadian Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 25(1), 17.
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2015). Measuring cyberbullying: Implications for research. *Aggression and Violent Behavior*, 23, 69-74.
- Pepler, D. J., Craig, W. M., Connolly, J. A., Yuile, A., McMaster, L., & Jiang, D. (2006). A developmental perspective on bullying. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 32(4), 376-384.
- Phye, G. D., & Sanders, C. E. (2004). *Bullying: Implications for the classroom*. Academic Press.
- Piskin, M. (2010). Examination of peer bullying among primary and middle school children in Ankara, Turkey. *Egitim ve Bilim*, 35(156), 175.
- Pişkin, M. (2002). Okul zorbalığı: Tanımı, türleri, ilişkili olduğu faktörler ve alınabilecek önlemler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 2(2), 531-562.
- Pişkin, M. (2003). Okullarımızda yaygın bir sorun: akran zorbalığı. VII. *Ulusal Psikolojik Danışma ve Rehberlik Kongresi Bildiri Özetleri*, 125.
- Prince-Embury, S. (2011). Assessing personal resiliency in the context of school settings: Using the resiliency scales for children and adolescents. *Psychology in the Schools*, 48(7), 672-685.
- Q'Moore, A. M., Kirkham, C., & Smith, M. (1997). Bullying behaviour in Irish schools: A nationwide study. *The Irish Journal of Psychology*, 18(2), 141-169.
- Raskauskas, J., & Huynh, A. (2015). The process of coping with cyberbullying: A systematic review. *Aggression and violent behavior*, 23, 118-125.
- Reid, P., Monsen, J., & Rivers, I. (2004). Psychology's contribution to understanding and managing bullying within schools. *Educational Psychology in Practice*, 20(3), 241-258.
- Richardson, G. E. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of clinical psychology*, 58(3), 307-321.
- Rigby, K. (2002). *New perspectives on bullying*. Jessica Kingsley Publishers.
- Rigby, K. (2007). *Bullying in schools: And what to do about it*. Aust Council for Ed Research.
- Rigby, K. (2008). *Children and bullying: How parents and educators can reduce bullying at school*. Blackwell Publishing.
- Rivers, I., & Cowie, H. (2006). Bullying and homophobia in UK schools: A perspective on factors affecting resilience and recovery. *Journal of Gay & Lesbian Issues in Education*, 3(4), 11-43.
- Rivers, I., & Smith, P. K. (1994). Types of bullying behaviour and their correlates. *Aggressive behavior*, 20(5), 359-368.
- Roberts, A. L., Rosario, M., Slopen, N., Calzo, J. P., & Austin, S. B. (2013). Childhood gender nonconformity, bullying victimization, and depressive symptoms across adolescence and early adulthood: An 11-year longitudinal study. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 52(2), 143-152.

- Roland, E. (2000). Bullying in school: Three national innovations in Norwegian schools in 15 years. *Aggressive Behavior: Official Journal of the International Society for Research on Aggression*, 26(1), 135-143.
- Rothon, C., Head, J., Klineberg, E., & Stansfeld, S. (2011). Can social support protect bullied adolescents from adverse outcomes? A prospective study on the effects of bullying on the educational achievement and mental health of adolescents at secondary schools in East London. *Journal of adolescence*, 34(3), 579-588.
- Rutter, M. (1985). Resilience in the face of adversity: Protective factors and resistance to psychiatric disorder. *The British Journal of Psychiatry*, 147(6), 598-611.
- Rutter, M. (1987). Psychosocial resilience and protective mechanisms. *American journal of orthopsychiatry*, 57(3), 316-331.
- Rutter, M. (2012). Resilience as a dynamic concept. *Development and psychopathology*, 24(2), 335-344.
- Sainio, M., Veenstra, R., Huising, G., & Salmivalli, C. (2010). Victims and their defenders: A dyadic approach. *International Journal of Behavioral Development*, 35, 144 –151. doi:10.1177/ 0165025410378068
- Saka, A. & Ceylan, Ş. (2018). Ergenlerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin aile yapılarına göre incelenmesi. *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 68-86.
- Salmivalli, C., & Peets, K. (2009). Bullies, victims, and bully-victim relationships in middle childhood and early adolescence. *Handbook of peer interactions, relationships, and groups*, 322-340.
- Samsudin, E. Z., Isahak, M., & Rampal, S. (2018). The prevalence, risk factors and outcomes of workplace bullying among junior doctors: A systematic review. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 27(6), 700-718.
- Sapouna, M., & Wolke, D. (2013). Resilience to bullying victimization: The role of individual, family and peer characteristics. *Child abuse & neglect*, 37(11), 997-1006.
- Sarubin, N., Wolf, M., Giegling, I., Hilbert, S., Naumann, F., Gutt, D., ... & Böhner, M. (2015). Neuroticism and extraversion as mediators between positive/negative life events and resilience. *Personality and Individual Differences*, 82, 193-198.
- Schwartz, D., Proctor, L. J., & Chien, D. H. (2001). The aggressive victim of bullying. *Peer harassment in school: The plight of the vulnerable and victimized*, 147-174.
- Seçer, İ. (2014). Akran zorbalığına uğrayan ergenlerin mağduriyet algılamaları ve kullandıkları başa çıkma stratejilerine grupla psikolojik danışmanın etkisinin incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi, Erzurum*.
- Seçer, İ., Gençdoğan, B., Ay, İ. ve Yalçın, Ü. R. (2013). Ergen akran ilişkileri ölçeği zorba ve kurban formunun türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. 2nd International counseling and education conference, 1-19.
- Shear, M. (2018). *Bullying Victimization: Previous Measurement, Feeling Victimized, and Differences in Bullying Typology*(Doctoral dissertation, George Mason University).
- Sims-Schouten, W., & Edwards, S. (2016). ‘Man up!’bullying and resilience within a neoliberal framework. *Journal of Youth Studies*, 19(10), 1382-1400.
- Singham, T., Viding, E., Schoeler, T., Arseneault, L., Ronald, A., Cecil, C. M., ... & Pingault, J. B. (2017). Concurrent and longitudinal contribution of exposure to bullying in childhood to mental health: the role of vulnerability and resilience. *Jama psychiatry*, 74(11), 1112-1119.

- Sipahi, H. T. (2008). *İzmir İli Bornova İlçesinde İlköğretim 6. ve 7. Sınıf Öğrencilerinde Akran Zorbalığı, Etkileyen ve Eşlik Eden Faktörler, Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Halk Sağlığı Anabilim Dalı* (Doctoral dissertation, Doktora Tezi, İzmir).
- Smith, P. K. (2011). Why interventions to reduce bullying and violence in schools may (or may not) succeed: Comments on this Special Section. *International journal of behavioral development*, 35(5), 419-423.
- Smith, P. K., Catalano, R., Slee, P., Morita, Y., Junger-Tas, J., & Olweus, D. (Eds.). (1999). *The nature of school bullying: A cross-national perspective*. Psychology Press.
- Smith, P. K., Pepler, D., & Rigby, K. (Eds.). (2004). *Bullying in schools: How successful can interventions be?*. Cambridge University Press.
- Smokowski, P. R., & Kopasz, K. H. (2005). Bullying in school: An overview of types, effects, family characteristics, and intervention strategies. *Children & Schools*, 27(2), 101-110.
- Stadler, C., Feifel, J., Rohrmann, S., Vermeiren, R., & Poustka, F. (2010). Peer-victimization and mental health problems in adolescents: Are parental and school support protective?. *Child Psychiatry & Human Development*, 41(4), 371-386.
- Striegel-Moore, R. H., Dohm, F. A., Pike, K. M., Wilfley, D. E., & Fairburn, C. G. (2002). Abuse, bullying, and discrimination as risk factors for binge eating disorder. *American Journal of Psychiatry*, 159(11), 1902-1907.
- Sutton, J., Smith, P. K., & Swettenham, J. (1999). Social cognition and bullying: Social inadequacy or skilled manipulation?. *British Journal of Developmental Psychology*, 17(3), 435-450.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2015). *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı*. Nobel.
- Takizawa, R., Maughan, B., & Arseneault, L. (2014). Adult health outcomes of childhood bullying victimization: evidence from a five-decade longitudinal British birth cohort. *American journal of psychiatry*, 171(7), 777-784.
- Tani, F., Greenman, P. S., Schneider, B. H., & Fregoso, M. (2003). Bullying and the Big Five: A study of childhood personality and participant roles in bullying incidents. *School Psychology International*, 24(2), 131-146.
- Tekbıyık, A. (2014). Kuramdan uygulamaya eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri. *Ankara: Pegem Yayıncılık*.
- Terzi, Ş. (2008). Üniversite öğrencilerinde kendini toplama gücü'nün içsel koruyucu faktörlerle ilişkisi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 35(35), 297-306.
- Totan, T., & Kabakçı, Ö. F. (2010). İlköğretim ikinci kademe öğrencilerinde sosyal duygusal öğrenme becerilerinin zorbalığı yordama gücü. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(2), 575-600.
- Totan, T., & Yöndem, Z. D. (2007). Ergenlerde zorbalığın anne baba ve akran ilişkileri açısından incelenmesi. *Ege Eğitim Dergisi*, 8(2), 53-68.
- Townsend, L., Flisher, A. J., Chikobvu, P., Lombard, C., & King, G. (2008). The relationship between bullying behaviours and high school dropout in Cape Town, South Africa. *South African Journal of Psychology*, 38(1), 21-32.
- Tugade, M. M., & Fredrickson, B. L. (2007). Regulation of positive emotions: Emotion regulation strategies that promote resilience. *Journal of happiness studies*, 8(3), 311-333.

- Turgut, P. (2015). *Ergenlerin psikolojik sağlamlık d¼zeylerinin, ¼nemli yaşam olayları, algılanan sosyal destek ve okul bağlılığı açısından incelenmesi* (Y¼ksek lisans tezi). Y¼ksek¼đretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 395175)
- Tusaie, K. R., & Patterson, K. (2006). Relationships among trait, situational, and comparative optimism: clarifying concepts for a theoretically consistent and evidence-based intervention to maximize resilience. *Archives of Psychiatric Nursing*, 20(3), 144-150.
- Tusaie, K., & Dyer, J. (2004). Resilience: A historical review of the construct. *Holistic nursing practice*, 18(1), 3-10.
- T¼fekiyařar, T. (2014). *Lise 10. ve 11. sınıf ¼đrencilerinde kaygı, umutsuzluk ve benlik imgesi d¼zeylerinin değerlendirilmesi* (Y¼ksek lisans tezi). Y¼ksek¼đretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nden edinilmiştir. (Tez No. 358830)
- T¼ml¼, G., & Reçepoğlu, E. (2013). ¼niversite Akademik Personelinin Psikolojik Dayanıklılık ve Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki. *Journal Of Higher Education & Science/Y¼ksek¼đretim ve Bilim Dergisi*, 3(3).
- Wagnild, G., & Young, H. (1993). Development and psychometric. *Journal of nursing measurement*, 1(2), 165-17847.
- Walsh, F. (2003). Family resilience: A framework for clinical practice. *Family process*, 42(1), 1-18.
- Wang, J., Iannotti, R. J., & Luk, J. W. (2011). Peer victimization and academic adjustment among early adolescents: Moderation by gender and mediation by perceived classmate support. *Journal of School Health*, 81(7), 386-392.
- Werner, E. E. (2005). Resilience research. In *Resilience in children, families, and communities* (pp. 3-11). Springer, Boston, MA.
- Wong, J. S. (2009). *No bullies allowed: Understanding peer victimization, the impacts on delinquency, and the effectiveness of prevention programs*. The Pardee Rand Graduate School.
- Wright, M. O. D., Masten, A. S., & Narayan, A. J. (2013). Resilience processes in development: Four waves of research on positive adaptation in the context of adversity. In *Handbook of resilience in children* (pp. 15-37). Springer, Boston, MA.
- Yaman, E., Eroğlu, Y., & Peker, A. (2011). *Başa ıkma stratejileri ile okul zorbalığı ve siber zorbalık*. Kakn¼s Yayınları.
- Yerlikaya, I. (2014). Evaluation of bullying events among secondary education students in terms of school type, gender and class level. *International Journal of Progressive Education*, 10(3), 139-149.
- Yeung, R., & Leadbeater, B. (2010). Adults make a difference: the protective effects of parent and teacher emotional support on emotional and behavioral problems of peer-victimised adolescents. *Journal of Community Psychology*, 38(1), 80-98.
- Yurtal, F., & Cenkseven, F. (2016). İlk¼đretim okullarında zorbalığın yaygınlığı ve doğası. *T¼rk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(28).
- Zhou, Z. K., Liu, Q. Q., Niu, G. F., Sun, X. J., & Fan, C. Y. (2017). Bullying victimization and depression in Chinese children: A moderated mediation model of resilience and mindfulness. *Personality and individual differences*, 104, 137-142.
- Zimmerman, M. A. (2013). Resiliency theory: A strengths-based approach to research and practice for adolescent health.

- Zimmerman, M. A., Steinman, K. J., & Rowe, K. J. (1998). Violence among urban African American adolescents: The protective effects of parental support.
- Zimmermann, P., Wittchen, H. U., Höfler, M., Pfister, H., Kessler, R. C., & Lieb, R. (2003). Primary anxiety disorders and the development of subsequent alcohol use disorders: a 4-year community study of adolescents and young adults. *Psychological medicine*, 33(7), 1211-1222.
- Zolkoski, S. M., & Bullock, L. M. (2012). Resilience in children and youth: A review. *Children and youth services review*, 34(12), 2295-2303.

EKLER

EK 1. Ergen Akran İlişkileri Ölçeği Zorba Formu

Bu sene okula başladığınızdan beri aşağıda belirtilen ifadeleri bir öğrenciye (ya da öğrencilere) ne sıklıkla yapmaktasınız? Sizin cevabınıza en uygun olan sayıyı işaretleyiniz.

	Okullar açıldığından bu yana.....	Asla	Bazen	Ayda bir ya da iki kere	Haftada bir	Haftada birkaç kere	Her gün
1.		1	2	3	4	5	6
2.	Bazı arkadaşlarımı ittim ve dövmekle tehdit ettim.	1	2	3	4	5	6
3.		1	2	3	4	5	6
4.		1	2	3	4	5	6
5.		1	2	3	4	5	6
6.	Bazı arkadaşlarıma koridorlarda yanımdan geçerken bilerek çarptım.	1	2	3	4	5	6
7.		1	2	3	4	5	6
8.		1	2	3	4	5	6
9.		1	2	3	4	5	6
10.		1	2	3	4	5	6
11.		1	2	3	4	5	6
12.		1	2	3	4	5	6
13.	Samimi olduğum arkadaşlarımdan bazı öğrencilerle ilişki kurmasını engellemeye çalıştım.	1	2	3	4	5	6
14.		1	2	3	4	5	6
15.		1	2	3	4	5	6
16.		1	2	3	4	5	6
17.		1	2	3	4	5	6
18.	Bazı arkadaşlarımı olumsuz tavırlarımla kendimden uzak tutmaya çalıştım.	1	2	3	4	5	6

EK 2. Ergen Akran İlişkileri Ölçeği Mağdur Formu

Lütfen bu sene bu okula başladığınızdan beri bu okuldaki bir öğrenci (ya da öğrencilerin) aşağıda belirtilen ifadeleri SİZE ne sıklıkla yaptığını belirtiniz. Sizin cevabınıza en uygun olan sayıyı işaretleyiniz.

Okullar açıldığından bu yana.....		Asla	Bazen	Ayda bir ya da iki kere	Haftada bir	Haftada birkaç kere	Her gün
1.	Bazı arkadaşlarım hoşuma gitmeyecek şeyler söyleyerek bana sataştı.	1	2	3	4	5	6
2.		1	2	3	4	5	6
3.		1	2	3	4	5	6
4.		1	2	3	4	5	6
5.	Bazı arkadaşlarım sınıfta veya koridorlarda bana vurmaya ve tekme atmaya çalıştı.	1	2	3	4	5	6
6.		1	2	3	4	5	6
7.		1	2	3	4	5	6
8.		1	2	3	4	5	6
9.		1	2	3	4	5	6
10.		1	2	3	4	5	6
11.	Bazı arkadaşlarım dış görünüşüm hakkında hoşuma gitmeyen şeyler söyledi.	1	2	3	4	5	6
12.		1	2	3	4	5	6
13.		1	2	3	4	5	6
14.		1	2	3	4	5	6
15.		1	2	3	4	5	6
16.		1	2	3	4	5	6
17.	Bazı arkadaşlarım bilerek beni oyun ve aktivitelerin dışında bırakmaya çalıştı.	1	2	3	4	5	6
18.		1	2	3	4	5	6

EK 3. Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlık Ölçeği (ÇGPSÖ-12)

	Beni hiç tanımlamıyor	ÇOK az tanımlıyor	Biraz tanımlıyor	Oldukça tanımlıyor	Beni tamamen tanımlıyor
1.	1	2	3	4	5
2. Eğitim almak benim için önemlidir.	1	2	3	4	5
3.	1	2	3	4	5
4. Başladığım faaliyetleri/işleri bitirmeye çalışırım.	1	2	3	4	5
5.	1	2	3	4	5
6.	1	2	3	4	5
7.	1	2	3	4	5
8.	1	2	3	4	5
9. Arkadaşlarım zor zamanlarımda yanımdadır.	1	2	3	4	5
10.	1	2	3	4	5
11.	1	2	3	4	5
12.	1	2	3	4	5

EK 4. Kişisel Bilgi Formu

Sevgili Öğrenciler,

Öğrencilerimizin arkadaşlarıyla olan ilişkilerini incelemek ve ilgili sorunları çözebilmek için bazı rehberlik programları geliştirmek amacıyla bir bilimsel araştırma yapılmaktadır. Aşağıda verilen ölçeklerin açıklamalarını okuyarak size en uygun olan seçeneği karalamanızı istiyoruz. Samimi ve içten vereceğiniz cevaplar çok önemli. Katkılarınız için teşekkürler.

Besra Gündüz
Atatürk Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bilim Dalı

Sizin için uygun olan seçeneğin içini **KURSUN KALEM** veya **KOYU RENKLİ** bir tükenmez kalem ile karalayınız. Ölçekler optik okunacağı için lütfen işaretlemeyi doğru yapınız.

Cevap İşaretleme: Doğru = ● Hatalı = ✗ ✓ ⊖

KİŞİSEL BİLGİ FORMU

Cinsiyetiniz?

- K Kız
 E Erkek

Sınıfınız? 5 6 7 8

Okul Türü? Normal
 İmam Hatip

Lütfen yaşınızı işaretleyiniz

- 10 11 12 13 14 15 16

Durumunuz hangisine uyuyor?

- A Kardeşim yok, tek çocuğum
 B Evin en büyük çocuğuyum
 C Benden büyük ve küçük kardeşlerim var
 D Evin en küçük çocuğuyum

Lütfen arka sayfadan devam ediniz...

EK 5. İzin Yazısı

Yeni | Yanıtla | Sil | Arşivle | Gereksiz | Süpür | Taşı | Kategoriler | Geri al

Re: Ynt: Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlamlığı Ölçeği İçin İzin

 Gökmen Arslan <gkmnarslan@gmail.com>
22.5.2017 (Pzt), 09:10
Siz

31.5.2017 16:59 tarihinde yanıt verdiniz.

 Çocuk ve Genç Psikol...
22 KB

İndir OneDrive - Kişisel konumuna kaydet

Ekte ilgili ölçme aracı yer almakta. İlgili çalışmaları [Research Gate](#) sayfamda bulabilirsin. Kolaylıklar dilerim.

20 May 2017 21:41 tarihinde "Besra Gündüz" <[besra93@hotmail.com](#)> yazdı:

Tez konum: Ortaokul Akran Zorba ve Mağdurlarının Psikolojik Dayanıklılıklarının İncelenmesi

Danışman Hocam: Yrd. Doç. Dr. İsmail AY

Teşekkür ederim.

Gönderen: Gökmen Arslan <[gkmnarslan@gmail.com](#)>

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı

Sayı : 88179374-300-E.1800181033
Konu : Tez Çalışması (Besra GÜNDÜZ)

13.06.2018

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Eğitimi Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Besra GÜNDÜZ 'ün "*Ortaokul Öğrencileri Akran Zorba ve Mağdurların Psikolojik Dayanıklılıklarının İncelenmesi*" konulu tez çalışmasının uygulamasını 2017-2018 eğitim öğretim bahar yılı Nisan ve Haziran ayları arasında Milli Eğitim Müdürlüğüne bağlı okullarda yapabilmesi talebine cevaben Erzurum Valiliği İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nün 12.06.2018 tarihli ve 36648235/605.01/11467316 sayılı yazısı ekte gönderilmiştir.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof.Dr. Medine GÜLLÜCE
Rektör Yardımcısı

Ek : 12.6.2018 tarihli 36648235/605.01/11467316 sayılı belge

Atatürk Üniversitesi Merkez Yerleşkesi 25240 Erzurum
Tel: +90 442 2311601
Elektronik Ağ: <http://www.atauni.edu.tr/#lbirim=ogrenci-islcri-daire-baskanligi>

Kep Adresi: atauni@hs01.kep.tr

Bilgi: Cevahir KARTA
Faks: +90 442 2361026
E-Posta: odaire@atauni.edu.tr

Bu belge, 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununun 5. maddesi gereğince güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
<https://ubys.atauni.edu.tr/ERMS/Record/Confirmation/Confirmation?code=BD3B1E8>

T.C.
ERZURUM VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

P. G.
G. G.

Sayı : 36648235/605.01/11467316
Konu: Tez Çalışması
(Besra GÜNDÜZ)

12.06.2018

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜNE
(Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı)

İlgi: 03/05/2018 tarihli ve 1800138366 sayılı yazımız,

İlgi yazımız gereği, Üniversitesiniz Araştırmacılarından Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Danışmanlık Eğitim Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Besra GÜNDÜZ'ün, "Ortaokul Öğrencileri Akran Zorba ve Mağdurların Psikolojik Dayanıklılıklarının İncelenmesi" adlı tez çalışmasının kabulüne ilişkin, 08/06/2018 tarihli ve 11306538 sayılı Valilik Oluru yazımız ekinde gönderilmiştir.

Bilgilerinizi rica ederim.

Turan BAĞAÇLI

Vali a.

İl Millî Eğitim Müdür Yardımcısı

Ek: İlgi yazı (5 sayfa)

Güvenli Elektronik İmza

Aslı ile Aynıdır

12.06.2018

Selçuk DİLER
Müdür

Yönetim Cad. Valilik Binası Kat:4 Yakutiye ERZURUM
Elektronik Ağ: <http://erzurum.meb.gov.tr>
e-posta: stratejigelistirme25@meb.gov.tr

Ayrıntılı bilgi için: AGE Birimi-179.
Tel: (0 442) 234 4800
Faks: (0 442) 235 1032

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden aa49-3477-3705-b29a-f3ef koda ile teyit edilebilir.

T.C.
ERZURUM VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : 36648235-605.01-E.11306538
Konu : Tez Çalışması
(Besra GÜNDÜZ)

08/06/2018

VALİLİK MAKAMINA

İlgi: a)Atatürk Üniversitesinin 03/05/2018 tarihli ve 1800138366 sayılı yazımız,
b)ErzurumValiliği (İl MEM)'nin 01/06/2018 tarihli ve 10773014 sayılı yazımız,
c)Yakutiye Kaymakamlığı(İlçe MEM)'nın 05/06/2018 tarihli ve 10917317 sayılı yazısı.

İlgi yazılar gereği, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Danışmanlık Eğitim Bilim Dalı yüksek lisans öğrencisi Besra GÜNDÜZ'ün, "Ortaokul Öğrencileri Akran Zorba ve Mağdurların Psikolojik Dayanıklılıklarının İncelenmesi" adlı tez çalışması için izni talebi, ilgi (b ve c) görüş yazıları çerçevesinde ekli listedeki okullarımızda uygulanabileceğine dair tutanağı yazımız ekinde sunulmuştur. Yapılan anket çalışmasının sonuçlarının birer örneğinin Müdürlüğümüz Strateji Geliştirme Şube Müdürlüğü AR-GE Birimine gönderilmesi gerekmektedir.

İlgi yazıların ekleri, Bakanlığımızın 12/09/2017 tarihli ve 13610717 (2017/25) sayılı genelgesi çerçevesinde Komisyonumuzca incelenmiş olup, "Araştırmaların, eğitim öğretim faaliyetlerini aksatmayacak şekilde", komisyon kararlarında belirtilen veri toplama araçlarının kullanılarak ekte isimleri belirtilen okullarda yapılması Müdürlüğümüzce uygun görülmektedir.

Makamlarınızca da uygun görüldüğü takdirde olurlarınıza arz ederim.

Ercan YILDIZ
İl Millî Eğitim Müdürü

OLUR
08/06/2018
Muharrem ELİGÜL
Vali a.
Vali Yardımcısı

Ek: İlgi Yazı ve Ekleri (16 Sayfa)

Yönetim Cad. Valilik Binası Kat:4 Yakutiye ERZURUM
Elektronik Ağ: <http://erzurum.meb.gov.tr>
e-posta: argc25@meb.gov.tr

Ayrıntılı bilgi için: AR-GE Birimi
Tel: (0 442) 234 4800-179
Faks: (0 442) 235 1032

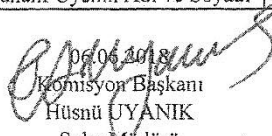

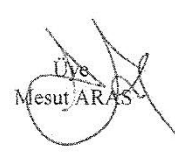
Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden a05c-02d7-3a8c-b3a2-fbc6 kodu ile teyit edilebilir.

FORM:2

T.C.
MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI
Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü

ARAŞTIRMA DEĞERLENDİRME FORMU

ARAŞTIRMA SAHİBİNİN

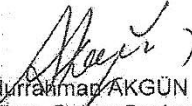
Adı Soyadı	Besra GÜNDÜZ
Kurumu / Üniversitesi	Atatürk Üniversitesi
Araştırma yapılacak iller	Erzurum
Araştırma yapılacak eğitim kurumu ve kademesi.	Ekli Listede Belirtilen Okullar
Araştırmanın konusu	Ortaokul Öğrencileri Akran Zorba ve Mağdurlarının Psikolojik Dayanıklılıklarının İncelenmesi
Üniversite / Kurum onayı	Kurum Onayı İle
Araştırma / Proje /ödev / Tez önerisi	Araştırma Önerisi
Veri toplama araçları	Kişisel Bilgi Formu, Ergen Akran İlişkileri Ölçeği A-B, Çocuk ve Psikolojik Sağlık Ölçeği
Görüş İstenilecek Birim / Birimler.	
Milli Eğitim Bakanlığı Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü'nün Araştırma, Yarışma ve Sosyal Etkinlik İzinleri konulu 2017/25 nolu genelge doğrultusunda yapılan inceleme ve Rehberlik Araştırma Merkezi Uzmanlarınca Yapılan Değerlendirme sonucunda araştırmanın kabulüne karar verildi.	
Komisyon Kararı	Oybirliği ile Kabulüne
Muhalif Üyenin Adı ve Soyadı	
KOMİSYON	
 Komisyon Başkanı Hüsnü UYANIK Şube Müdürü	 Üye Tunç AĞAVER
	 Üye Mesut ARAS

TUTANAK

Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Eğitimi Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi Besra GÜNDÜZ ' ün " Ortaokul Öğrencileri Akran Zorba ve Mağdurların Psikolojik Dayanıklılıklarının İncelenmesi " adlı uygulama çalışmasında kullanılacak ölçme araçları Müdürlüğümüz uzman personeli tarafından tekrar incelenip, (12 maddeden oluşan) Çocuk ve Genç Psikolojik Sağlamlık Ölçeği, (18 Maddeden oluşan) Ergen Akran İlişkileri Ölçeği A Formu ile yine (18 Maddeden oluşan) Ergen Akran İlişkileri Ölçeği B Formunun uygulanabilir olduğu ama nihai taktirin İl Millî Eğitim Müdürlüğünce verilmesi kanaati taşımaktayız.

Bu çalışmanın aşağıda isimleri ve unvanları bulunan uzmanlarımızın oybirliği ile aldığı bu uygulanabilir kararları imza karşılığında tatbik edilmiştir. (04.06.2018)

Nakan KIRBAS
RAM Müdür Yardımcısı
Psikolojik Danışman

Abdurrahman AKGÜN
R.P.D Hizm. Bölüm Başkanı
Psikolojik Danışman

Muhsin ERHAN
Psikolojik Danışman

Abdumakim ZAFER
Psikolojik Danışman

Selkan CENGİZ
Psikolojik Danışman

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı : Besra GÜNDÜZ
Doğum Yeri ve Tarihi : ERZURUM 30.08.1993

EĞİTİM BİLGİLERİ

Yüksek Lisans	Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık A.B.D. (2016 / ...)
Üniversite	Atatürk Üniversitesi Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü (2015 mezunu)
Lise	Erzurum Tevfik İleri Anadolu Lisesi (2011 mezunu)

İŞ TECRÜBESİ

2019- ...	Milli Eğitim Bakanlığı – Erzurum-Horasan- İnkılap Ortaokulu	Psikolojik Danışman ve Rehber Öğretmen
2016 -2019	Milli Eğitim Bakanlığı – Erzurum-Faik Güngör Ortaokulu	Psikolojik Danışman ve Rehber Öğretmen
29.02.2016-15.08.2016	Milli Eğitim Bakanlığı - Erzurum-Celal Akın İlkokulu	Psikolojik Danışman ve Rehber Öğretmen

İLETİŞİM BİLGİLERİ

E-Posta : besra93@hotmail.com
besraa93@gmail.com